

Alexandria

PERIODIEKE UITGAVE
(VERSCHIJNT DRIEMAANDELIJKS)
NIEUWE REEKS XVIII. 1-2, 1952.

koninklijke
geschied_en_oudheid:
kundige kring van de
antwerpsche kempen

«TAXANDRIA»

Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige
kring der Antwerpse Kempen

Bestuur

Voorzitter : Ant. Van den Hove d'Ertsenryck, rechter, Mer-
mansstraat, 6, Turnhout.

Onder-Voorzitter : A. Claes, Inspecteur L.O., Oude Vaartstraat,
24, Turnhout.

Stedelijke Afgevaardigde : Lode Peeters, Schepen-Volksverte-
genwoordiger, Astridlaan, Turnhout.

Secretaris : E.H. J. Nuyts, Aalmoezenier der Gevangenis,
de Merodelei, 189, Turnhout.

Penningmeester: Fr. De Vel, Advokaat, Victor Van Halstraat,
2, Turnhout.

Bestuursleden : (in alphabetische orde)

Fr. Boone, Sociaal Assistent, Herentalsstraat, 28,
Turnhout.

Baron R. de Borrekens, Burgemeester, Kasteel Vor-
selaar.

Ch.-Alf. Van Bael, Afgevaardigde-Beheerder, Oude
Vaartstraat, Turnhout.

G. De Geeter, Ingenieur-Bestuurder Stads Openbare
Werken, Guldensporenlei, 14, Turnhout.

Adr. Glénisson, Burgemeester, Meerle.

Em. Van Hemeldonck, Hoofdinspecteur-Letterkundige,
Vosselaar.

Conservator van het Museum : R. Peeters. Stadsarchivaris,
Otterstraat, 3, Turnhout.

Ieder betuurslid rekent het zich tot een aangename
plicht om belangstellenden alle gewenste inlichtingen te ver-
schaffen.

TAXANDRIA

Periodieke Uitgave (Verschijnt driemaandelijks)

_____ Nieuwe Reeks XVIII, 1-2, 1952. _____

**GEDENKSCHRIFTEN
VAN DEN KONINKLIJ-
KEN GESCHIED- EN
OUDHEIDKUNDIGEN
KRING VAN DE ANT-
WERPSE KEMPEN**

DRUKK. G. CROLS-VERWILT, BEGIJNENSTRAAT 44 TURNHOUT

Klokken en klokgieters te Herentals

door

E. Heer J. R. VERELLEN.

1. Van 1270 tot 1500

Van klokken over het algemeen is er reeds spraak in de vroegste tijden. Zo bv., in een acte van 26 December 1270, waardoor het Begijnhof van de parochiekerk wordt afgescheiden: «Opdat de vrede aan beide zijden bewaard en de parochie door het hof niet benadeeld zou worden, mogen, als er een lijk is in de parochiekerk, vóór de lezing van het Evangelie aldaar en de ontvangst der offergiften, geenszins de klokken geluid worden op het Begijnhof» (1).

En nader bepaald in een arbitrale uitspraak van 20 April 1432: «De brieven der oude scheiding moeten in hun kracht voortduren, ...maar, als er een lijk is in de parochiekerk, dan mogen de begijnen niet luiden binnen het half uur, nadat het lijk naar de parochiekerk gedragen zal worden, en dat uur moet de pastoor hun van 's avonds te voren bekend maken» (2).

Door een privilege van 1 December 1356 lieten de hertogen Wenceslas en Johanna toe, dat men de werkklok luiden mocht: «Voort veroorloven wij aan onze vrijheid van Herentals en goede lieden daarin wonende, dat zij voortaan mogen doen luiden een werkklok binnen onze stad van Herentals, alzo als hun dat orbairlic of nuttig dunken zal tot profijt onzer stad» (3).

(1) Oorkonden, in *BIJDR.* 1950, blz. 57 : «presente funere in ecclesia parochiali, ante lectum evangelium et oblationes ibidem receptas, in curti nullatenus pulsantur campane».

(2) Oorkonden, *BIJDR.* 1951, blz. 179: «tunc beghine pulsare non debent infra dimidiam horam ipsis intimatam de post quod ipsum ad dictam ecclesiam portatum fuerit».

(3) *ADR. HEYLEN, Analecta.*

En in de brief van het weversambacht, 4 Januari 1389 (n.s.) heet het: «Wie binnen de stad van Herentals dit voorsambacht doen of hanteren zal, die zal met de klok aan 't werk gaan en afgaan, gelijk men tot hiertoe gedaan heeft. En de stad zal de klok doen luiden, gelijk zij tot nog heeft gedaan. En wie vóór de klok weefde of daarna, hij zou verbeuren een oude Ingelse, uitgesteken dat eeniegelijc met zijn eed kwijt zal zijn, die na de klok weefde, op dat hij hem dorst doen, dat hij de klok niet had horen luiden» (4).

In de stadsordonnanties, die beginnen van 1410, wordt herhaaldelijk over klokken gesproken: «achter scheltijd van de avond; na de slaapklok 's avonds; voor of na de werkklok 's morgens of 's avonds; 's morgens voor noch 's avonds na de waaksche» (5).

Ook voor hun feesten hadden de gilden hun eigen gelui, maar niet altijd zonder misbruiken, b.v. van de klok te overluiden: «Item dat niemand van enige gulden of ambachten zal luiden op de avond of op de dag van hun patroon, maar zij zullen de koster doen luiden, also men luidt op de avond en op de dag van de hoge feestdagen. En daarvan zal men geven aan de koster anderhalve stuiver» (6).

In de 15e eeuw droeg de abt van Tongerlo milddadig zijn giften bij voor verschillende klokken, o.a. te Vorselaar in 1434, en te Herentals in 1438 (7).

Het is ten andere bij de Norbertinessen, dat er in 1451 een klok werd gewijd, waarvan voor het eerst de naam bewaard bleef: Michiel (8).

Bijzondere aandacht verdient nog in de 15e eeuw de zogenaamde «schavangie clocke» op het Begijnhof. De 19 Juni 1421 verleent hertog Jan het privilege «dat voortaan geen

(4) Copie in Kerkarchief.

(5) Stadsarchief, Eerste Keurboek, f. 3v°, 23r°, 28r°.

(6) Eerste Keurboek, f. 26r°.

(7) W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, blz. 241: «1434, Jul. pro confectione campanarum in Vorselaer ex gratia, iij flor. - 1438, Nov. pro benedictione campanarum in Herentals, iij scut. philip.»

(8) W. VAN SPILBEECK, *De Besloten Hof*, blz. 91: «Anno 1451 was Michiel ons clock kerst gedaen op Leonis Papae in Aprili, dom in Passione».

man, wie hij ook zij, des nachts op ons voors. begijnhof komen zal, na de «schavvangi clocke» op pene van zes Engelse nobelen, tot ons behoef te verbeuren, gelijk zij ook geprivilegiëerd zijn geweest van oude tijden herwaarts»... Te vergelijken met het privilege van hertog Philips, de 1 Maart 1444 (n.s.): «dat geen man, wie hij zij, mag komen op ons voors. begijnhof des avonds of 's nachts na de sluitklok» (9).

Van diezelfde klok is er meermaals spraak in de Begijneregel van 1461-89: «Item zullen de portiersters naarstig zijn om te onderzoeken de ingang van de begijnen, die 'na der scavanyen' in komen, en van hen pand nemen... En geviel het dat enige begijn des avonds «na scavangie clocke» in 't hof kwam, die zal aan de portiersters laten een pand» (10).

De statuten der portiersters te Antwerpen, uit de 17e eeuw, verklaren nader: «Ten vierde, overmits dat het een oud gebruik is, dat men van Pasen tot Bamis gewoon is «schavvalie» (of taptoe) te luiden, hetwelk niets anders is dan een teken van het sluiten van de poort, en ook opdat een iegelijk niet op het begijnhof woonachtig zou vertrekken, zo is het ook een teken dat men niemand vreemds meer zal binnenlaten... En vermits van Bamis tot Pasen geen scavalie luidt, zo wordt scherpelijk geordonneerd het sluiten van de poorten na het eindigen van het lof» (11).

Vermelden we nog, dat in 1480 voor de nerk van Poederlee, waar Willem Spiegelts «onderprochiaen» was, een klok werd gegoten door Hendrik Waghevens, van Mechelen, die in dat zelfde jaar de oudste van de huidige Mechelse beiaardklokken «Jhesus» gegoten heeft (12).

2. Kerkklokken van 1500 tot 1580.

Het klooster van O. L. V. ten Troon te Grobbendonk bezat, voor zijn verwoesting in 1579, een klok gegoten in 1519, volgens het opschrift:

(9) Oorkonden, in *BIJDR.* 1951, blz. 127 en 182.

(10) Statuten, in *BIJDR.* 1949, blz. 207 en 213.

(11) PHILIPPEN, *De Begijnhoven*, blz. 371.

(12) G. VAN DOORSLAER, in *ARAB.* 1908, blz. 371. - en J. ROTTIERS, *Beiaarden in België*, 1952, blz. 121.

*Maria Troon es minen naem
Meester Hans Popen Reider gaf mi
Anno Domini MCCCCCXIX.*

Zij bevindt zich minstens sedert 1702 te Kettins in Schotland. Het is dus een reizende klok, waarschijnlijk gevolg van oorlog en plundering (13).

Van 1526 is een klok te Wecheiderzande, even merkwaardig door haar versiering als door haar twee opschriften, die luiden:

*Baerbera es myn de name ghegeven
ter eeren van Hem die weet tghepeyns
ghewrocht met handen van Syemon Wagevens.
- Och Keizerlic bloet wilt tonswaerts keeren
eer dat de wolve hun scape onteeren.*

Bij het jachttoneel behoort de wimpel «Vive Borgoinge» en de kenspreuk: «Plus ultre» (14).

Van die tijd af vernemen we ook meer bepaalde bijzonderheden over de klokken van Herentals.

Vooreerst een toevallige aantekening uit het kerkarchief wijst ons de weg: «Item inden jaere XVc ende XXX... waeren ghegoten de vier clocken, te wetene, Maria, Georgius, Sebastianus ende Gregorius van meester Medaert Wagheven» (15).

Er staat wel degelijk: in vijftien honderd dertig... en zoveel. Maar de Mariaklok hangt heden nog op de toren van het stadhuis, en draagt het opschrift:

*Maria es miine name
Miin gheluit sii Gode bequame
Also verre als men mii horen sal
Wilt God bewaren over al.
- Medardus Waghevens gooet mii te Mechelen in stede
Als men screef M CCCCC XXXIIJ mede.*

De Maria is dus van 1533, en ook de drie andere.

(13) F. PRIMIS, O. L. V. ten Troon, blz. 84.

(14) DONNET, in TAXANDRIA, 1905, blz. 159.

(15) Bijgeschreven in het Cijnsboek van Ste Woutruiden, begonnen in 1474, 1e blad.

Nog een tweede aantekening staat er in hetzelfde cijnsboek: «Item de groote clocke Salvator waert ghegoten te Mechelen, van meester Peeter vanden Gheyn inden jaere XVc ende XXXVJ, in Decembri op Sint-Thomaes avont».

Met de grote klok, die getreden werd, gebeurde er in 1546 een erg ongeluk: «Inden jaere 1546 opten 5e dach van Mey, doen men met generael processie gegaen hadde, want men doen St. Marcus dach hielde die opten Paesch dach quam na cours vanden jaere, sloech die groote clock uyten gallem gaten vanden thoren Huybrechten van Scaeyenborch, die men hiet van Oolen, man van Aert Grauwe dochter, die die selve clocke trede, ende die leederen brack, ende viel door tack en welsel voor Onse Lieve Vrouwe, doen twolck uyter kerk gaen souden naerden processien, en bleef ter stont doot» (16).

Van 1547 is de grote klok op het Begijnhof:«

*Gregorius is mynen naem
Jan Moer maeckte my int jaer M CCCCC XLVIJ (17).*

In Besloten Hof werd «Anno 1565 Jesus ons cleyn clock kerst gedaen, 4 Augusti» (18).

In de kerk wordt, als zesde klok, Sint Steven vermeld in 1561, en hergoten in 1571. «1561, betaelt van 6 leeden tot Stefken, 5 st. - 1575, item betaelt mr Frans den clockgieter vant Stefken te vergieten, vant pond 1 st., ende het weecht Ic XXXVJ pont, loopt 6 gl. 16 st.» (19).

Van een zevende kerkklok, Sinte Woutruiden, wordt gesproken in een rekwest over het luiden, tot de wethouders gericht door koster Adriaan Keghelers, overleden in Augustus 1576. Omdat dit stuk zo koddig geformuleerd is, wordt het verder gegeven, met vooraf een zakelijke ordonnantie.

(16) Kronijken, door ADR. HEYLEN, in *Analecta pleraque*, f. 59v°.

(17) Opschriften te Herentals, blz. 53. P. J. Deckers (†1862) die de opschriften verzamelde, geeft in zijn handschrift ook 1747. - DONNET, in ARAB, 1898, blz. 409, 1517 (ws. drukfout?).

(18) W. VAN SPILBEECK, blz. 91. - DONNET zeker verkeerd 1505.

(19) Kerkrekeningen van Herentals.

Kostersrechten en -plichten (1530).

Opdat elcke moege weten des costers recht ende wat hy sculdich is te hebben voer zynen salaris, is verclaert byden scepenen ende gezworenen Raidt der stadt van Herentals, tgene dat hier naevolcht, ende is gepubliceert ter pouyen inden jaere onses Heeren XVc ende XXX, opten Octobris.

Inden iersten, nae de oude ordinancie vander stadt, heeft de coster van elcker vierstat cossate zijnde oft anders binnen poerten der voers. stadt geseten, vyve oude miten, loopt xxv miten brab. tsiaers. Ende vanden ghenen die buyten poerten zyn geseten cossate wesende heeft hy oock v oude miten als voere. Maer vanden ghenen die buyten ploech houden ende egheen cossate en zyn, heeft hy jaerlijcx een half lopen rogs, zonder miten, ende desgelijcx oec int oude gasthuys een half lopen rogs tsiaers, zonder meer.

Item van paescheyeren en ismen nyet sculdich dan vuyt gracen, ende mach elck hem daer af geven zyn goede gonst.

Item by ordinancie vander stadt, ismen sculdich van eenen lijcke te beluyden, v gr. brab., als de grootste clocke nyet begeert en is geluyt te worden, maer als de grootste clocke metten anderen begeert ende geluyt wordt, heeft de stadt hem daer voer noch thoe gevuecht iij gr. brab., behoudelijck dat hy van eenen kijnde te beluyden, dat nyet ten heyiligen Sacramente geweest en ware, zall hebben alleen eenen grooten brab., ten waer dat yemcant begeerde ander geluyt dan metten cleynen schellen.

Item all luyde de coster de grootste clocke, ende daer thoe nyet verzocht en waere vanden vrienden des dooden, zoe zelen die vrienden moegen gestaen met v gro. brab. hem te geven, nae ouder castuymen.

Item nae ouder castuymen ende ordinancie voers. is de coster sculdich te luyden opten voers. loen over de dooden als men de vuytvaert mede doet, drie reysen, metten clocken over beyde de canten zonder beyarden, oft op eenen cant alleen, die te trecken. De ierste reyse als dat lijck wordt gebracht ter kercken waert, ende dit duerende, van dat dlijck compt opte merct oft anderssints nae advenant, tot dattet is geset inde kercke ter baren, oft ter erden bestelt in dient bleve buyten der kercken vuyt enigen zaken. De andere reyse ter aenslaene vander missen inde vuytvaert. Ende de derde reyse beginnende, als men dat lijck begint te dragen vander baren, oft vander baren gaet ten grave waert, ende duerende, tot tselve gegraven zij, ende de leste vanden vrienden gaen vanden kerckhove nae huys.

Item als een lijck wordt begraven zonder de vuytvaert mede te doene, tzij voer, oft nae noene, ende de coster verzocht wordt te luyden, zoe heeft hem de stadt nu daer voer noch, boven dat voers. staet, toegevuecht van dier reysen drie gro. brab., behoudelijck in all desen den voers. luydene aengaende, der voers. stadt huer minderen ende huer meerderen thueren goetduncken ende nae gelegentheit der zaken.

Item oft enich lijck wordde ter eerden bestelt zonder begeerte van daer over geluyt te hebben, zall dat moegen geschien, zonder den coster enich recht daer aff te vervallen oft te hebben.

Item aengaende den lijcken en ismen den coster anders nyet sculdich, dan gelijck hier voren verclaert is. Ende mids dien, zelen hen de costere ende zyn ondercoster verdragen van nu voerts te halen ende te heysschen ten lijckhuysen enige erten, broot, bier oft ander provande, ten laste vanden goeden lieden, op te staen ter correctien sheeren ende der stadt, behoudelijck oft de vrienden vanden dooden hen daer thoe genoot hadden te halen, dat zijt dan ombegrepen zelen moegen halen.

Item oft de coster waer gebreckelijck ende nyet en luydde over den dooden gelijck voers. staet, zelen hem de goede lieden moegen cortten aen zynen salaris nae avenant tot huere discrecien oft ten minsten ter discrecien vanden scepenen ende gezworenen Raidt voers.

Stadsarchief, Bundel I/H, Stadsordonnanties.

Kostersrequest (vóór 1576).

Eerwerdighe heeren, u L. alte samen dienaer bedanckt groetelijck, want tghene dat mijn E. heeren geordineert hebben mijn officie aengnende, isser noch daer mijn E. heeren gheen kennisse aff ghehadt en hebben, biddende oitmoedelijck dat zij oick nae haerlieden discretie ende goetduncken, nae redene ende naden tijt willen ordineren, aensiende oick den groten arbeit ende periculeusheijt, want int verscheijden van desen mij afgetrocken wordt, dat mijn voirsaten ghehadt hebben, nochtans (ick laet staen pijn ende arbeit) en soudet niet moghen betalen de schoen, die icker om verslijte, als van de misse vant Heylich Cruijs, ende Lof, alle vrijdaghen te luyden, ende te beijeren, gheven onse kerckmeesters mij maer thien stuijvers iaerlijcx, ende van sinte Woutruijt Misse ende Lof, thoensdaechs, zij verbonden Maria te luyden, die molestich om luyden is, oick maer thien stuijvers iaerlijcx, ende te helpen singhen de misse eelf sutijvers iaerlijcx, samen xxxij stuijvers, waer aff mij voirsaten gehadt hebben vele meer, als zij mij verclert hebben, oick int dierste iaer mij selver eenen Rinsgulden meer ghegheven hebben, als ic oick méde hebbe geannoteert, hebben op verscheijden plaetsen van elcke misse iaerlijcx vier oft vijf Rinsg., hevet nochtans niet vele gheweest ick en hebbe de missen ende loven, ter eeren Godts ende ter liefden van onse beminde borghers, met een groote clocke geluijdt, oft doen luyden. Mach terijdaechs Crucis Misse ende Lof met een cleijne volstaen. Van theijlich Sacramens Misse ende Lof, ende van Sondaechs Lof, gheven mij de mesters twee Rinsg., ben ghehouden Woutruijt te luyden, die mans last is, is niet halff loens ghenoch nae arbeit, oick henckt Woutruijt deser uren niet, dat zij om luyden is, als zij plach, hebbe tselve dicmael gheadvertiert de kerckmeesters, alsoe dat ick dicmael wille hebbe ghehadt te laten hangen, compter perijckel aff, oft dat zij ghebreck crijcht, willet als dan den custer niet wijten dat hijs u L. niet gheadverteert en heeft.

Van votive missen, ende ghelijcker ghedaen worden op Sinte Stevens dach, Madalene, Katharine, Martini, Jaersdach, Jacobi, etc. gheven zij mij maer eenen stuijver, waer aff ic verstaet dat mij ten minsten twe st. eenen halven toe coempt, beijere ende luidje, noen ende avondt, met Woutruijt vier verscheijden poosen, oft een Misse van eenich ambacht, oft gulde ware, daer nochtans (als mijn E. heeren wel consideren connen) nae arbeit, nau halven loen toe en staet, als twee stuijvers eenen halven.

Van de lijken van sint Jans willen sint Jans meesters mij niet voir mijnen arbeit gheven, sijnt nochtans schuldich, moet doer belasten van onsen pastoer, luijden, noch en hebbe iaerlijcx niet eenen stuijver profijt van sint Jans goetshuijs.

Van patienten ende buijten lijken, mijn gherechticheijt als een ander, ende mijn compositie, want in weke tijden ende tijden van peste, deselve alsoe wel ghehouden zij te dienen als iemant van uwer L., oick daer bij (als wij verstaen) uwer Liefden scholasterscap vermindert wordt.

Oick wordt mij gheweijgert acsije vrij, als een mede van onsen coer, versoecke daerom oitmoedelijck aen mijn Eerwerdige Heeren, tselve te consenteren, ende boven iemant van dieen ben ghehouden uwer Liefden altesamen meer te dienen, ende mij mede presenteren als verus Custos (licet indignus), hebbe als iemant van dieen mijn gherechticheijt ende looten, nae ordinancie van mijnder officien.

Oick wilmen hebben dat ick Salvator doen luijden zal, alst Heijlich Sacrament om ghedragen wordt, ende alder aflaten zijn, dwelcke tot noch toe gedaen is, maer aengdsien dat mij swaer veldt de aerbeijders altijs sonder bijsant te betalen, versoecke aen mijn E. heeren, assistentie, ende dat zijer oick wat toe gheven ende ordineren, daermen de aerbeijders mede mach betalen, op dat Godts eere daer dore mach vermeerderd worden, ende onse E. borghers gheeerdt, ben altijs bereet nae mijn cranck vermoeghen in alles uwer L. altesamen te believe. Tantwerpen ende meer andere plaetschen (als wij verstaen) isser mede loon toe geordineert.

Oick bidden wij ootmoedelijck dat u L. den schamelen ondercuster wilt laten ghenieten als zijn voirsaten ghehadt hebben het dertichste vant dmiddelste pellen ende daert is ende distributie als buijten priesters. Is daer voere ghehouden alle morghen de vroemisse te dienen, ende de dertich kerse tontsteken, ende te verwaren, daer zijn voirsaten (als wij verstaen) aff plachten te hebben een halff loopen coorens.

Noch soude ick oitmoedelijck aen mijn E. heeren versoecken oft mij alen die ghenen die een ploech voeren schuldich zijn iaerlijcx een halff loopen coorens, ende elck van dieen naevernant nae qualiteijt, zijnder als Fronchois van Ghelere etc. die oick mede een ploech voerd, als iemant van zijne ghebueren, isser nochtans niemant van zijne ghebueren, die perde houden, zij en betalen cooren, ende daer mij de hoevenaers ontrecken, oft ic ghehouden zij de hoevenaers te zoeken oft de proprietarissen ende dander onse borghers, Kersmisse ende Paeschen, elcke reijse een oortken, oft dat possessie is, oick offer iemant vrij is van alsulcken ghelde.

Biddende oitmoedelijck mijn E. heeren mij als dan te willen verleenen, alsoe wel vant minste als vant meste, een ordinantie ende copije van de zelve op mijnen behoerlijcken solaris, op dat niemant van onse b. borg-hers ende ondersaten en segge, dat den custer iemanden onghelijck doet, stater oick bij op sommige plaetschen vande andere diensten ende sacramenten voir den arbeit van den custer in de ordinantie, als van kinderen kersten te doene, op dat met gonsten niemant tsijne benomen en worde, ende eenen anderen werdt gegeven. Oick men zeet ghemeijnlijck: die den altaer diendt moeder aff leeven, den armen ommer alsoe lief al-tijts ben bereet te dienen om God, als den rijcken om loon, ende wantmen weijnich vijndt daer de costerijen erghens mede in de thienden deij-len, hebbende nae grooten arbeit ende sorge, crancken loon meestendeel.

Dwelcke doende, sullen uwer E. weldoen, suppliant altijs bereet vijnende te dienste deser stadt.

Oick mede zullen mijn E. heeren believe te letten aengaende dat haer L. aengegeven is, vant luijden van onsen ionghen ghebooren Coninck doen mij daer aff processie generael hiel.

A. Keghelers uwer L. schamel dienaar
custer onwerdich.

Stadsarchief, Bundel II/F, Koster en schoolmeester.

De laatste bijzonderheden over de klokken van de 16 eeuw vernemen we pas daarna.

Vooreerst uit een verslag van J. Bardons, pastoor te Herentals (1584-1603): «De wethouders, anno 1582 (tempore rebellionis), waarvan sommige nu nog in de wet zitten, hebben de grootste klok die 8000 pond woog, vermangeld op 5 stukken metalen geschut, welke stukken nu zijn op de oorlogsschepen te Antwerpen. Item de wet houdt nu nog een klok van de kerk op de stadhuistoren, waar het uur op slaat. Item de stad heeft anno 1585 nog vijf nieuwe klokken, die van de kerk-klokken meestendeels gegoten, uit de kerk (me invito) gehaald, en die op de stadhuistoren doen hangen tot een voor-slag, en sommige klokspijs hebben zij verkocht te Xntwerpen om de klokgieter te betalen: zal U.L. de klokgieter, Frans Claes genoemd, mogen citeren om de waarheid daarvan te zeggen» (20).

Een getuigschrift van Jan Gheerinx, stadssecretaris, ge-dateerd 9 October 1599, spreekt nog duidelijker: «Op de toren of kerk van S. Woutruyt hebben eertijds volgende klokken

(20) Kerkarchief, bundel Kerkmeubelen.

gehangen: Salvator, Woutruyt, de werkklok, Maria, Joris, Sebastiaan, Antonis, Gregorius, Christoffel, Genesius en Joannes. - Van alle welke voors. elf klokken op de voors. toren tegenwoordig niet meer zijn dan Woutruyt, Joris, Antonis, Christoffel en Joannes. En Maria is op de toren van het stadhuis, waarvan de uurklok ten tijde van de rebellen geordneerd is. Zodat op de toren van de kerk maar vijf klokken zijn, waarvan Woutruyt de meeste is, en de ander vier zijn maar klein klokskens of schellekens» (20).

Een schatting van rond 1600, uit het proces tegen de tiendeheffers dat toen pas begonnen was, licht ons volledig in over de verdwenen klokken:

«Op de toren zijn niet meer als twee kleine schellen, een middelbare, en twee andere gemene klokken...

Salvator woog 8000 pond, zou nu kosten 4320 guldens.

De werkklok woog 3000 pond, zou nu kosten 1620 guldens.

St. Sebastiaan woog 1400 pond, zou nu kosten 756 guldens.

St. Gregorius woog 800 pond, zou nu kosten 432 guldens.

St. Genesius woog 600 pond, zou nu kosten 324 guldens.

St. Stevens woog 125 pond, zou nu kosten 76-10 st.

De iendenklok, die van zulke grootte moet wezen dat zij zo verre gehoord wordt als de tiendeheffers hun tienden zijn trekkende, zou niet kunnen bekostigd worden voor de som van 1620 gll., omdat zij ten minste moet wegen 3000 pond» (21).

3. De klokgieter Frans Claes (1572-1626).

Reeds een paar maal werd hij hoger vermeld.

Adr. Heylen (+ 1802) schrijft in zijn Kronijken van Herentals: «1575 bloeide hier de klokgieter Frans Claesen» (21).

En P. J. Deckers (+ 1862) getuigt: «In 1576 woonde er een vermaarde klokgieter te Herentals, die een klok maakte voor de kerk van Balen» (22).

(21) Archief der abdij Tongerlo.

(22) Beschrijving van Herentals, blz. 30. HS. Abdij Tongerlo.

Te Vorselaar goot hij de kleine en de grote klok, achtereenvolgens in 1572 en 1576 (23).

Uit de kerkrekening van 1572: «Verteert tot Herentals, als wij de clocke daer brachten, ende metten clockmaker daer verteert, 19 st.

«Verdroncken tot Herentals metten clockgieter ende met ons dryen als wij de schelle haelden, 24 st.

«Mr Fransen den clockgieter van Herentals, van tvergieten van een cleynder schellen, met oock der nieuwen stoffen daer toe ghedaen, 38 gl.»

Kwitantie van de klokgieter (1572).

Ick heer Peter Claes prister residerende tot Herentals, bekenne mits desen, dat ick ende mr Frans myn soone zijn te volle betaelt van alsulcker clocke oft schelle, als de selve myn soone gegoten heeft voer oft tot behoef van de kercke van Vorselaar, ende dat vuyt handen van Geerden Trompeneer kerckmeester aldaer, gelovende ick heer Peter voers., indyen aende selve clocke oft scelle enich gebreck quame tusschen dit ende eenen jaere naestcomende, tselve wel ende duechdelijc te veldoene, ende verobligerce daer vore mynen persoon ende goeden, ende des toirconden hebbe ick mynen naem ende hanteken hier onder gestelt, opten 15 Julij 1572, in presentien van heer Henrick Huysmans, Wouter Peeters, Machiel Bosmans ende Symon de Coninck.

Ita est. Petrus Nicolaij pbr'.

Uit de kerkrekening van 1576: «Ontfangen vanden clockgieter, van 45 pont clockspysen dyer overghescoten was, tpont vercocht 3 st.

«Gegeven mr Fransen den clockgieter, vander groten scellen die hy verghoten hadde, weghende 641 pont, elck pont 1 st., samen 32 gl. 1 st.

«Verteert voer ons helft als wy de groote schelle ewech vuerden ende wederom tot Herentals haelden, 32 1/2 st.»

Te St. Pieters-Lille leverde mr Frans Claes, te Herentals gezeten, in 1591, een klok voor 352 guldens, waarvan 66 gl. «voor sijn conste van gieten» (24). - Volgens de kerkvisitatie van 1575 bezat de kerk toen twee klokken.

(23) Kerkrekeningen.

(24) Uittreksel van kerkrekening.

Te Herentals, heeft dezelfde klokgieter, buiten «Stefken» in 1575, nog twee klokken gegoten, namelijk vooreerst Ste Woutruyt, in 1606 (25).

Het gieten van een klok (1606).

«25 Januari 1696. Int besteden van de clocke voer ons paert int gelack betaelt, 1 gl. 10 st.

«18 April hebben wij met ons drijen gewest int werckhuijs, aldaer de clocke eens begoten tot mr Fransoes in huijs beschoncken met een gelack, 2-10.

«20 April, als wij met den secretaris van Sr Cavilero Melsen ende den luitenant Croes spraken, oft den Cavelero soude behagen seinen naem op de clocke te stellen, eenen spierick van 3 potten wijs uijtgeworpen, tot 12 st. den pot, 1-16.

«Als wij onder de borgerije omgegaen hebben, alsdoen op den 27 en 28 April ontfaen, 36-12.

«24 Mei, als die clocke gebroken weert ende van den toren gedaen, mr Fransoes ende mr Coernelis met sijn knechts ende die gene die geholpen hadden, alsdoen gedroncken om 33 st. bier.

«25 Mei, gekocht mirij en timen tot de clock te wijen om 2 st. 2 oort. Ende als die nieu clocke van het werckhuijs in die kercke gedaen weert, die wercklieden met die voers. meesters samen gedroncken 22 1/2 st.

«28 Mei, als die clocke kersten gedaen weert, vanden offer ontfaen, 110-13 st. - 1 oort.

«28 Mei, op den sondach, als die clocke kersten gedaen weert, Coernelis Maes met sijn knechts die clocke gehangen, om dat sij geen dachuur en hadden, verteert 1-5.

«7 Juni, als die clocke op den toren gedaen weert, Coernelis Maes en sijn knechts ende wercklieden den kost ende dranck gegeven, samen 11-18-2 oort.

«22 Juni, aen Jasper Verstoockt verkocht allenhet slecht ten, dat wij onder die borgers totter clocken gehaelt hadden, was 45 pont, tot 6 st. tpont, alsoe daer af ontfaen 13-10.

Loon van de klokgieter (1606).

«14 April, aen mr Fransoes Claes clockgieter gegeven opde hant, eens, ende dat op goede rekening om de groote clock van Ste Woutruyt mede te verghieten, 150 gl.

(25) Kerkarchief.

«Item met mr Fransoes afgerekent, naer dat het werck gedaen is, hem gekort van eenen koop en van een koopken hout, 7-0.

«Ende dat hij de kercke schenckt tot de clocke, 6-0.

«Ende als hij de clocke aennam, 2 potten wijs betaelt van lijkoop, 1-4

«Memorie: Mr Fransoes compt van 4000 pont, tot 9 gl. thondert, de somme van 360-0

daer is op betaelt 164-4

soe compt hem noch 195-16

ende 32 pont clockspijs die hij gedaen heeft, wederom te hebben oft hem te betalen, soe hem ende ons dat te passe sal comen.

«Item aen mr Fransoes Claes vrouwe geschoncken tot eenen doeck, 3 gl.

«Ende den jongen Fransoes voer eenen hct, 2-10.

«Noch aen den sone als mr knecht verantsoent, naer het gebruyck, die wintpijpen, die wegen 9 pont clockspijse, daer voer hem gegeven, 30 st.

«Item van Pauwels van Laer, coopman tot Antwerpen op de Veemert, ghehat 164 pont clockspijse, tot 8 st. het pont, 66-8 (betaelt per wissel 65 gl.).

«27 Mei 1607, betaelt aen Francois Claes, voor twee paeyen die hem comen van wegghen de groote clocke te verghiten, elcke paeye 50 gl. alle halff jaeren te betalen, naer luit de voerwaerde daer aff sijnde, hem nu betaelt 100 gl.

«14 Maart 1608, betaelt aen Francois Claes 45-16.

1608, den 3 Augusti en 19 October, aen mr Francois Claes betaelt in twee reijzen, ende dat tot volle betaling van het ghieten der clocke ende schelle 50 gl.

Ook een klein schelle, van 500 pont, heeft Frans Claes gegoten, in 1607, en wel voor 109 guldens van te vergieten.

Voor Grobbendonk hergoot, te Herentals, dezelfde Frans Claes, in 1619, een klok van 310 pond (26).

De klokgieter Frans Claes, gezworene van het smedersambacht in 1613, werd begraven te Herentals de 21 Juli 1626 (27).

Hij was de zoon van heer Peeter Claes of Claus, alias Gruenstrate, «dominus Petrus Nicolai, possessor residens Capellaniae S. Nicolai anno 1562» (28).

(26) GOETSCHALCKX, Geschiedenis van Grobbendonk, III, blz. 30.

(27) Kerkrekening. - Het overlijdensregister begint met 1627.

(28) Kerkvisitatie, aartsbisdom Mechelen.

En hoger op: Jan Claus Jans soene op die Groenstrate, of Jan Claus Groenstrate, begraven in 1558.

Na Frans Claes: Jan Claes, 1661, Geeraard Claes 1700, Peeter Claes 1703, allen smeden van stiel.

Nota. Nog een klokgieter, later, te Herentals, was Jordaen Smets (of Smits), die woonde in het huis genaamd «De Klepel», naast «De Engel» in de Bovenrij. Van hem bleef een klokje bewaard in de Hegkapel te Poederlee, met het opschrift:

Jordaen Smets heeft mij gegoten...

Fecit Anno 1706.

4. De beiaard (1542-1843).

Het stadhuis, de vroegere lakenhalle, was op Half-Oogst 1512 afgebrand, en lag in 1531 nog «open en ontgerepareert» (29).

«1534 wirdt den toren op de merckt gemetst door Peeter Moes en Merten Casus, ende dat houtwerck werd oock gemaect 1535 ende gedeckt met leyen. Den timmerman was Jan Buyens en waren alle binne poorters» (30).

De stad Herentals kocht, in 1542 of 1543, het oud uurwerk der abdij (31).

«1551 is den voorslag of beyaert gekogt van mijn heer van Tongerlo, en coste 1000 guld. en coste al te veel van stellen by Merten (lees: Meester) Hendrick van Turnhout, en hadde van wercken 19 gulden...» (32).

Bezat het stadhuis, vóór de brand van 1512, een toren? De vraag werd, bij ons weten, nooit gesteld. Misschien is een antwoord voorlopig te vinden in een schepenakt van 14

October 1523: «De scepenen brief is gebleven onder de wethouderen, liggende inden amaris onder den torre vander stad huys aende merct» (33).

(29) Vergelijk R. VERSTREYDEN, *De beiaard van Herentals*, overdruk uit *Het Kempenland*, 15 Sept. tot 17 Nov. 1912. - Wij geven vooral nieuwe bijzonderheden en documenten.

(30) HEYLEN, *Analecta pleraque*, fol. 45r°.

(31) W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, blz. 333.

(32) HEYLEN, l.c.

(33) Rijksarchief Antwerpen, Geloeftenboek, fol. 208, v°.

In ieder geval zal er tussen 1512 en 1534 op het stadhuis geen uurwerk en geen voorslag geweest zijn.

De 22 Maart 1513 werd Jan Kars de jonge aangenomen tot stadswachter «te bedienen de wochterie inder nacht nae doude castuyme van ueren op ende aff te gaen, ende de ueren te teeckenen, ende de slaepclocke ende dachclocke te luydene ...ende in dien hy binnen der stad brant zage opgaen, dat hy alsdan de stormclocke zall trecken zonder verbeyden» (34).

In 1519 staat, onder de stadsuitgaven aan salarissen, naast de organist van de kerk, de wochter, bijzonder van de waak-schelle te luiden, en ook de «uerclockstelder», namelijk Jan Massijs. En daarenboven: «Betaelt Jannes Massys van werckene aent uerwerck, te wetene, van veegene; 6 st.; van olien daer georbert, 2 st.; van eene nyeuwe naelde inde onraste met eender clincken int sluytwerck te makene, ende aen een rat te vermakene ende anderssins, 28 st.» (35).

En onder de kerkuitgaven van huurlingen, van 1560 tot 1563, komt naast de organist, telkens de «clockstelder». Daarbij: «van d'uergerwerck te stellen op doecsael, 1 kar. guld.; aen een kovelken te maken op doecsael op manneken vanden uergewerck, 1 st.; betaelt van cleyn uergewerck, 20 st.» (36).

Het uurwerk van 1519 kan wel in de kerk gestaan hebben, waar in 1533 minstens vier klokken waren; en zelfs het uurwerk van 1542 en de voorslag van 1551, beide van Tongerlo gekocht. De ongedateerde brief van meester Hendrik Steymans over horloge en voorslag, is geadresseerd «aen die ghoede heeren schepenen ende kerckmeesters van Herentals» (37).

In de kerk hingen, voor 1582, wel 11 klokken, en vijf nieuwe klokken daarvan, naast de uurklok Maria, werden in 1585 uit de kerk gehaald en op de stadhuistoren gehangen tot een voorslag.

Wat nu het stadhuis betreft, in 1603 worden 19 gulden betaald «voor het stellen der horloge op het stadhuis», en in

(34) Geloeftenboek fol. 55v°.

(35) Oudste stadsrekening, 1519, fol. 39r° en 43r°.

(36) Oudste kerkrekeningen, 1560-63, fol. 17r°, 40r° en 91r°.

(37) *Taxandria* 1951, blz. 103.

1608, 3 gl. 12 st. «van noten te maken tot het uurwerk van de stadhuistoren». In 1610 «aen meester Jan van Maastricht also hy het uerwerck aengenomen hadde voor 46 guldens». (38).

Meer bepaald, in 1627 wordt een bestek opgemaakt om de horloge der stad te vermaken, waaronder een nieuwe speelton, spelende op 18 klokken, zonder de klok van het uur, en alle nieuwe noten in het speelwerk, ten minste tot 320, en een dubbel rad tot het opwinden van het speelwerk... Aanbe-
steed de 27 November 1627, voor 750 guldens, aan mr Jan Claessen alias van Roo, horlogemaker te Turnhout, en gevisi-
teerd de 23 Juni 1630 door mr Gerard Dekens.

Verandering aan het horloge (1627).

Memorien ende besteck van tgene aende horologie deser stadt Herentals soude te vermaecken wesen.

Inden eersten de raeme vanden wercke te brengen in sijn viercant met nieuwe pilaeren opte vier hoecken, groff ende swaer naer den heysch vanden wercke.

Item een niuw rat aenden onrast te maecken.

Item eene nieuwe speeltonne te maecken, spelende op achthien clocken, sonder de clocke vande ure, op elcke clocke met eenen hamer, met een niuw rat, gaende inde rostelen, eens soo styff ende dick, ende vande hooghe ende diepte als is het tegenwoordich, ofte wel hooger, by aldyen den heysch vanden wercke sulcx toelatende is.

Item een dobbel rat te maecken tot het opwinden van het speelwerk.

Item allen den rotselen aen t'geheel horologie te vernuuen.

Item alle sluytingen ende ontsluytingen die int werck noodich syn, te vermaecken.

Item alle nieuwe noten in het speelwerk te maecken, ten minste tot drye hondert ende xx.

Item de clauwiere, die opte noten vallen, te maecken naer behoiren.

Item het horologie te versetten ende te stellen inden toren daer het eertyden plach te staen.

*Item allen de tuymelaers ende de hamers daertoe gerequireert te ap-
propiëren naer den wercke, ende op de clocken naer behooren.*

Item eenighe clocken die nyet vast en hangen, vast te nagelen ende maecken.

(38) Stadsrekeningen.

Item de halffve ure, men eenen volcomen slach, inde voors. raem te brengen, met de quartieren vande uren naer behooren.

De wintveeren inde ure, ende int speelrat te veranderen.

Een nieuwe spoel? aenden onrast te maecken.

*Voorts alle andere wercken die hiervoorens nyet en staen vuytgedrukt, ende tot een goet ende loffelijck horologie gerequireert worden, te sup-
pleren ende te maecken, alles ter visitation van meesters hen des ver-
staende.*

Mr Jan Claessen van Roe, horlogemaecker tot Turnhout.

*D'aenbestedinghe is 750 guld., de 400 gl. daer aff in gereet naer dat
het werck sal voldoen ende vollevert wesen, ende de resterende somme
in t'siaers daer naestvolgende.*

Actum in Collegio opten 27 Novembris 1627.

*Sal oock in esse ende behoorlijcke reparatie
stellen den beyaert vanden stadthuysse.
(Stadsarchief.)*

Nazicht van het werk (1630).

*Visite gedaen van t horloge in Herentals door mr Gerardt Dekens
opten 22 Junij 1630.*

Inde speeltonne moet noch syn een clincke.

Insgelijcken int gaende rat noch een clincke.

*Aen 't slachwerck vande ure moet gedaen worden de clincke, die daer
aen geweest is, ende waer aff de vere daer rechts.*

De sluytinge vande halff ure wat vromer ende swaerder maecken.

*Het sluytrat vande ure van buyten te hangen, gelyck dat vande halve
ure, hoe wel tvoors. geen quaet werck en is, maer is op d'oude maniere
gemaect.*

*De sluytinghe vande ucre soude moeten comen hebben tot het ijer
samen of pilaeren, gelyck die vant speelrat voor het sweven.*

*De quartieren te maecken volcomen, die nu maer en syn slechte quar-
tieren.*

*D'onrast, soo de spille als de twee raden, moeten onder ende boven
in hert metael gaen.*

*Eenighe clocken ende veiren vast te maecken.
(Stadsarchief.)*

Een klok werd er nog gegoten in 1628 of 1629. Maar, de
23 November 1630, ging de stad een accoord aan met mr An-

toine Regnault Lorranois, klokgieter, om al de klokken, dienende tot de voorslag van het horloge, ten getale van 17 à 21 (een klok of twee min of meer onbegrepen) te hergieten, zodat men daarop gevoeglijk zal kunnen beieren en tot de voorslag van het horloge gebruiken : aangenomen voor de som van 400 karolusguldens.

In 1649 staat een afzonderlijk hoofdstuk van vijf bladzijden over «*Uitgaven aan de clocken*».

Voor het gieten ter plaatse moest de stad al de klokstoffen en materialen leveren, zo van steen, ijzer, hout, werk of kemp, als anderssinds, o.a.: «200 eieren, het dozijn 4 stui- vers, tot gebruik van de vormen; 6 sister boschkolen, elck sister tot 4 guld. en 4 st.; 4 pont fijn was, à 11 st. het pont, aen de vormen; 2 pont spaensche zeep, à 12 st. het pont; 10 kerren leem en 2 kerren degge; 17 stocken om de tappen te maken tot de goten daer de gesmolten spijs moet door loopen, 1 ort het stuck; 17 pont gesmolten ruet, à 5 1/2 st. het pont.» Te Antwerpen werd 600 pont metaal gekocht.

De stad vermangelde ook een klok tegen de kapel van de Wochterberg, en daar deze 6 pont zwaarder woog, betaalde zij daarvoor 10 1/2 st. het pont, samen 3 gl. 3 st. Het gieten gebeurde in de kerkeschuur. Slechts vier kleine klokken werden te Lichtaart gegoten. De klokken werden door een steenhouwer en een smid uitgehouwen, om ze op hare toon te brengen. Zij wogen samen 2862 pond.

In dit jaar ontvangt mr Niclaes van Roij horlogemaker «voor den iersten paj van zijn werck, 140 guld.»

Een hele tijd later, in 1722, betaalde men aan Peeter van Hove, voor het spelen van de beiaard, een jaar gagie van 35 guldens.

In 1723, werd aan Anthoni Bernaerdt klokgieter, betaald voor het gieten van een klok tot de beiaard op het stadhuis, voor arbeidsloon en 84 pond klokspijs door hem daartoe gedaan, 79 gl. 8 st.

In 1784 weren de wethouders overeengekomen met Vanden Gheyn te Leuven, om de beiaard te vergieten. Maar het ging niet door, omdat die van de brede raad er niet in toe stemden.

Accoord niet aanvaard door Brede Raad (1784).

Op heden, desen 5 Maij 1784, hebben die wethouders der stad Herentals veraccordeert met dheer Vanden Gheyn, over het vergieten van den beyaert deser stadt, te weten dat ditto Vanden Gheyn is aennemende het vergieten van den beyaert, tot omtrent de 4000 ponden, à rate van 1-1 per pont te betaelen, ofte wel te geven twee ponden oude clockspijs voor een pont, naer rate den selven nieuwen beyaert sal comen te wegen ter geliefte van wethouders; dat dese stadt sal aenvoeren naer Loven de oude clockspijs, gelijk sij oock den nieuwen beyaert sullen moeten afhaelen; voorders sal den aennemer gratis moeten mede hangen den beyert in den thoren, behoudens dat dese stadt aen ditto Vanden Gheyn, in 't hangen van den selven, den cost ende drack sal geven, gelijk een eerelijk man toe comt, blijvende ten coste deser stadt het eijserwerck. t' Oirconden etc.

Alles noghtans op aggregatie vanden breeden Raede.

N. van Eeckhoven, loco omnium.

A. J. Vanden Gheyn.

Wullewevers, dat ingevalle de gemijnte niet moet belast worden, consenteren.

Schoenmaeckers consenteren niet.

Cremers indifferent.

Cleermaeckers waghten voor eenen tijt.

Wevers indifferent.

Smeders, als wullewevers.

Cuijpers indifferent.

Vier gecroonde, als wullewevers.

Van den bijvanghe, nogh eenigen tijt te waghten.

Aldus geresolveert, hac 6 Maij 1784.

Mij present

H. F. Thijs, secr.

De novo, op 8 Maij, die oude wetten, breeden raede ende eetslieden van den bijvanghe extraord. geconvoceert sijnde, hebben geresolveert: eerst gepersisteert bij hunne resolutie. Dan de wullewevers, cuijpers, timmerlieden, schoenmaeckers, wevers, cremers, vier gecroonde, smeders, consenteren, behoudens op dien voet noghtans, dat dese stadt lasten niet en mogen verhooght worden, ende ten dien eynde geen beden geset worden, ende oock met expresse conditie ende anderssins niet, dat men niet meerder aen Vanden Gheyn sal mogen betaelen voor het vergieten, als op andere plaetsen betaelt is, namentlijck tot Turnhout ende Everbode, faute d'ice comt dese resolutie te cesser en ende wort niet géconsenteert. Die van den bijvanghe consenteren niet.

Op heden, desen 14 Junij 1784, die van den breede andermael gedaecht ...persisteren bij hunne resolutie van 8 Maij lestl., protesterende, in cas van oneenigheid tussen dese stadt ende den selven Vanden Gheyn, over alle costen, schaed en intresten, die daer over souden connen comen

voor te vallen, met aensegginge dat sij de selve in eijgen naem sullen hebben te draegen.

Wullewevers ende cuijpers en consenteren andermael niet, ende namentlijk met dese tijts gesteltenisse.

J. Tielemans rentmr.

Tijdens de Franse overheersing zijn de klokken van het stadhuis waarschijnlijk niet weggenomen. Men speelde voort op de beiaard, zelfs plaatste men nieuwe melodien in 1806 en 1809.

De toestand van de beiaard, die duurde tot 1843, blijkt uit volgende aantekening:

Oude klokken van de beiaard (vóór 1843).

- 1e klok: 1560 pond.
- 2e klok: 760 pond, gegoten 1649, Petro Leonardo.
- 3e klok: 536 pond, gegoten 1649, Adriaen van Mechelen.
- 4e klok: 370 pond, gegoten 1649, Jan Stynen.
- 5e klok: 290 pond, gegoten 1649, Andries Gheerincx.
- 6e klok: 220 pond, gegoten 1649, Jan Bruers.
- 7e klok: 170 pond, gegoten 1649, Jan Strick.
- 8e klok: 138 pond, gegoten 1629
- 9e klok: 120 pond, gegoten 1649, Guiliam van Tendeloo.
- 10e klok: 94 pond, gegoten 1723
- 11e klok: 63 pond, gegoten 1785, (S.Job) baron van Noorderwijk.
- 12e klok: 60 pond, gegoten 1649, Lucas Verhaegen.
- 13e klok: 45 pond, gegoten 1649, Frans Smits.
- 14e klok: 40 pond, gegoten 1649, Frans Dierckx.
- 15e klok: 28 pond, gegoten 1649, Dr van IJsendijck.
- 16e klok: 16 pond, gegoten 1649, Jan. Franc. Gheerincx.

Deze nota over den stadhuistoren en den beiaard komt van den Eerw. Heer Petrus Josephus Deckers zaliger.

(Uit «Verzameling nota's, van E. H. Bollaerts, biz. 86.)

(Archief Tongerlo.)

In 1843 werd de beiaard hergoten door A. L. J. van Aerschodt vanden Gheyn, te Leuven. De oude klokken 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 9, van 1649, zijn gebleven. De 1e klok, Maria, is de

uurklok. De beiaard zelf telt in totaal 35 klokken, waaronder 6 van 1649, en 29 van 1843.

Nota. Een bekend beiaardier was Karel Peeters, van Herentals. Na afdoende bewijs van zijn muzikale bekwaamheid aangesteld door de stad Aalst rond 1716 om de nieuwe en schone beiaard van 41 klokken te bespelen; sedert 1732 gevestigd te Leuven als stadsbeiaardier en keurder van de klokkengieterij Vanden Gheyn, overleden aldaar in Juni 1745. (ROTTIERS, *Beiaarden*, biz. 88 en 230.)

5. Kerkklokken van 1600 tot 1948.

Er waren dus, in 1599, op de toren van de kerk, tegen vroeger elf, maar vijf klokken meer, waarvan Woutruiden de grootste was, en vier kleine, Joris, Antonis, Christoffel en Joannes.

Een aantekening van de pastoor in 1638 komt het bevestigen: «Tot Herentals sijn in alles op den thoren maer vijff clocken: 1. Ste Woutruyt, 2. Diemen heet sermoonclocke, 3. St Anthonij d'oude schelle, 4. De middelschelle, 5. De misse clocke» (39).

De benamingen der klokken in de kerkrekeningen vóór en na 1638 stemmen er mee overeen.

Van de beeklok spreekt men in de kerkrekening van 1600, en in die van 1617-18 geeft men volgende bijzonderheden:

«10 Oct. 1617, betalt aen Frans den seeldraeijer van een seel aen de groete clock om de beclocck mede te trecken van beneden, 2 guld.

«6 Meij 1618, betalt aen Hans Bruers van den hamer te doen slaen aen groete clock om de beclocck te trecken, etc. 13-4.

«9 Junius, betalt aen Cornelis Diricx van eenen quaejen dom om de beclocck doer te trecken, 1 1/2 st.»

Voor al de klepels werden nog al eens gebroken, b.v. in 1624: «Anthoni van Eijseren met twee van zijn knechts beschoncken, dat sij den klepel van de groete klok hebben van

(39) M. BRUMELIUS, in *Manuale bonorum communium*, f. 77r°.

den toeren gehaelt, ende in de smies gedraegen, den welcken die cleermakers hadden onstucken geluijt, ende hebben den selven wederom gehaelt ende gehangen, alsoe Antoni niet en begeerde voer sijnen aerbeijt, verdroncken 28 1/2 st.»

En in 1629: «aen den riem van Ste Woutruyen clocke te vermaecken, alsoe hij gans ont stucken was geluijt van de schoenmaeckers, dat de klepel beneden was gevallen, 2-9.»

Geen wonder dat het oud verbod uit het eerste keurboek nog in het tweede moest herhaald worden:

«Wort van sheeren ende stadswegen geïnterdiceert ende verboeden aen alle ende eene iegelijke de respectivē suppoosten soe van de gulden, ambachten, als andere confrerien, alsoock indifferentelijcken aen alle personen van wat staet oft qualiteijt dat sij sijn, dat sij hen voortsane nijet meer en sullen vervoorderen op eenige daegen van henne patroonen noch oock op eenige begraeffvenissen tsij van kleijn ofte groote lijcken, op den toren deser parochiale kercke op de voors. respectie daegen te komen om de klokken aldaer te luijden, ende dat om alle inconvenienten te voorkomen, ende andere redenen die voors. heeren specialijcken moverende, op pene van drie guldens, mæer... sullen tselve den coster doen doen... voor 24 st. ende voor het luijden voer de kinderlijcken 6 st. eens. Aldus gedaen... 27 October 1660» (40).

In 1641 werden door Renier van Mierlo twee klokken, waarvoor 210 pond klokspijs werd bijgekocht aan 94 guld. 10 st., ter plaatse hergōten:

«Item al soo wij met Rennier Mirloo klokckghierter sijn veraccordeert, dat hij de cleijn schel soude verghieten voor ende om de somme van 25 pattecons, sijn wij noch voor de tweede, te weten de nieuwe schel veraccordéert de selvè te verghieten voor de somme van 15 pattecons, comende samen ter somme van 96 guld., op welcke somme ick hem Rennier Mirloo op goede rekeninge hebbe betaelt de somme van 44-4.

«6 Sept. bet. aen Reijnier clockgieter tot volle betalinge van drij? klokken te gieten 56-12».

(40) Tweede Keurboek, f. 24v°. Stadsarchief.

In de Besloten Hof werd toen een derde klok gegoten : «Int jaer 1671 den 71en April is ons cleyn clocke kersten gedaen... ende is ghenoecht Maria» (41).

Tot daar de 17e eeuw. De 18e eeuw vermeldt eerst een ongeluk bij het klokkluiden op het Begijnhof:

«1711, op Sinksendag, 24 Mei, omtrent half drie, is de donder gevallen in de begijnenkerk... en Theresia Verstockt, begijn, die aan 't luiden was, aan het klokzeel doodgeslagen» (42).

Voor de hoofdkerk kwam in 1723 de klokgieter A. Bernaerd, waarover in de kerkrekeningen staat:

«Den 12 Septembris 1723 aen A. Bernaerd klokgieter betaelt voor het gieten der klokke 133-13.

«2 leire riemen geleverd aen de nieffe klokken 1-15.

«voor een nieff seel aen de nieff klokken 6-9.

«betaelt aen de Canoniken van Geel eenighe vant magistraet bekend voor geassisteert te hebben in wijden der klokken met eenigh drinckgelt aen de knechten 10-9 3/4».

Van 1744 is, op het Begijnhof, de heden nog bewaarde kleine klok, Maria, door Pieter Vanden Gheyn gegoten 'te Leuven.

Later kwam de Franse overheersing.

Weer zijn de klokken de slachtoffers, maar als altijd kan men het naderhand best bemerken.

Van 1801 tot 1824 werden in de huidige dekenij Herentals minstens 23 klokken hergōten, wel een bewijs hoeveel de Fransen er geroofd hadden. In 8 op 13 parochies was er geen enkel gebleven, in 4 slechts één.

In 1801 werden te Herenthout twee klokken gegoten door Andreas Ludovicus Vanden Gheyn te Leuven.

In 1802, voor het gasthuis te Herentals, een kleine, gegoten door Joannes Jacobus Huaert te Antwerpen.

In 1806, te Gierle, twee, en ook te Noorderwijk twee, door

(41) VAN SPILBEECK, op. cit. blz. 92.

(42) DECKERS, HS. Tongerlo, blz. 233.

Andreas Vanden Gheyn te Leuven.

Te Herentals, ook in 1806, twee klokken gegoten ter plaatse door L. F. Regnault en C. Drouot (rondreizende klokgieters, zoals verder de gebroeders Gaulard).

In 1806 ook, nog twee te Tielen, door C. Drouot.

In 1807, een te Olen, en een te Morkhoven, beide door A. Vanden Gheyn te Leuven.

In 1816, twee te Poederlee, en drie te Lichtaart; door C. Drouot en J. B. N. Gaulard.

In 1823, twee te Vorselaar, door J. B. N. Gaulard.

In 1824, drie voor Lille, door de gebroeders Gaulard gegoten te Dessel.

En in dezelfde periode, nog een te Grobbendonk, door Drouot Regnaud Lainville (43).

Later in 1858, werden voor Herentals weer twee klokken gegoten te Leuven door A. L. J. Van Aerschot major succ. A. L. Vanden Gheyn: een grote, toegewijd aan O. L. V. Onbevlekt Ontvangen, en een kleine, toegewijd aan de schutpatrones der parochie.

Drie van de vier werden in 1943 weggehaald.

En drie nieuwe gegoten in 1948 door G. Slegers te Tellin, met het opschrift:

Voor drie ontnomen in oorlogstijd

Weer drie gegoten en drie gewijd. 1948.

Daarenboven op de Mariaklok (die 3325 kgr weegt):

Magnificat! zo zong weleer

Maria tot de Heer.

Op de Bevrijdings- of St. Jansklok (2226 kgr):

Heer, ik ben de dankbare tolk

Van mijn vrijgevochten volk.

En op de Waldetrudisklok (1574 kgr):

Waldetrudis est nomen meum.

Oorlog is altijd noodlottig geweest voor de klokken. Eerst

(43) *Opschriften der Provincie Antwerpen*, passim.

de tijd der Beroerten vóór 1600: b.v. te Bouwel de drie klokken weggevoerd door het geuzengarnizoen van Herentals, de klok van de Troon naar Schotland, en die van Vorselaar op het hof van 't kasteel gezonken (44).

Dan de Franse overheersing: sommige spreken van honderd duizend klokken, die naar de smeltkroes der revolutie werden gevoerd (45).

En in de oorlog van 1940-44, schat men het aantal uit België weggehaalde klokken op bijna vijf duizend (46).

God beware ons land, met zijn duizende klokken en klokjes in de beiaarden van onze stadhuizen, in de torens van onze kerken en kapellen.

(44) Kerkvisitatie, Bouwel, 1626 - En kerkrekening, Vorselaer, 1579.

(45) *DONNET*, in *ARAB*, 1909, blz. 191.

(46) *ROTTIERS*, *Beiaarden*, blz. 95.

De oude (oudste?) cijnzen te Noorderwijk

door

Drs. Fr. VERBIEST.

De oudste archivalia voor de studie over Noorderwijk berusten heel zeker in het archief van de Sint-Baafsabdij te Gent. Dat werd onlangs bevestigd door het werk van Dr Gijseling (1).

Het oudste materiaal dat we in de Kempen zelf kunnen vinden, ook voor Noorderwijk, berust in de abdij van Tongerlo. Voor zijn studies «Toponymie van Noorderwijk» (2) en «Plaats- en Persoonsnamen te Noorderwijk» (3) werd die bron door Dr Helsen flink aangeboord. De twee cijnsboeken, A VII 2 (a° 1362) en A VII 4 (a° 1375), zijn de oudste cijnslijsten die hij voor die studies excerpeerde en vermeldde in zijn bibliografie. Dat zijn twee algemeen-Kempische cijnsregisters, waarin Noorderwijk met zijn cijnsplichtigen een vermelding krijgt naast vele andere dorpen, die cijnzen te betalen hadden aan de Abdij van Tongerlo.

We waren zo gelukkig nog twee andere, tot nu toe onbekende, documenten uit de hoek te halen in het Abdijarchief.

Nummer één daarvan is een cijnsrol van 1356 : Dits die tsijs van Noorderwije in sente Baven daghe. Int jaer ons heren M^{mo}.CCC^{mo}.LVI^{te}.

Hij is zeer erg beschadigd, meet 14 × 20 cm., is opgesteld in het Nederlands op perkament en niet geclassificeerd in het inventaris van E. H. Koyen, adjunct-archivaris van de abdij.

(1) M. GYSSELING & A. C. F. KOCH: *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. D. I. Brussel, 1950.

(2) Dr. J. HELSEN: *Toponymie van Noorderwijk*. Monografie nr. III van de Nomina Geographica Flandrica. Brussel, 1944.

(3) J. HELSEN: *Plaats- en Persoonsnamen te Noorderwijk*. Bijlage II, Vla. Top. Ver. Leuven, 1932.

Nummer twee is eveneens een cijnsrol, niet gedateerd.

Hij is opgesteld op perkament, in het Nederlands (met Latijnse interpolaties en bijvoegingen). Hij meet 18 × 63 cm. en werd ook niet geclassificeerd.

Als we ons baseren op het algemeen-Kempisch cijnsboek van 1362 van de Abdij te Tongerlo, dan kunnen we deze laatste rol bij benadering dateren. De posten, die geschrapt zijn in de rol nr 2, staan ook vermeld in het cijnsboek van 1362. Het cijnsboek van 1362 zal dus ouder zijn dan de rol. In dat cijnsboek van 1362 werden de afbetalingen aangeduid voor maximum 3 achtereenvolgende jaren. Rol 2 geeft maximum 6 afbetalingstekens aan voor 6 achtereenvolgende jaren, zodat we de rol mogen dateren in (1362 + 3 + 6 =) 1371 ten laatste en (1362 + 6 =) 1368 ten vroegste.

Eén bewijs is geen. Baseren we ons op de gedateerde rol nummer 1 (1356) dan komen we tot dezelfde conclusie. Immers in rol 1 en 2 komen dezelfde posten voor. In nummer 2 staan ze in alfabetische volgorde der voornamen gerangschikt. De rol van 1356 geeft 15 afbetalingstekens aan, dus voor 15 achtereenvolgende jaren. Hij komt dus 15 jaren vroeger dan nummer 2, die we dan zouden plaatsen in (1356 + 15 =) 1371.

We menen wel dat deze twee onbekende stukken belangrijk genoeg zijn voor publicatie. De lijsten uit de cijnsboeken van 1362 en 1375 voegen we er niet bij, vermits zij reeds werden geëxcerpeerd door Dr J. Helsen voor zijn studies voornoemd.

Cijnsrol a° 1356: Noorderwijk.

De weggefallen delen en de niet meer leesbare delen worden aangeduid met (enkele puntjes).

De delen door latere hand bij- of tussengevoegd zetten we tussen schuine streepjes //. De delen geschrapt in de tekst plaatsen we tussen () haakjes.

Gemakkelijkheidshalve lossen we de afkortingen op en schrijven kapitale letters, waar nodig. Ook de interpunctie is van ons. Dit alles om het de drukker technisch mogelijk te maken het stuk te kunnen zetten. Voor belangstellenden houden we een diplomatisch geschreven tekst ter inzage.

•
•

..... van Rossem III foereest XII d.
..... van van Betten beemde IX d.
..... van Rossem XIX. d.
..... ghemeinen tsijs hefwi een vierdeel ende .III.

Vlemse grote een drier heren tsijs hefwi .I. deel
deels XIX d. X. Vlemse grote.
Summa van desen tsijse xxiij.st.b. min goeds ghelts ende
.XI. vlemse gr.

Ende hier af soe gheven wi den Scepenen .VII.d.lov.

Dits die tsijs van Noorderwijk in sente Baven daghe int jaer
ons Heren M°.CCC°.LVI°.

Jan Straetman Vi.d.

Jan van der Stoct V.d. vleemsch.

Peter vanden Bossche Viii.d.lov.

Jan van Eechoven Xii.d.

Lijsbets Costers dochter Xii.d.II.hinnen.

Ghilijs Timmerman Vi.d.

Gheert die Smet i.d.

Jan Maes van den heerdekene ii.d.

Art Nesen sone van Broecheven V.vleems gr.

Michiels sone van Rossem Xii.d.

item de bonis Johannis de Vlagsschen iX.d.

Mathijs Timmermans Xi. d.

Jan van Cappenbroec iii.st.

Willem die Smet van Plassendonc V.st.lov.i.vleems.

Alijt Cnaeps X.d.i.broet.

Reinere Kallart XXI.d.

Reijneere van Mekelbroec Xiii.d.

Heinrijs van Eertborne Vi.d.

Peter van Mekelbroec van den hove van Noorderwijk .ii.st.

Willem van Langhele iii.d.

Willem Jans sone van Lenchem Xi.d.

Godevaert tsCorts Iii.st.X.d.

Margarete Godevaerts tsCorts suster iiii.d.I.broet.

Lijsbet Godevaerts tsCorts wijf Vi.d.

Peter van den Bossche iiii.st. Viii.d.

Kerstine van den Struke XXiii.d.

Peter van der Bijst XXXii.d.

Willem van Boekele /in Herenthals/ XXii.d.

Heinrijs die Greve i.lov.V.d.vleems.

Jan van den Vlaesche XXV.d.

Jan Kallart XXVii.d.

Hermans kindere van Rossem Viii.d.

Reinere van Byem iii.st.

Jan die Greve van den hove van Noorderwijk iii.d. ende Viii.d.

Jan Reers Deckers sone ii.d.

Jan van den Bossche Xii.d.

Heinrijs van den Bossche XII.d.

Ghilijs van den Bossche XV.d.

Heinrijs Kallart iii.d.

Maes die smet iiii.d.

Claus Verluten Vii.d.

Jan die Dryeselare i.

Peter Danijs van Kessele supra dimidium bonuarium prati
in beverle juxta pratum Johannis Willelmi XXiii.d.

Margarete van den Kerchove iX.st.

Margarete Scotelmans V.Vleemsch.

Art Timmermans XXXii.d.

Jan die Vrient in Morchoven iX.d.i.hoen.

Jan Arts Timmermans sone ii.st.Viii.d.

Wouter van Rossem in Yteghem XX.d.

Claus Ghijsmans in Yteghem XVI.d.

Jan Hax in Yteghem /een anderen huus/ iii.d.
Wouter van Wickenvorst XXvii.d.
Jan van Eertboerne Xii.d.
Jan van Foreest in Yteghem XXiii.d.
die Vrouwe van Lyre V.st.
Inde tenemur eidem Vi.d. Item tenemur de fundo molendini
iii.st.lov.
Jan van den Struke van Rossem Xi.d. ende iiid.
Hermans kindere van Rossem Viii.st.
/Mercelijs Smets van Plasendonc iiii.d.lov. van Conics Lare./
/Gheert Callart van Rossums goede Xiii.d./
/Item de bonis Johannis de Vlaesschen V.d./
/Jan van den Struke van Rossem van Aleyten Cnaps goede ii.d./
/Item de bonis Johannis Vlaesschen Vi.d./
/Franco de Vlaesschen de bonis Johannis de Vlaessche ii1/2.d./
/Elizabeth de Vlaessche de bonis Johannis de Vlaessche ii1/2d./
In den ghemeinen tsijs hefwi .i. vierdeel ende in der drier
heren tsijs hefwi .i. derdeel. ende daer af gheven wi den
scepenen Vii.lov. Summa van sente Baven daghe .V.lb.V.st.
iiii d. goets ghelts .XXi. vleemsgen ende .iii hinnen.
Dits die tsijs van Kersavonde te Noerderwijn.
Lijsbeth van der Straten iX.st.ii.hinnen.
Wouter van Rossem iii.d.
Hermans kindere van Rossem ende Jan van den Vlaeschghe
.iiii.d.
Luutgaert van der Bijst ende die hare iiii.d.
Wouter van Wickenvorst ii.d. ac terciam partem viii.d.
Peter van den Bossche ende die sine iiii.d.
Willem die Smet iiii.d.
Ghilis van den Bossche ende die sine iiii.d.
Kerstine van den Struke iiii.d.
die Vrouwe van Lyre iii.d.
Godevaert tsCorts iii.d.
Jan van Foreest van der winter scout iiii.d.
Peter die Grutere X.d.i.broet.
Willem van Boekele Vii.d.
Liejsbeth van Haecht V.d.ii.broet.
van Michiels goede V.d.ii.broet.
Jan van den Vlaeschghe V.d.

Michiels kindere van Rossem XV.d.l.min.
/Gheert/Kallart / en Reinere/van der Winter scout iiii.d.
Summa van karsavonde .Xii.st.X.d.i broet goets ghelts
.ii.hinnen. (In de rechtse margine staat : van der winter
scout).
In den ghemeinen tsijs hebwi .l.vierdeel.
In der drier heren tsijs hebwi .l.derdeel.
Summa van allen den tsijs .Vi.lb.Xi.st. goets ghelts XXXii.
vleemsker .V.hinnen.
Dit zijn die Meynarden.
Peter van den Bossche ende die sine .l.meynarde.
Kerstine van den Struke ende die hare .i.meynarde.
/Reynere Kallart ende Gheert Jans kindere den mae/... i.mey-
narde.
Willem van Boekele van Michiels goede van Rossem .i.mey-
narde /ende twe vate... evenen gheroeghert.../
Wouter van Wickenvorst .i.halve meynarde.
Luutgaert van der Bijst ende die hare .i.meynarde.
Die Vrouwe van Lyra ende Godewaert tsCorts .i.meynarde.
Claus Hermans die twedeel meynards.
Jan van den Vlaesche .i.derdeel meynards.
/Elc van desendie hier voer geschreven zijn op meynaert die
sijn schuldech elcs jaers .iiii. vate evenen gheroeghert ende
eenen maet dach.../
den maet dach den michiels goet van Rossem 's schuldech dien
ghijlt Jan van den Vlaesche .i.vierdeel.
Ende Michiels kindere van Rossem die driedeel/ende een mu-
deken evenen gheroeghert./
/Peter van den Bossche es schuldech iiii lb. van.... voermaets
gherekent int jaer ons heren M.CCC ende LX, op den goedèn
vridach./
/Lijsbet tsGreers van Michils goede een half muddeken evenen
ghereeghert./
/Peter die Grutere van Michils goede een half muddeken eve-
nen gherogert./
/Anno LXii ac ipso anno die sancti Servacii..... veniebat Jo-
hannes Danielis in Noerderwijn in loco reverendi Domini
Walteri Abbatis Tongerloensis et deserviebat sibi ibidem per
biennium ente obitus eidem die quibus annis predicto Domino

dederat secundam pecuniam ibidem de termino quod terminum bene memorie in presentia sue familie et diendem deserviebat Dominus Egidio versusque istud terminum sequens et solvebat sibi sicut predicto Domino die termino ad terminum et fuerat suus sui servicii ipso die sancti Lamberti anno sexagesimo septimo.

In verso staat nog het volgende:

Lugaert de Biest tenet .i. meinaerde.

Opmerking:

Deze rol is in perkament, meet 14 × 120 cm. Een latere hand, denkelijk die van de oud-archivaris van de Abdij van Tongerlo, noteerde achteraan op de rol: *bene conservetur, hoc monumentum antiquum 1356.*

Cijnsrol a° ongeveer 1371: Noorderwijk.

van Wickenvorst.

Inden ghemeynen chijs hefwi .i.vierdeel dats iX.st. (lli d.) /daer comt ons af .ii.st.iiid./

Inder drier heren chijs hefwi .i.derdeel Dats XXiiii d./Daer comt ons af Viii d./

Ende daer af gheve wi den Scepenen Vii.lov.

Dits die chijs van kersavonde te Norderwijk.

Die vrouwe van Lyre iii.d.

Gielis van den Bossche ende die sine iii 1/2 .d.

Godevaert tsCorts iii.d.

Gheert Kallart ende Reiner van Michiels goede iii 1/2.d.

Henric van Plassendonc van Lysbethen vander Straten iX.st. ii. hinnen.

Hermans kindere van Rossem ende fratro.

(Jan) vanden Vlaesche iii 1/2. d.

Jan van Foreest vanden winter scout iii 1/2.d.

Jan van Rethie van Michiels goede .V.d.ii.broet.

(Jan van den Vlaesche van Michiels goede .V.d.)

Kerstine vanden Struke iii 1/2.d.

Luutgart vander Biest ende die hare iii 1/2.d./alii solvunt./

/Jo Neve supra dimidium bonuarium terre dictum der Hencacker .iii.d.ii.broet./

(Lysbeth van Haecht van Michiels goede .V.d.ii.broet).

/Margrete uxor Johannis de Heeswyc supra jornale prati iuxta Morsam Merbroec .iii.d./

Michiels kindre (bovengeschreven: alii solvunt) van Rossem van Michiels goede .Xv.d.min.

Peter vanden Bossche ende die sine iii 1/2.d.

Peter die Grutere van Michiels goede X.d.l.broet.

Wouter van Rossem /dYteghem/ iii.d.

Wouter van Wickenvorst ii.d. ende derdeel van .i.d.

(Willem die Smet iii 1/2.d.).

(Willem (alii solvunt) van Boeke van Michiels goede Vii.d.).

/Item corsaen van Wolputte ii.d. ende I broet van Jans wegghen Verluten op een bosch aen die Cleine Wenne./

Inden ghemeynen chyse heb wi .l.vierdeel.

Inder drier heren chynse heb wi .l.derdeel.

Gda van Kerchove in Ovele solvit VI.d. lov. in Norderwijk.

In verso lezen we nog de volgende tekst:

Dit syn die meynarden.

(Peter vanden Bossche ende die sine l.meynarde).

Kerstine vanden Struke ende die hare .l.meynarde/cum iii. lopen avene./

Reyner Kallart ende Gheert Jans kindre .l.meynarde.

(Willem van Boekele) (alii solvunt p... in proprio) van Michiels goede van Rossem .l.meynarde).

Wouter van Wickenvorst 1/2.meynarde.

/Johannes Verluten ex parte Luutgarden vander Biest .1/2.meynarde ende een gheroeghert vat evenen./

/Item van winter scoude .ii.d.i.broet./

(Luutgart vander Byst ende die hare .i. meynarde .Alii solvunt).

/Johannes Peters Verluten van Luutgarden vander Biest .i. quartier meynard ende twe vate evenen gheroeghert ende van winterscoude .ii.d.i.broet./

Die vrouwe van Lyre ende Godevaerts tsCorts .i.meynarde.

Claus Hermans die tweedel meynarde.

(Jan) frater vanden Vlaessche i derdeel meynarde.

/Johannes Blancpein ex parte Xrispine vanden Struke 1/2 meynarde... avena./

/ClausPeter soen Verluten van Luutgarden vander Biest een quartier meynarde ende een vat evenen gheroghert./

Elc van desen die hier voorscreven syn op meynarde. Die syn sculdich elc iaers .iiii. vate evenen gheroeghert. Ende enen maetdach (dat is enen ouden groeten) ende .ii. oude grote voer enen dach te dienenen.

Item enen halven ouden grote van winterscoude.

Opmerking : Het is een perkamenten rol, metend 18 × 63 cm. Een latere hand, ook nog eens die van de oud-archivaris van de Abdij van Tongerlo, Z. E. H. Adriaan Heylen, noteerde achteraan op de rol: Census in Norderwijk: monumentum pretiosum.

De kapitalen van het stuk zijn met rode inkt versierd.

Archief van de Pastorij van Meerhout

door

P. PETRUS B. DE MEYER.

- (1) 1682: «Lijst der incomste van de Capelle van Lil onder Meirhout» (in een bundel losse stukken, die meestal dateren na 1800).
- (2) 1685: Doopregister.
- (3) 1685: «Register Matrimon.» (van 1685 tot 1886).
- (4) 1686: «Defunctorum nomina ab anno 1686 usque ad annum 1824».
- (5) 1691: «Extracta ex libro veteri» (Huwelijken, enz.).
- (6) 1704: Oorkonden, o.a. Dopen. (Bundel losse stukken).
- (7) 1704: «Manuale Pastorale» van 1704 tot 1858. Bl. 379. (Vervolg op de oude Manuale).
- (8) 1722: «Registrum Beneficij Sancti Crucis in Parochiali de Meerhoudt».
- (9) 1722: «Bona Beneficij Sti Martini in Ecclesia Parochiali de Meerhout».
- (10) 1725: Bundel losse stukken, samengebonden, «ten behoeve van de fundatie van Joannes Loots en Maria Van Hove», en anderen. (28 stukken).
- (11) 1737: «Liber Baptizatorum Ecclesiae Sti Trudonis in Meerhout» (van 1737 tot 1808).
- (12) 1737: Trouwregister, enz.
- (13) 1739: Dodenregister, enz.
- (14) 1752: Bundel losse stukken over de Aflaat van het H. Kruis.
- (15) 1749: «Manuael van de Incomen van het voorsch. beneficie van het gasthuys tot Meerhoudt».

- (16) 1755: Doopregister van 1755.
- (17) 1755: Overlijdens van 1755.
- (18) 1755: Houwelyken van 1755.
- (19) 1756: «*Manuale ende Registre der Renthen ende inncomen van den outaer van het heyligh Cruys in de Parochie kercke der vryheyd van Meerhout, vernieuwt door mij Petro Joanne Verhulst, secretaris der selve vryheydt 1765*».
- (20) 1766: «*Titulus de statu Ecclesiae materiali et eo pertinentibus*». Correspondentie met de bisschop, enz. 'n Paar brieven (processen) tussen Meerhout en de abdis van Maagdendaal.
- (21) 1781: Huwelijken «*Extracta ex libro vetere*».
- (22) 1792: «*Inventaris of staet der goederen en renten van de kerk van Meerhout*»: Jaargetijden en andere godvruchtige fondatien van 1792.
- (23) 1794 tot 1796: «*Houwelyken*».
- (24) 1794 tot 1796: Doopregisters.
- (25) 1794 tot 1796: Overledenen.
- (26) 1797 tot 1814: Doopregister (Perkamenten omslag).
- (27) 1814 tot 1845: «*Register Baptizatorum*».
- (28) 1816: «*Naemlyst der ingeschrevenen in 't Geestelijk verbond, aengegaen tot uytroeyng der godslastering, opgericht in de kerk van den H. Trudo binnen Meerhout, op den 27 Meert 1816*».
- (29) 1823: «*Liber Defunctorum Ecclesiae succursalis Sancti Trudonis Meerhoutanae inchoatus 1823*» tot 1874. (1).
- (30) 1842: «*Ordinaire inkomen zoo van goederen als renten en cynsen van de Parochiale kerk van den H. Trudo binnen Meerhout*».
- (31) 1863: «*Lijst der leden van de Broederschap der Gedurige Aanbidding*».
- (32) 1874: «*Gefundeerde diensten (Partikuliere...)*».

(1) Op de omslag: «*Naemlyst der overledenen: Kerk van den H. Trudo*».

- (33) 1875: «*Liber Defunctorum, Inchoatus ab anno 1875*» (tot 1934).
- (34) 1883: «*Memorieboek - Aanteekeningen rakende de parochie*» door J. H. Jongenelen, Pastoor, begonnen 1883. Met nota's over aod-Meerhout.

ENIGE BIJZONDERHEDEN.

Dit archief behelst dus 34 stukken, goed bewaard op de Pastorij van Meerhout.

1. Gedurende de Franse Omwenteling, toen de kerkregistrar in 1796 door de overveldigers zouden aangeslagen worden, werden de doop-, trouw- en dodenregisters al gauw afgeschreven door E. H. Van Haecht, pastoor, E. H. Claes, priester en E. P. Dionysius Verwimp, Minderbroeder uit het klooster van Diest (2).

2. Te Meerhout verbleef, tijdens de kerkvervolging 1797 - 1800 Pater Ceusters, Minderbroeder. Hij had zich vermomd als metser en werd alleen door het volk genoemd «Suske de metser». Alle kinderen kenden hem onder deze schuilnaam. Wanneer iemand in nood was moesten ze «Suske de metser» roepen. De Pater had zijn schuilplaats in de schuur van zeker Huysmans, bij de ouders van E. H. Huysmans, die stierf als Pastoor te Baal (Aarschot). (3).

3. P. Michael Vermanden behoorde tot het Turnhoutse klooster toen de Fransen de Paters verjoegen. Met de overige kloosterlingen bleef hij samenleven. 18 Juli 1805 verliet hij hen, na een som van 900 gulden als aandeel in de gemeenschappelijke goederen te hebben ontvangen. Hij werd leraar aan de heropgerichte Latijnse School van Turnhout van 1806 tot 1814. Hij woonde in bij Catharina Beex, wed. van Wil-

(2) Pater Verwimp werd samen met zijn medebroeders uit het klooster van Diest verdreven door de Fransen op 13 November 1799.

(3) Staat o.a. in Gebruers, bl. 269.

lem van Pelt, 2e sect., n. 5. (4). De ex-pater Vermanden stierf te Meerhout 21 Maart 1822, oud 62 jaar. Wanneer hij te Meerhout aankwam wordt niet gezegd.

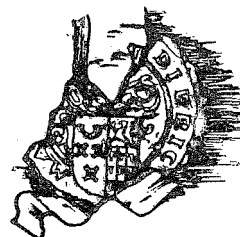
- (4) Volgens «Tableau des habitants de la ville de Turnhout de l'an 14», Zie nog over Vermanden: AST. «Franse Tijd», Bundel: 1807. in Arch. Stad Turnhout, Reg. 1134.
«Reditus missarum et anniversariorum in ecclesia Turnholtana (1793-1819). - Genou, «Defuncti Provinciae Germaniae Inferioris, (1791-1834» in Arch. Minderbr. St. Truiden.

OUDE TURNHOUTSE FAMILIEN.

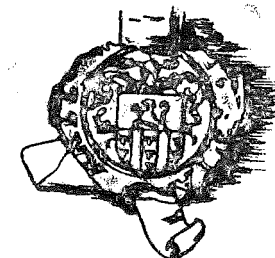
DE FAMILIE MALLANTS (1)

door

Jos HENDRICKX.

Schepenzegel Dierck Mallants.

Schepenzegel Christ. Mallants.

De familienaam komt voor onder den vorm van «Mallants», «van Mallant», «Mallans», Mallens».

Families van denzelfden naam, komen o.m. ook voor in Antwerpen, Lier, Hilvarenbeek (2). In hoever staat onze fami-

- (1) De familie Mallants voerde als wapen, «doorsneden, boven een uitkomende leeuw, onder drie palen van vair», aldus A. SASSE van YSELT in «Taxandria» (Bergen op Zoom), V (1898), blz. 147. Het ware juist van een schildhoofd te spreken.

De hier afgebeelde schepenzegels zijn de nauwkeurige reproductie's van twee zegels uit het stadsarchief. Dat van Dierck Mallants is gedeeld in 1 boven een jachthoorn met de opening naar links, eronder 3 molenijzers, geplaatst 2 en 1; in 2 een schildhoofd met uitkomende leeuw, daaronder 3 palen van vair. Het zegel van Christiaan Mallants vertoont enkel het schildhoofd met de palen van vair.

Wat het wapen van Dierck Mallants betreft, konden wij tot hier toe niet achterhalen aan welk geslacht het wapen heeft toegehoord, dat hij naast dit der Mallants voerde.

- (2) «Een Beatrix van Gageldonck gehuwd met Andreas van Mallant, ridder, die rechten in West-Tilburg afstaat aan de abdij van Tongerlo, dit rond 1253.» Dezelfde bron stipt aan: «De Mallants bezaten goederen onder Roosendaal, welke later de goederen van Gageldonck worden aangeduid. Vóór 1300 waren zij in bezit van Gilbert van Mallant, den zoon van Wouter, maar om een moord door Gilbert gepleegd, had de hertog deze in beslag genomen. In 1301 wordt Hugo van Mallant weer er mede verleend door den Hertog van Brabant.» - Taxandria (Bergen op Zoom), jg. XXVIII (1921).

lie Mallants van Turnhout, met deze familiën in verband? Dit is voor het ogenblik niet uit te maken; maar dat wij met één en dezelfde familie te doen hebben, lijdt geen twijfel.

Te Turnhout treffen wij voor het eerst den naam «Mallants» aan in het cijnsboek van 1417 (3): «Heinric van Zeverdonc, op 1 beemt regat, sleppersbeemt x1/2 d. Heinric die selve goet van der Hese was, op te Duypt, van Lysbet Mallants. XXIII d. VI. d. XXIX 1/2 d. Wie was deze «Lysbet Mallants»? Zij staat daar gans afzonderlijk in de XVe eeuw. Het is maar pas in de XVII eeuw, dat de familie «Mallants» voorgoed op de voorgrond treedt.

IA. Stam: DIERICK MALLANTS. + 14 Febr. 1657.

Het is niet juist te bepalen, wanneer en van waar Dierick Mallants hier te Turnhout is overgekomen. De Poortersboeken klimmen niet zo hoog op. Waarschijnlijk was hij reeds gehuwd, met Sara van Brecht, daar wij geen huwelijksdatum in de registers aantreffen.

Den 24 Juni 1621, benoemde men Dierick Mallants tot Collecteur-Generaal van de belastingen te Turnhout; hij had 12 collecteurs of wijk-ontvangers onder zich. Deze laatsten moesten de inmaningen van hun wijken doen en de ontvangen gelden aan de genoemde Collecteur-Generaal overstorten.

Dierick Mallants, nam deze post aan, echter onder voorwaarde, dat, wanneer hij de betalingen aan de Staten van Brabant of aan de rentmeester der Verenigde Provinciën van Holland, te Breda moest doen, hij boden of assistenten op last en kosten van de Vrijheid mocht verzoeken; en in geval hij op zijn reizen, door vrijbuiters, krijgslieden of landlopers werd aangedaan en men zijn geld ontnam, dit tot last van de Vrijheid kwam en hij daarvoor niet verantwoordelijk was.

Men kan oordelen hoe veilig de wegen toen in Brabant en

(3) JANSSEN, J. E. *De cijnsboeken van het Land van Turnhout van 1340 en 1368*; in «Taxandria» (Turnhout) 1935. Overdruk blz. 41.

de Kempen waren, wanneer dergelijke voorwaarden worden gesteld en ook worden aanvaard! Hij vervulde dit ambt van Collecteur-Generaal tot 1633. Hij was eveneens President-Schepen, gedurende 25 jaar. Uit zijn grafschrift blijkt al te goed, dat hij hoog stond aangeschreven (4). Eveneens was hij Voogd van de Gasthuisnonnen te Turnhout.

Hij en zijn gezin, bewoonden het huis op de Markt, gelegen tussen de huizing van den Heer Martinus Bellens en den Notaris Guillaume Verschuieren. Uit zijn testament (5) blijkt, dat hij een vermogend man was. Zijn kinderen waren:

Ewaldus (6), °15 Juli 1601 (383); huwt 17 April 1633 (5336) Helena GEERTMANS. Van hen, geen kinderen gevonden te Turnhout.

Petrus, °12 Mei 1603 (404).

Jan, °6 Dec. 1605 (446) wordt behandeld onder II/A.1.

Theodorus of Dierick, °18 Aug. 1609 (524).

Petrus, °26 Febr. 1612 (560). Pastoor te Sint Lievens Houthem.

(4) «Heer (sic) leet begraeven den eersaemen Dierick Mallants die in de magistraet deser Vryheyt in versceyde ampten loffelyck heeft gediendt den tijd van 36 jaren ende als voorschepenen 25 jaren, sterft den 14 Februari 1657 ende Sara van Brecht syne huysvrouwe sterft...»

In HEUVELMANS' geromanceerd-historisch verhaal «De twee reizigers, of verhalen van historische en plaatselijke geschiedenissen uit de 16e en 17e eeuw», dat in 1843 te Turnhout werd uitgegeven, is Dierick Mallants de hoofdfiguur van het verhaal.

Met een toevallig gezelschap van Herentals naar Turnhout reizende, vertelt hij deze allerlei historische wetenswaardigheden, die allen op documenten steunen. In een voetnoot op bladzijde 11 is zelfs een verzoekschrift van Dierick Mallants afgedrukt dat gericht werd aan de kanselier van Brabant. Daarin verzoekt de 72 jarige Mallants, in het vooruitzicht der aanstaande schepenekeuze, van de verkiesbaarheid te worden ontslagen. Daarin heet het dat hij reeds 47 of 48 jaar deel heeft uitgemaakt van het stedelijk magistraat, waarvan 46 jaar als schepene. In weerwil van zijne bede, daar de kwalen van de ouderdom hem naar rust deden verlangen, had men hem in het verleden niet van dit ambt willen ontlasten. De apostille van het stuk is gedateerd in November 1644.

De grafsteen is klaarblijkelijk foutief nopens het aantal dienstjaren.

(5) Zie zijn testament in bijlage I.

(6) De nummers tussen haakjes verwijzen naar de bladzijde van de parochieregisters. ° is gedoopt, † is gestorven, x is gehuwd.

Cecilia, °19 Mei 1614 (683) † 15 Nov. 1669 (7), Begijntje. Begraven in de Begijnekerk te Turnhout.

Christianus, °26 Dec. 1614 (591) wordt behandeld onder II/A.2.

Maria, °5 Oct. 1618 (626) huwt 12 Sept. 1646 (5400) Petrus CLEYMANS.

Dierick en Sara van Brecht, werden beiden begraven nevens het Altaar van den Zoeten Naam Jezus in de Sint Pieterskerk (4).

I. B. Stam: GOOSEN MALLANTS, † 28 Augustus 1644 (8).

Goosen Mallants, waarschijnlijk broeder van Dierick (9) was gehuwd met Gertrudis REGOUTS (Ringuyts) 10 Febr. 1626. Koopman. Daarvan:

Philippus, °2 Juni 1626 (907).

Theobaldus, °28 April 1627 (723).

Joanna, °1 Mei 1629 (787).

Wij vinden geen verdere afstamming van deze familietak.

II. A. 1. Stam: JAN MALLANTS.

Jan Mallants, † 29 Juni 1684. Heer in Beerse (9bis). Advocaat.

Huwt in eerste huwelijk Elisabeth CLEYMANS, † 16 Juni 1636 (5350). Wij vinden van hen geen kinderen vermeld in de geboorteregisters. In tweede huwelijk huwt hij Elisabeth

(7) Onder een ruitvormig wapenschild der Mallants: «D.O.M. Sepulture van de eerbare Jouff. Cecilia Mallants, begijntken van desen hove, out 55 jaeren, sterft den 15 Nov. 1669 en Elisabeth Mallants hare nichte oock begijntken van desen..... 16 Sept. 17... en Petronella Pansius meesteres van desen hove sterft den 21 July 1739».

(8) «Hier leet begraven den eersaemen Goosen Mallants coopman in syn leven gewesen Kerkmeester deser kerk is gestorven 28 augusti 1644 ende eerbare Geertruydt Ringuyts sterft ... augusti 16...». - Graf-schriften, Kerkarchief.

(9) Bij de geboorte van zijn zoon Theobaldus komt Sara van Brecht als meter voor. In het testament van Dierick Mallants blijkt al te besef dat zij in nauwe verwantschap stonden.

(9bis) NIJEN, K. van, *Heerlijkheid, bestuur- en rechtsmacht te Beerse in vroegeren tijd. II. De grondheerlijkheid of lage heerlijkheid*; in: «Taxandria» (Turnhout) 1936, blz. 164.

de ROY † 7 Jan. 1684, waarvan evenmin Kinderen (10).

Zij werden nevens het koor van het Venerabel Altaar begraven (11).

II. A. 2. Stam: CHRISTIANUS MALLANTS.

Christianus Mallants, † 19 Mei 1688 (4819); huwt den 13 Nov. 1640 (5375) Maria GEERTMANS (12), † 17 Mei 1686 (4811); dochter van Marcus Geertmans en Joanna van Meurs.

Zij bewoonden het huis «Het Sarasyns Hooft» op de grote Markt (nu Steentje).

Wij treffen Christiaan aan in 1650 in de Collecteursrekeningen als Collecteur-Generaal van de Beden. In sommige akten wordt Christiaan Mallants «Coopman» genoemd; doch het is niet uit te maken welke handel hij dreef. Hij was eveneens, gelijk zijn vader, Voogd van de Gasthuisnonnen te Turnhout. Hij liet zijn kinderen het niet onaardige fortuin na van rond de 75.000 gulden. Op het archief te Turnhout, bewaart men van hem tevens een schepenzegel (gewoon wapen Mallants) van 1664.

De inboedel, beschreven in de inventaris van het sterfhuis (13), laat ons toe een heldere kijk te werpen in de huizen van de XVIIe eeuw van de hogere burgerij. Christiaan was

(10) In haar testament van 24 Juli 1682 maakt Elisabeth de Roy, «huys-vrouwe van heere advocaat Jan Mallants, noch redelyk gesont», haar goederen aan de familie de Roy.

(11) «Hic requiescit venerabilis vir ac Dominus D. Joannes Mallants juris licentiat. Dominus in Beerse etc. Vir per triginta annos et ultra reipublicae Turnholtanae prudenti consilio valde utilis, obiit 29 Junii 1684 et Domicella Elisabeth Cleymans ejus uxor obiit 16 Juni 1636 et D. Elisabeth de Roy ejus secunda uxor obiit 7 Januarii 1664.» Graf-schriften, Kerkarchief.

(12) De familie Geertmans voerde als wapen een hand. Over de kleuren van dit wapen bestaan verschillende opgaven. Sommigen noemen het veld blauw in plaats van rood, anderen blasoneren het veld goud, de hand blauw. «Taxandria» (Bergen op Zoom), X (1903), blz. 147-141.

(13) Inventaris van het sterfhuis van Christiaan Mallants en Maria Geertmans, zie bijlage II.

een der vele weldoeners van de Minderbroeders. Hij richtte het altaar van Sint Franciscus op (14).

Hun kinderen waren:

Balthasar, °8 Jan. 1642 (1000) wordt behandeld onder Petrus, °2 Aug. 1643 (1016). Minderbroeder te Turnhout.

Sara, °17 Sept. 1645 (1059). Begijn, † 2 Juli 1688 (15).

Joanna Catharina, °6 Febr. 1647 (1082). Begijn (16).

Maria Ida, °15 Aug. 1649 (1126), × 7 Febr. 1683 (5555)

Henri Robert, brouwer. Zij sterft 20 Nov. 1729. Zij was een weldoenster der Minderbroeders (17).

Mathias, °26 Mei 1651 (1152). Augustijn te Corsendonck, was Procurator van 1670-78 (18).

Theodorus, °8 Jan. 1651 (1191).

Cornelius, °23 Juli 1652 (1168). Minderbroeder te Turnhout, † 27 Sept. 1702 (Necrologium Minderbroeders).

III. A. 2 Stam: BALTHASAR MALLANTS; † 2 Febr. 1688 (4816).

Huwte den 15 Aug. 1667 (5433) Anna EMPSENS. Hij vervulde eveneens het ambt van Schepen der stad. Zij woonden in het huis «De Roos» aan de Markt, dat zij huurden van

(14) CEYSSSENS, Lucianus, *De Minderbroeders te Turnhout (Campinia Sacra VI)*. Antwerpen, 1937, blz. 87.

(15) In het geboorteregister als Clara opgetekend, wordt zij later steeds Sara genoemd. Of hebben we hier met twee verschillende personen te doen?

(16) In de Begijnhofkerk te Turnhout bevindt zich het volgende graf-schrift: *D.O.M. Sepulture van Jouffr. Sara Mallens strft (sic) den 2 Julii A° 1688 ende Jouffr. Joanna Catarina Mallans sterft den 24 December A° 1692 beyde gesusters ende beggynntiens van desen nove. R.I.P.*

(17) Zie bij CEYSSSENS, Lucianus, t.a.p. het Necrologium der weldoeners, blz. 165.

(18) Blijkens de grafschriften uit het archief van St. Pieterskerk, bevond zich in de kloosterkerk te Corsendonk het volgende opschrift: *«Hic resquiescit dilectus frater noster P. Mathias Mallans S.T.B.F. presbyter et quondam procurator hujus domus qui obiit 10 februarii anno 1678.*

Hendrik Robert, tot aan de dood van Balthasar Mallants (19). In 1694 treffen wij er Jan Balthasar Robert aan, die het huurt van zijn vader. Hun kinderen waren:

Maria Anna, °17 Juni 1672 (1602), gehuwd met Jacobus Albertus van HEN(G)STHOVEN.

Joanna Catharina, °4 Febr. 1673 (1659), gehuwd met Frans van DAMME, Advocaat.

Cecilia, °17 Aug. 1677 (1712).

Met Balthasar Mallants, verdwijnt de laatste mannelijke af-

(19) 17 Juli 1727: *«Staet, rekeninghe, bewijs et reliqua, die mits desen is doende ende overgeevende aen mijne Eerweerde Heeren die weesheeren van Turnhout Henricus Jacobus van Hensthoven, soo loco patris als momboir van de drij onmundige kinderen van wylen den Heere advocaat Franciscus van Damme, daer moeder af was Jouffr. Joanna Catharina Mallants, alsoock Henricus Jacobus van Hensthoven voor sijn selven ende dat over de administratie, die des rendants vader saliger ende hij rendant naer de doot van synen vader gehadt heeft, soo in ontfancke als uitgaef over de goederen ende effecten van de drij voorschreven minderjarige kinderen, de selve noch int gemeijn toecomende met den rendant cum fratre, als mede over de goederen ende effecten dese voorschreven drij weesen alleen toebehoorende, ende wort hier ierst gestelt den ontfanck vande goederen deser voorschreven weesen metten rendant cum fratre samen toecomende.....*

Ierst soo is aenden rendant cum fratre toecomende met dese drij voorsch. weesen ieder voor de helft, een huys genaemt de Roos bij des rendants vader bewoont gedurende het leven..... Verder volgt: *«... een huys gestaen voor aen de akkerstraet», «... item comt aen den rendant cum fratre voor de helft eene stede tot Outturnhout waer van dandere helft toecomt aen dese 3 weesen.....»*. Komen dan verschillende renten: 650 gl. wisselgeld ten laste van Adriaan Sips, 500 gl. ten laste van Cornelius van Leuven, 88 gl. ten laste van Jan van de Plas, een rente van 300 gl. Vervolgens komen verscheidene losse stukken grond, enz.

In het testament van Joanna Catharina Mallants, begintje, daterende van 26 Februari 1694, lezen we: *«... In den eerste wordt den cavele begonst met eene huyssinghe, schure, hovinge, gronden ende toebehoorten van dyen, gestaen ende geleghen aenden singule alhier, genaemt «de Roose» wordende tegenwoordigh bewoont bij Signor Hendrik Robert, de selve in huere heeft soo hy verclaert noch voor een termijn van vijf jaeren tot 130 guldens jaertlycx.*

De Roos werd eigendom van Hendrik Robert, gehuwd met Maria Mallants, die het erfde van Christiaan Mallants-Geertmans. (Zie inventaris, bijlage II).

stammeling van Dierick Mallants-Sara van Brecht.

Wel treft men in 1770 Leonardus Nicolaas Mallens, × 6 Febr. 1770 met Joanna Janssens van Turnhout, in onze stad aan als ingeweken burger van Diessen bij Hilvarenbeek (20). Maar in hoever deze met de familie «Mallants» van Turnhout in betrekking stond, is niet uit te maken in het T. archief. Wel is te vermoeden, dat hij tot dezelfde familiegroep moet behoord hebben (21). Van zijn kinderen vinden wij echter geen spoor. Deze waren:

Jan Baptist, °31 Aug. 1771 (4096).

Jan Frans, °22 Oct. 1772 (4121).

August Gerardus, °8 Juli 1775 (4184).

Joanna Catharina, °13 Oct. 1777 (4238).

Jan, °22 Oct. 1780 (6482).

- (20) Het Poortersboek op het Stadsarchief vermeldt: «10 Februari 1770: Poortersbrief van Leonardus Nicolaas Mallens van Hilvarenbeek in huwelijk met Joanna Janssen van Turnhout et solvit 100 gulden et proestitut juramentum ende sal ten eerste gehouden zijn voor 150 guldens borgen te stellen voor de last der kinderen die dese cesserén».
- (21) Bij hun huwelijk treden als getuigen op, Frans Ansoms en Petrus Antonius PANSIUS. Dezelfde familienaam vinden wij op het graf-schrift van Cecilia Mallants. (Zie voetnota 7).

Valt hier nog aan te stippen dat enkele personen der familie Mallants bezwaarlijk op de juiste plaats waren in te schakelen, namelijk: Elisabeth MALLANTS, meesteres van 't Begijnhof, welke voorkomt in een document van 6 Maart 1706: «Aenspraecke ende conclusie voor Jouffrouwe Elisabeth Mallans, Meesteresse van den begynhove deser stadt ende Vryheyt, als directrisse van de innecomen der pastorye aldaer cum tutore, aenlegeresse tegens Sr Johan van Laer, gedaegde.»

Verder komt een akte voor welke geen datum draagt, doch het gezegeld papier draagt de gedrukte datum van 1735. Zij luidt als volgt: «Redene van arrest ende conclusie voor Jouffr. Maria MALLANTS, geestelycke dochter ende Edualdus MALLANTS haeren broeder als erfgenaemen van wijlen Jouffr. Elisabeth MALLANTS, huysvrouw was van Sr Paulus Crols, ingesetene der Vryheyt Aren-donck, arrestanten ende aenleggere tegens de heilige der cooppeningen ende renthen van achthonderd gls capitael ten laste van Jacob Luyckx ende syne panden tot Vosselaer, competerende de erfgenaemen Joannes van der Mijlen, berustende onder Sr Michiel van Dael, schepene, als cooper der selve renthe.»

BIJLAGEN

I. TESTAMENT VAN DIERICK MALLANTS.

In den Name ons Heeren Amen. Condt ende kennelyck sy eenen iegelycken by de innehouden van dese tegenwoordige instrumente dat in de jaeren des Saligmaeckers ons Heeren 1648, op den 24 dag der maent Septembris, omtrent de negende uren voor den middag, compareerende voor my Guil-liame Verschuieren als openbare Notaris by die Eerweerde Raede van Brabant geadmitteert binnen dese Poort ende Vry-heyte van Turnhout resideerende in de presentie van de ge-nuygen ondergenoemt de eersaemen Dierick Mallants oudt Voorschepene der Poort ende Vryheyt voorschreven, sieckelyke naer de lichaeme te bedde liggende, syn memorie ende verstant ende vyf sinnen over al wel machtig synde ende ge-bruyckende, soo dat claer genoeg bleecke, de welcke heeft gesegt ende verclaert, te lauderen te ratificeren ende te appro-beren alsulcke syne testamente ende uysterste wille, als hy comparant ende wyle d'eerbaere Sara van Brecht syne huys-vrouwe was (wyens siele Godt Genadigh sy) eertyde hebben gemaect ende gepasseert voor de Notaris Lambrecht van Ber-waer ende gethuigen binnen de selve Vryheyt residerende, 2t selve lauderende ratificerende ende approberende mits dese, daer toe voegende ende begerende by dese syne teghenwoor-digch codicille, alle tghene naerbeschreven, het welcke hy comparant wilt ende uysterlycke begeert, dat benevens ende gelyck als de voorschreven testamente principael, naergecome, onderhoude ende achtervolgt sal worden, 't sy by manie-re van codicille, vocatie inter vivos vel mortis, testamente ofte soo 't selve naer de reghte alderbest soude connen oft moghen geschieden. In den iersten alsoo wylen syns voor-schreven testateurs huysvrouw in haeren sieckbedde heeft be-geert dat haer alle jaere, eeuwelycke ende erfelycke, op haeren sterfdach sal naergedaen worden in laevenissen haerder siele eene lesende misse van Requim ende dat onder die sel-ve misse sal uytgereyckt worden in gebacken broot een veer-tel coren ten behoeve ende vertroostinghe van de schaemele

huysarmen van de voorschrevene Vryheyte, ende voorschrevene Testateur oock willende ende begeerende is, dat naer syne doot, alle jaeren oock eeuwelycke ende erfelycke op hun sterfdag, gelycke misse van Requiem ende uytdeydinghe van een veertel broots, sal geschieden ende gedaen worden, ende omme dese voorschrevene salighe begeerten ter eere Godts, ende recommandatie hunder sielen te affecteren, soo geeft den voorschrevene testateur met goede voorsienige deliberatie uyt syne eyghen vrye wille, onbedwonghen ende onverleyt van iemende ter werelt, gewilt ende uysterlycke begeert, dat te voorschrevene twee veertelen corens in specie jaerelycken eeuwelycken ende erfelycken, ontquytbaer sullen gevonden, uytgereyckt ende metten gerechte roghmate der voorschrevene vryheyte van Turnhout geleveret worden, precys alle jaeren een veertel, acht daeghen voor den sterfdaghe ofte anniversarium van syns voorschrevene testateurs huysvrouwe, ende de andere veertel, acht daghen voor den sterfdaghe ofte anniversarium van hen testateurs, omme by tyde gemaelen ende gebacken te worden ende in de kercke onder de voorschrevene misse aen de voorschrevene huysarmen omme te deylen, ende de selve te recommanderen voor hun testateurs sielen te bidden. Op ende uyt syns testateurs, groote huysinghe, schuere, hovinghe ende toebehoorten, gestaen ende geleghen binnen, de selve vryheyte, aen de Cingele van de Merckt, tusschen de huysinghe van den Heer Martinus Bellens Oost, ende Guillaume Verschuieren Westwaerts, Noort de voorschrevene Merckt ende Zuytwaerts de weduwe ende kinderen Geert Wils Muysaerts, vry ende onbelast behalvens sheeren schyns, de selve huysinghe cum appendentys voor de voorschrevene twee veertelen corens in specie, erfelycke ende ontquytbaer te leveren als boven, veronderpand ende affecterende mits dese, met alle poincten ende clausulen van recht daer toe dienende. Item die voorschrevene Testateur fundeerende syne, ende wylen syns voorschrevene huysvrouwe anniversarium perpetuum heeft tot het onderhouden, ende versorginghe van dye, gegheven gemaectt ende gelegateert aen de huysarmen der Poort ende Vryheyte voorschrevene, eene Jaerlycke ende erfelycke rente, van seven rinsguldens 't sjaers ontquytbaer, verschynende alle jaeren op den dach, van het eerste Anniversarium 't sy van hem testateur, ofte van wylen de selve syne

huysvrouwe, ende alle jaeren precys, door de Aelmoesseniers der selve vryheyte te maenen, te heffen ende te ontfanghen, op ende uyt syns testateurs huysinghe hovinghe schuere ende toebehoorten, neffens de twee veertelen corens, voorrens naerder gemelt, de selve huysinghe, hovinghe, schuere ende toebehoorten, voor de betaelinghe ende uytreycking der voorschrevene renthe, van seven guldens 't sjaers ontquytbaer, oock specialycke veronderpandende ende hipotycqueren by ende mits dese willende ende begerende hy testateur dat uyt de selve renthe jaerlyckx eeuwelycke ende erfelycke, sullen gedaen ende versorght ende gecelebreert worden, de voorschrevene jaergetyden ende missen van Requiem, ende datte de Eerwaerde heere Pastor voor het celebreren der selve missen, uyt de voorschrevene renthe, door handen des Aelmoesseniers, sal ontfangen van elcke misse twelf stuyvers, de coster van elcke misse vier stuyvers, ende de kercke voor het wasligt, oock van elcke misse vier stuyvers, oock uyt de voorschrevene renthe, gevonden ende betaelt te moeten worden, de backloon van de voorschrevene twee veertelen corens 't sjaers ende op dat syns testateurs, ende synder voorschrevene huysvrouwe saliger jaergetyden ende goede begeerte, te beten onderhouden, eeuwelycke ende erfelycke naergecommen soude moghen worden, soo heeft de selve testateur, het versorgen soo van de voorschrevene missen als de leveringhe ende uytreyckinghe van de voorschrevene twee veertelen broots, gerecommandeert de Aelmoesseniers der voorschrevene Vryheyte, ine synde ende naermaels commende, laetende ende mackende de selve, voor de selve syne moeyten ende zorghe, voor elcke jaergetyt 't jaers thien stuyvers, d'welck voor de voorschrevene twee, maeckt twintigh stuyvers, de welcke hy testateur oock wilt ende begeert dat eeuwelycke ende erfelycke gevonden ende betaelt sullen worden uyt de voorschrevene renthe van seven guldens 't sjaers, die blyvende ende laetende de reste der selve renthe, aen ende ter behoeve van de voorschrevene huysarmen. Item alsoo wijlen syns voorschrevene Testateurs huysvrouwe, hadden begeert ende gewilt, jaerlycken naer de doot van de lanxlevende van hun beyden, uytgereyckt ende geleveret te worden, aen ende ten behoeve van Jenneken van Baeckel hun Testateurs langhgewesen ende

noch tegenwoordighe dyenstmaerte twee veertelen corens ten specie, ende dat niet langer oft voor die dan gedurende de leven der selve Jenneken van Baekel, soo heeft de selve testateur, de selve, synder huysvrouwe wille ende begeerte, gelaudeert ende geapprobeert, willende ende ordonneerende daer omme, datte selve naergekommen ende onderhouden worden sal, ende datte voorschreven Jenneken van Baekel, de voorschreven twee veertelen corens 't sjaers, haeren leven lanck gedurende ende nyet langer voor die gemeten ende rouffiteren sal, op ende uyt syns testateurs hoeve ende toebehoorten, gestaen ende gelegen tot Casterlé, alle jaere precys te St Andriesmisse te heffen ende te ontvangen. Ende hy testateur willende syne voorschreven dyenstmaeght ter respecte van haeren langhe getrouwen dyenst noch meer versien ende verbeteren, heeft aen de selve, syne maerte, indyen de selve by hem testateur tot syne sterfdaeghe toe blijft wonen ende in haeren dyenst continueren ende anders niet, aen de selve noch gegeven gemaectt ende gelegateert ieder jaere soo langhe sy leven sal bovens de voorgenoemde twee veertelen corens, noch een veertel corens 't sjaers, oock alle jaeren op tiermyne als voor te heffen ende te ontvanghen, op ende uyt de voorschreven hoeve appendenties ende dependencies van dye, geleghen tot Casterle, de selve daer voorens ende voor de selve twee veertelen corens, voor de leven lanck de voorschreven Jenneken van Baekel affecterende ende verobligerende mits dese, ende naer de selve Jennekens dood daer van quyt ende ontslaeghen, waerenboven de voorschreven testateur, aen de selve Jenneken van Baeckel, syne maerte heeft gegeven, gemaectt ende gelegateert, ingevalle sy hem testateur, tot syns sterfdaeghe toe comet te dyenen ende anders niet de somme van een hondert guldens eens, onvermindert haere ordinariisse huere, ter stont naer de selve sterfdach, haer te voldoen ende te betaelen.

Item de voorschreven testateur hem recommanderende in de gebeden van de Moeder ende Nonnekens ofte religieusen van Ste Elisabeth Gasthuysse, binnen de voorschreven Vryheyt, heeft aen de selve Gasthuysse gemaectt ende gelegateert, de somme van vierentwintig guldens, te appliceren ter discretie van de voorschreven Moeder. Ende te gelycke recom-

mandatie heeft de voorschreven testateur gemaectt gegeven ende gelegateert aende Eerwaerde Paters Augustynen ende Minrebroeders beyden binnen dye Stadt Herentals, aen elck van hunnen Cloostere aldaer, de somme van twelf guldens. Item alsoo alle syns testateurs kinderen gecomme synde tot State van hem testateur ende wylen syne huysvrouwe tot subsidie van de selve hennen state hebben gehadt ende genoten, elck wel omtrent de somme van vierduysent gulden. Soo ordonneert wilt ende begeert de selve testateur, dat Cecilia Mallants syne dochtere, noch buyten staet wesende, terstont naer syns testateurs doot, uyt syne naertelaetene middelen gelycke somme van vierduysent gulden, sal genieten, prouffiteren ende ontfangen voor alle deylinghe. Item alsoo Heer Peeter Mallants priester ende pastoor van St. Lievens Houthem, syns testateurs soone nyets en heeft gehadt ofte genoten soo vele als syne andere Broeders ende Zuster gehoudt wesende, soo heeft hy testateur tot suppletie ende vergelyckinghe van dyen, aen de selve syne sone, oock voor uyt syns testateurs naer te laetene middelen, gegheven gemaectt ende gelegateert de somme van Sesthienhondert guldens eens. Item de voorschreven testateur heeft quytgescholden ende geremitteert uyt goede redenen hem moverende aen Geertruyt Ringuys weduwe wylen Goossen Mallants, alsulcke somme van tweehondert rinsguldens als de selve hem testateur schuldigh is van gehaelde waeren, ende dat ingevalle de selve Geertruyt comptte verblyven in haeren weduwelycken state, maer in soo verre de selve quame te herhouwelycken, in sulcke gevallen maeckt ende laet legateert, de voorschreven testateur de voorschreven somme van twee hondert guldens, aen de kinderen des voorschreven Goossen Mallants, omme by hun van uyt de sterfhuyse, huns vaders vooruyt te trecken, ende oft gebeurde datte selve kinderen, sonder wettighe erfgenaeme quaemen te overlyden soo sal de voorschreven schult van tweehondert guldens, wederomme geheel volghen syns testateurs gerechtelycke erfgenaeme. Item omme te voorcomen de questien ende differenthen, dye per avonturen, naer syns testateurs doot, onder de deylinghe van syne naer te laten goederen, aengaende syne voorschreven groote huyssinghe Poorte, schuere, hovinghe ende toebehoorten, geleghen aen

de Merckt soudén moghen gerysen, soo heeft de selve testateur geordonneert gewilt ende begeert ordonneerende willen-
de ende uytterlycke begeerende mits desen, datte selve huys-
singhe, sal blyven aen een van syne kinderen ofte kintskin-
deren ingevallé ende datte selve huysinghe nyet publicque-
lyck voor alle man, en sullen moghen worden vercocht, maer
datte selve huysinghe int geheel onder syne kinderen sal
worden affgehangen ende vercocht, ende soo wie van syne
kinderen, de selve mans ofte gelaste, deselve compte mynen
datte selve dye absoluyt, voor de somme, hy dit gemynt sal
hebben sal hebben ende behouden, sonder eenighe hooghen
ofte vervuieren daer op te deurve stellen, in expresse belas-
tinghe ende conditie, datte ghenen gemynt hebbende, de voor-
schreven huysinghe aen nyemants vreempts, als aen syn ey-
ghen broeder oft susteren salmoghen overlaeten, directe noch
indirecte.

Deze verclaerden de voorschreven testateur, te wesen syne
begeerten ordonnantie ende uysterste wille, willende ende
uyterlycken begeerende, de selve benefens syne voorschre-
ven testamente principael onderhouden naer gecommen ende
achter volght te worden, sonder eenighe interruptie ende op-
dat des te beter soude moghen geschieden, soo geeft den
voorschreven testateur, tot executeurs van dese synen codicil-
le, gecosen ende gestelt, de voorschreven Heer Peeter ende
Meester Joan Mallants der rechten Licentiaat syne soone. Stel-
lende ende verkiesende de selve syne sooné, oock mede als
momboir ende curateur, over de voorschreven Cecilia Mal-
lants syne dochter, soo langhe deselve onghoudt ende buy-
ten staet wese sal, welcke Cecilia Mallants syne dochtere, den
selve testateur wilt ende begeert, dat naer syne doot, oock
sal hebben ende genieten, noch bovén de voorschreven viér
duysent guldens, alsulcken ander houwelyck uitsetsel, van
lyne wulle ende ander haeve als haere Broeders en Zusters
genoten hebben, ende dat ingevallen sy sulx nyet gehadt én-
de genoten en heeft Recommandeerende ende bevelende de
voorschreven Testateur syns kinderen ende erfgenaemen, al-
le tgene voorschreven binnen sesse wecken naer syns doot,
benefens syne uytvaert, te volbrengen ende te voldoen, ende
terstonds ofte immers soo haest alst mogelycke is, naer de

selve sesse wecken, tusschen de andere, syne naertelaetene
goederen ende middelen minnelycke te scheyden ende te dey-
len. Consenterende hyer aff door my notaris, gemaect ende
geexpedieert te worden instrumente een ofte meer in behoor-
lycke forme. Aldus gedaen voor de sieckbedde des voorschre-
ven testateurs, ten overstaen van de Eerwaerde heeré Augus-
tinus Bartholomeus priester ende canonick binnen de voor-
schreven vryheyt ende Mynheer Gysbrecht Cleymans, als ge-
thuyghen hier toe geroepen ende gebeden, dye de minute
deser ten protocolle myns Notaris, benefens de voorschreven
Testateur ende my notaris hebben onderteekend, die Anno
et mense quibus supra. Ende was onderteekent Dierck Mal-
lants Augustinus Bartholomeus Gysbrecht Cleymans ende met
myns notaris onderschreven signature.

An. quorum omnium fidem ac testimonium hec sub signam
G. Verschueren. Nots pus. 1649.

II INVENTARIS VAN HET STERFHUIS VAN CHRISTIAAN MALLANTS × MARIA GEERTMANS.

Anno 1688 omtrent Augusty oft uyt eerst van Augusty.
Staet van alsulcke erfgoederen, renten, alsoo meubelen ende
anderen effecten bevonden aen sterfhuysen van Siéur Christi-
aan Mallants ende Maria Geertmans synde als volgt:

In den eersten een huys alhier binnen Turnhout aen de
Oostseyde van de Merckt genaemt 't Sarasyns Hooft.

Item een huys gelegen aen de Zuytseyde van de singel al-
hier gecomen van Augusteyn Volders.

Item een huys, gelegen aen de Westseyde van de singel de
genaemt de Roose met schuere en hof sonder de brouwerie
daer in staende de welcke brouwerie staende uit achter huys
toecomt Hendrick Robert.

Item een huys gelegen op de graetacker, West de Heren-

thalsstraet met den hof gelyck. Jan Wils van Heuvel dat nu bewoont, met de helft van den put daer aen.

Item een huys gelegen uit eynde van de Gasthuysstraet. Oost ende Zuyt de straet met den hof en andere erve daer aen groot omtrent hondert en vyfentwintigh roeden.

Item soo wordt in den voorschreven sterfhuyse alsnogh bevonden een hove tot Autturnhout gelegen bestaende in ende als volgt:

In den eersten in het huys, stal, schure ende boomgaert. (Volgt de opsomming van de verschillende losse stukken land welke samen 2425 roeden beslaan.)

Item soo wordt in den voorschreven sterfhuyse alsnogh bevonden eene mindere oft cleyndere hoeve oock gelegen tot Outturnhout op het Brootseynde bestaende in ende is als se volgt:

Ten eersten in huys, stal, schaepskoy ende schop met een aengeleghe. (De oppervlakte land beslaat 1218 roeden).

Volgen nog verschillende losse stukken grond. Te samen 2936 roeden. Daarop volgt de opsomming van de verschillende renten en de vervallen intresten welke komen te belopen tot de som van 22.023 gulden kapitaal. Vervolgens komt den huisraad aan de beurt, welke telkens in 4 delen wordt verdeeld, te weten Sara (overleden), Maria Joanna, Catharina en de weduwe wylen Balthasar Mallants. Het deel van Sara wordt telkens in 3 gelijke delen verdeeld; wij zullen ons beperken met enkel te overzien wat in het sterfhuys bevonden is.

Hier volgt het lynwaert in den voorschreven sterfhuyse bevonden.

32 dosynen servietten.
28 dobbel hantdoeken.
67 ammelakens.
40 manshemden.
37 paer flauwynen.
27 mans slaepmutsen.

18 neusdoeken.
44 Manskraegen.
16 candecens op slaepmutsen.
60 paer ponetten.
68 paer slaeplaeckens.

Hier volgt het ten :

80 tellioren.
62 schotelen, soo groot als cleyne.
6 waterpotten.
item een lampet etc.

Volgen het copere werck, bleck, yserwerck etc.

Ten Eersten een duyts braey spit met een trommel aen.
Ten tweede eenen kelder met twee flesschen daer in.
Ten derden eenen groten koperen koey ketel.
Ten vierden eenen coperen clock in de schou te settē.
Ten vyfde eenen copere alver.
Ten sesde twee copere keteltjes.
Ten sevende twee copere kandelaers.
Ten achtste een metale keteltje.
Ten negende twee copere candeles.
Ten tiende 3 cleyne copere scheltjes.
Ten elfde een lanteerentjen.
Ten twelfde twee ysere hanghale.
Ten dertiende: een ysere tange.
Ten veertiende een blecke mosselkas.
Ten vyftiende twee roosters.
Ten sestiende een hangyser.
Ten seventiende eenen yseren pot en twee schelen.
Ten achttiende twee grote copere ofte metalen kandelaers.
Ten negentiende eenen tennen inckkoker met een kapmes,
een wafelyser met eenige sleghte cleyngheyt.

Volgt het silverwerck.

Eenen vergulden kop swaer 18 oncen.
Een silveren diepe tellioor swaer 10 oncen.

Een silveren soutvat swaer 10 1/2 oncen.
Een silveren peperbus swaer 4 1/2 oncen.
Een silveren beldeken swaer 3 3/4 oncen.
vyf silveren lepels met vyf silveren frinketten, saemen swaer
13 oncen.
Een silveren mostaertpot met een lepeltje, dry frinketten,
twee lepels wegen te samen 17 oncen.

Volght het houtwerck inden voorschreven Sterfhuyse be-
vonden, bestaende in ende etc. als volght.

Ten eerten een groote uyttreckende tafel weert 12 Gulden 0 St.
Item een buffet inde kamer weert 18 Gulden 0 St.

- » taefel die toeslaet weert 3 Gulden 0 St.
 - » een grote ronde tafel met bledde 6 Gulden 6 St.
 - » 2 bancken in de keucken 2 Gulden 10 St.
 - » een gelase bert in de ceucken 2 Gulden 10 St.
 - » een ruchbanck in de ceucken 12 Gulden 0 St.
 - » 2 swerte ten schappen in de keucken 4 Gulden 0 St.
 - » een schappray in de keucken 4 Gulden 0 St.
 - » een duelline in de keucken 0 Gulden 18 St.
 - » een banck in de winckel 1 Gulden 10 St.
 - » een kontoir taefel op het comptoir 5 Gulden 0 St.
 - » een Cruykistjen op het comptoir 1 Gulden 5 St.
 - » een graen kistjen op het comptoir 1 Gulden 0 St.
 - » een ingeleyde kistje op het comptoir 3 Gulden 10 St.
 - » een buffetje op het 4 Gulden 0 St.
 - » een beddekoets op de voorkamer met de gordynen 24
Gulden 0 St.
 - » een groote houte kas op de voorkamer 18 Gulden 0 St.
- (Volgen nog enige meubels van den zelfden aard).

Volgen de cavelingen van de schilderyen (gereserveert int
gemeyn het schouwstuck in de kaemer) waervan den eersten
is aen Maria bevallen bestaende in als volght :

Een schilderye representeerende dofferande van de dry Co-
ningen.

Een representerende d'onthoofdinge van Holofernes.

Het Controfetsel van grande père ende grande mère Marcus
(1).

Een cleyn live vrouwe beldeken.
Een cleyn schilderycken, representerende de winter.
Twee lantschapkens.
Een live vrouwe beldeken.
Een katte en ape barbierswinckel.
Een slaperke.
De spiegel in de kamer.

Tweede Cavel aen Sara bevallen :

Een schilderye representerende onse lieve vrouwe hemel-
vaart.

De strydende kerck.
Heer oom Cornelis Geertman.
De 5 sinnen.
Een thesis van mon frère Cornelis (2).
Een swert manneken met een pampire schilderye.
Een swerte spiegel.

Derde Cavel aen Jenne Catharina.

Het schouwstuck in de keucken.
Het controfeitsel van den advocaat Mallants.
Twee lantschappen.
Een smoorderken.
Een copere crucifix.
Eene swerte spiegel.

Vierde Cavelinge, de Weduwe ende kinderen van Baltasar.

Het conrofeitsel van den pastoor van Ballaert.
Een schoon fruytosiken.
een lantschapke.
een brandeke.

(1) Hier door is bedoeld Marcus Geertmans, burgemeester, gehuwd met
Joanna van Meurs.

(2) Bedoeld wordt Cornelis Mallants, geboren 23 Juli 1652, zoon van
Christiaan Mallants, die Minderbroeder was te Turnhout.

Een schilderye van Ester en Assuerus.

Een geschilderde spiegel.

Een groen schouwecleet men een houten crucifix.

Volgt de opsomming van 18 rood lederen Spaanse stoelen met een grote rode zetel, 19 zwarte ledere Spaanse stoelen, 20 houten stoelen en een «Baloenen draegh stoel».

Verder 29 zitkussens, 13 witte potten en 16 blauwe potten.

De deling van de huizen, erven en renten geschiedde als volgt

I Maria: Het huis «Her Sarasyns Hooft» op de markt, geschat op 6500 Gulden.

Het huis in de Gasthuisstraat aan 600 Gulden.

Nog enige andere losse stukken grond; alles te samen 9470 Gulden.

Voor de renten bekomt zij 7341 Gulden.

II Joanna Catharina: Het huis «De Roose» aan 5000 Gulden.

Het huis op de Graetacker, aan 600 Gulden.

Andere losse stukken grond, te samen 9460 Gulden.

Voor de renten 7341 Gulden.

III Balthazar: Het huis voor in de Otterstraat, aan 4000 Gulden.

De grote en de kleine hoeve, aan 5358 Gulden.

Moerveld tot Lokeren, aan 60 Gulden.

Obligatie op Christoffel Nuyts, 63 Gulden.

Renten voor 7341 Gulden.

Ende alsoo noch syn bevonden in den sterfhuyse eenige goude ringen, te wete:

2 trouwringen.

1 met een turkoos.

1 met een.....

1 met een tafel diamant, een «dick steentje».

«mitsgaders eenen vergulden, met een roode slegchte steen».

Vervolgens komt aan de beurt de deling van de schulden, bevonden in de boecken van Christiaan Mallants en Maria Geertmans, welke komen te belopen op 1436 Gulden voor ieder kind.

Volgen nog enige schikkingen van minder belang, waarop de Staat sluit in de volgende termen:

«Aldus gedaen, gepasseert, gesloten ende gedecreteert ten overstaen van Jouffr. Johanna Catharina Mallans, Beggyntjen ten hove alhier, in desen geassisteert met eenen vremden momboir haere gegeven metten rechten, Maria Mallans, geassisteert met Sr. Hendrick Robert, haeren tegenwoordighen man ende momboir, Jouffr. Anna Empssens als naergelae-tene weduwe van wylen Sr. Balthazar Mallans. In desen oock geassisteert met eenen vremden momboir haer gegeven metten rechten, Sr. Peeter Cleymans dOude ten desen als momboir, ende Johan vande Venne als toesiender van de dry on-mundige kinderen wylen den voorschreven Balthazar Mallans, daer moeder af is, de voorschreven Jouffr. Anna Empssens, mitsgaeders Geeraert Loycx ende Balthazar Verstraelen, Schē-penen, als Opperweesheeren deser stadt ende vryheyte van Turnhout, desen 5 July 1691.»

(S) Proost.

Het XVIIIe eeuwse Koorgestoelte der St. Pieterskerk te Turnhout

Een gewrocht van Joannes Claudius de Cock
anno 1713

door

Raymond PEETERS.

De St. Pieterskerk bezit op haar hoogkoor een fijnzinnig gestoelte waarvan de rustige en artistieke weelde, eigenaardig genoeg, niet zo direkt in het oog springt. Wie echter scherper toeziet, en zich niet bedriegen laat door de verdoezelende schemering waarin het meestal staat gehuld, ervaart er een verrassende rijkdom aan vormenschoon en een onvermoede iconographische zinrijkheid die wij in het navolgende zullen trachten te verklaren.

Achter een sierlijk smeedijzeren koorhekken, naar men beweert door de bekende beeldhouwer, Walter Pompe, ontworpen, leeft het dieptonige en omschemerde bruin der eikenhouten beschotten, die in rytmische afwisseling van panelen en pilasters, médaillons en hermenbeelden, de blik geleiden naar het monumentale hoofdaltaar dat Walter Pompe hier in 1740 naar de hoge gewelven deed opstreven.

EEN STUKJE GESCHIEDENIS.

Voor zover sommige archivalia daarover gegevens hebben verschaft, moet dit het derde koorgestoelte zijn, sedert de kapitteldeken, Hendrik Sapeels, in 1517, er een had doen aanbrengen, dat bij de beeldenstorm van 1566 teloor ging (1).

(1) JANSEN, J. E., *Turnhout in het verleden en het heden*. Turnhout, 1905. D. I, blz. 172-187.

MALLANTS

Goosen MALLANTS
× + 28 Aug. 1644.
Gertrudis REGOUTS
Philipppus ° 2 Juni 1626.
Theobaldus ° 28 April 1627
Joanna ° 1 Mei 1629.

Evoldus × Helena GEERTMANS
° 15 Juli 1601
Petrus
° 12 Mei 1608
Jan × 1: Elisabeth CLEYMANS
° 6 Dec. 1605
+ 29 Juni 1684
2: Elisabeth de ROY.
Dierick
° 18 Aug. 1609
Petrus Pastoor te Sint Lievens
° 26 Febr. 1612 Houthem.
Cecilia
° 19 Mei 1614. Begijn te Turnhout
+ 15 Nov. 1669.
Christianus × Maria GEEHTMANS
° 26 Dec 1614 + 17 Mei 1686.
+ 19 Mei 1688
Maria × Petrus CLEYMANS
° 5 Oct. 1618

Balthasar × Anna EMPSENS
° 8 Jan. 1642
+ 2 Febr. 1688
Petrus. Mindebroeder T.
° 2 Aug. 1643
Sara. Begijn T.
° 17 Sept. 1645
Joanna Catharina. Begijn T.
° 6 Febr. 1647
Maria Ida × Hendrik ROBERT
° 15 Aug. 1649
Mathias. Augustijn te Corsendonk
° 26 Mei 1651

Maria Anna × Jacob Albert van HENGSTHOVEN
° 17 Juni 1672
Joanna Cathar. × Frans van DAMME
° 4 Febr. 1673
Cecilia
° 17 Aug. 1677

Theodorus
° 8 Jan. 1651
Cornelius. Mindebroeder T.
° 23 Juli 1652
+ 27 Sept. 1702

Men beschikt over gene de geringste aanduiding nopens de aard van dit gestoelte. Doch, daar deken Sapeels zich heeft doen kennen als een zeer kunstzinnig man, die veel had bijgedragen tot de verfraaiing van St. Pieterskerk, mag men aannemen dat ook hier zijn goede smaak was tot uiting gekomen. Misschien zelfs, was dit gestoelte in de trant van dit van Aarschot of Hoogstraten, die ongeveer uit de zelfde tijd stammen.

Eerst in 1627 zou een nieuw koorgestoelte in de plaats zijn gekomen (2). Doch het moet niet erg bijzonder zijn geweest, want toen het door het huidige gestoelte vervangen werd, einde 1784, bestempelde men het als een «gestoelt oft sitplaetse» die «seer slegt» van staat was (3).

In eerder toevallige omstandigheden kwam het tegenwoordige gestoelte in onze St. Pieterskerk terecht. Oorspronkelijk hoorde het toe aan het kunstbezit van de priorij van Korsendonk. Doch toen deze kloostergemeente onder de hervormingsdecreten van keizer Jozef II tot opheffing werd gedoemd - «vernietiging», schreven de tijdgenoten -, raakte haar gehele bezit onder de hamer ten voordele van de pas opgerichte religiekas. Het decreet waarbij Korsendonk getroffen werd, daterende van 3 April 1784 en kreeg tien dagen later (3de Paasdag) reeds een begin van uitvoering (4).

De keizerlijke hervormingsplannen inzake de religieuze genootschappen hingen reeds lang in de lucht. Sedert 1782 had men zich reeds gezet aan het opmaken der inventarissen, vooral bij die kloosterordens van de beschouwende richting, welke zich noch met ziekenverpleging, noch met onderwijs, inlieten.

De keizer had daarbij wel niet de vernietiging van de godsdienst op het oog. Maar zijn Febronianistische ideeën deden

(2) JANSSEN, J. E., o. c. d. I, blz. 218: - In 1659 is er ook sprake van een gestoelte en biechtstoelen, gekocht van de prior der Predikheren te Antwerpen, E. P. Andreas Vloers voor 200 gl. aangekocht. Zij dienden ter weerszijde van de beuk. (*Kerkmeestersrekening 1657/59; fol. 143 v d 144 & volgende.*)

(3) JANSSEN, J. E., o. c., d. III *Bewijsstukken*; bez: 95.

(4) PRIMIS, FL., *Onze-Lieve-Vrouw-Priorij Korsendonk* (reeks: *Campinia Sacra*, VII), Antwerpen, 1947, blz. 237 e.v.

hem een al te utilitair-economisch standpunt innemen dat hem ertoe dreef de kloosterlijke bloei in de lage landen te beknotten en te beperken.

De opbrengst der geconfiskeerde goederen werd in een bijzondere kas, de religiekas, gestort. En deze gelden zouden uitsluitend worden aangewend voor de getroffen kloosterlingen of voor liefdadige doeleinden.

Men was daarbij niet zonder sluwe berekening tewerk gegaan. Een algemeen afschaffingsdecreet, dat wellicht met scherp kerkelijk verzet ware beantwoord geworden, werd vermeden. Er werd slechts stuksgewijze geopereerd en men stond bovendien toe dat o.a. de kerkmeubilering der afgeschatte instellingen tegen bespottelijk lage prijzen aan naburige kerken of kapellen werd overgedragen.

Natuurlijk werd deze inmenging van de zijde van het wereldlijk gezag, door de geestelijkheid met wantrouwen en wrevel bejegend. En al was het dan niet dadelijk tot een actief verzet gekomen, in de latere jaren van de Brabantse Omwenteling, had dit ongenoegen zeker zijn gewicht in de grientrommel der rebellen.

Bij de likwidatie der getroffen kloosters liet men er geen gras over groeien en einde November 1784 had te Korsendonk reeds een publieke verkoping plaats, bij welke gelegenheid kerkmeester Augustijn De Visser het koorgestoelte voor de St. Pieterskerk inkocht (5).

Nochtans hadden de kapittelheren, toen de aangelegenheid was ter sprake gekomen, volstrekt geen blijk gegeven van enthousiasme, ofschoon het voordeel van de transactie wel niet gering was.

Nauwelijks enkele dagen vóór de verkoop, op 24 November, hadden zij bij monde van de kanunniken Naets en Snijders een overeenkomst afgesloten met de opperprovisieurs - de schoutet en de schepenen - en met de kerkmeesters. Het kapittel wenste niet meer dan 100 gl. te besteden voor een gestoelte dat wellicht 40 maal meer waard was en bedong bo-

(5) JANSSEN, J. E., o. c., d. III *Bewijsstukken*, blz: 95: - De som werd eerst aan kerkmeester De Visser voldaan op 10 Juni 1786.

vendien nog dat het oude gestoelte ten voordele van de kerk zoude blijven (6). Het was duidelijk dat men in de schoot van het kapittel het gehele geval als een verkapt medewerking aan de afschaffing beschouwde, waaraan men zich slechts node leende.

Van welke zijde dan wel het initiatief en de aandrang is uitgegaan om tot de aankoop te overtuigen, is licht te raden. Op dat tijdstip immers, was Jonker Karel Maria Anna Rafaël de Fierlant, niet alleen secretaris van de stad en keizerlijk ambtenaar in zijn hoedanigheid van rentmeester van het Land van Turnhout, maar bovendien ook nog beheerder van de bijzondere kas van de geconfiskeerde kloostergoederen (7). Het was overigens aan hem dat de 210 gl., bedrag waarvoor het gestoelte werd aangekocht, was uitbetaald geworden (8). Het is haast zeker dat van hem die aandrang is uitgegaan om het gestoelte in Turnhout, waartoe Korsendonk toen nog behoorde, te behouden. Destemmer daar de opheffing onherroepelijk scheen en het koor der St. Pieterskerk uitstekend zoude gediend wezen met de aanwinst van een dergelijk pronkstuk.

Bij zijn overredingspogingen heeft hij ongetwijfeld mogen rekenen op de krachtige steun van zijn broeder, Jonker Karel Claudius Frans Ambroos, die als hoofdschout, en ambtshalve, ook opperprovisieur der kerk, heel wat gewicht in de schaal kon leggen.

Nauwelijks een week nadat men tot deze aankoop was overgegaan, bood zich reeds een liefhebber aan voor het oude

(6) JANSEN, J. E., o.c., d. III, blz. 95.

(7) JANSEN, J. E., *Een adellijk Noord-Brabantsch-Turnhoutsch geslacht de Familie de Fierlant*; in: *Tazandria* 1944-46, blz. 3-46.

Jan Karel (1740-1797) was rentmeester van het Land en Domein van Turnhout sedert 1767 en stadssecretaris van 1774 tot 1797.

Karel Claudius (1737-1790) was hoofdschout sedert 25 Maart 1758.

(8) «Item bleyckens een andere quittancie heeft den rendant betaelt aen jonker S. De Fierlant als administrateur der vercochte goederen vant vernieticht Clooster van Corsendonck de somme van twee hondert thien guldens in voldoeninge van het gecoght gestoelte gestaen hebbende in de choor van de kercke van Corsendonck ende alsnu staende in de hooge choor van Ste Pieterskercke Dico 210-0». - Kerkmeestersrekening St. Pieterskerk van Augustinus de Visser, 1784/86, 19e kath., 15e fol.

gestoelte dat de plaats zou moeten ruimen. Een zekere Joannes Mertens, waarover geen nadere gegevens bekend zijn, betaalde er op 2 December 1784 100 gl. voor (9). Doch het ontgaat ons welke bestemming dit oude gestoelte mag hebben gekregen.

Het afbreken in de kloosterkerk te Korsendonk, ruim 70 jaar nadat het er was geplaatst, en de heropstelling op St. Pieter's hoge koor, werd uitgevoerd door de timmerlieden Peter Jozef Heylaerts en Jan Peeters (10).

In St. Pieters kon het niet meer in zijn oorspronkelijke grootte worden herplaatst. Daarvoor miste men hier de nodige ruimte. Hetgeen overigens voor de hand ligt indien men bedenken wil dat het getal der Augustijner-monikken bij wie de koordienst zulk een belangrijke plaats in het kloosterlijke leven innam, een veel grotere behoefte aan koorruimte hadden dan wel het kapittel dat met zijn twaalf leden, op St. Pieters hoge koor, ruimte te over had.

De vraag is of het gestoelte in zijn geheel naar «de binnenkerk» werd over verhuisd. Welvaarts immers, beweerde dat een gedeelte ervan «naar het Presbyterium der parochie van Rethy» werd over gebracht (11). Doch we zijn geneigd te geloven dat schrijver zich hierin te goeder trouw heeft vergist.

Wel kwam Retie in het bezit van een gedeelte van de Kor-

(9) «Bleyckens als voor heeft den rendant opden tweeden December 1700 vier en taghentigh ontfangen van Joannes Mertens de somme van hondert guldens in voldoeninge van het oudt gestoelt gestaen hebbende op den hoogen Choor van St. Peeters kercke en door den rendant aen hem vercocht Dico 100-0». - Kerkmeestersrekening St. Pieters van Aug. de Visser, 1784/86, 8e kath.

(10) «Item bleyckens specificatie ende daer onder staende quittantie heeft den rendant betaelt aen den voors. Petrus Josephus Heylaerts de somme van vijf en dertig guldens elf stuyvers in voldoeninge van het aff haelen ende stellen vant gestoelt gecoght tot Corsendonck et dico 35-11». - Een zelfde post voor 35 gl. 1 st. volgt dan voor Jan Peeters, «oeck timmerman». Kerkmeestersrek. St. Pieters, van Aug. de Visser, 1784/86; 9e kath., 7e fol.

(11) WELVAARTS, Ign., *Geschiedenis van Corsendonck. Turnhout, 1880; d. II, blz. 200.*

sendonker kerkmeubilering die men aldaar tegenwoordig nog kan aanschouwen (12). We hebben er echter nergens iets tussen ontdekt dat aan ons koorgestoelte zou kunnen hebben toebehoord. In de documenten die over deze aankoop handelen is er ook nergens sprake van een verdeling, wat toch op zijn minst bevreemdend is. En de vele fragmenten die thans nog te Turnhout kunnen aangewezen worden, doch die van de huidige opstelling geen deel meer uitmaken, schijnen eveneens Welvaarts' bewering tegen te spreken.

Begrijpelijkwijze was de noodzakelijke verminking die het kunstwerk diende te ondergaan om op de kleinere koorruimte een onderkomen te vinden, niet van die aard dat zij zonder artistieke schade kon gebeuren. Er is overigens een gerucht op te vangen van de ondeskundige plaatsing in 1784 in het artikel van een anonymus dat in de lokale pers verscheen ter gelegenheid van de gedeeltelijk voltooide restauratie die in 1850 was klaar gekomen (13).

«By gebrek aen kunstnaren», zo schreef hij, «had men het by de eerste plaatsing deerlyk misvormd, de schoonste beelden doorgezaegd, ongenadig afgekapt, hier en daer iets by gemaakt, zwaer en strydende met den styl, het doorzigt benomen van de binnenste zitplaatsen, die zoo wel en kunstig gewrocht zyn als hetgeen zich buyten aen het oog toont; men had het besmeerd met eene laeg bruynen vernis, die alle de trekken der beelden benam, en het oog niet liet rusten dan op eenen zwarten band. Over eenige jaren had men het goed gedacht gehad het er van te verlossen. Doch het bleef wachten naer eene behendige hand, om zoo veel mogelyk die gebreken die er den loop des tyds had aen veroorzaakt, te herstellen».

De «behendige hand» aan wie men de delicate zorg der

- (12) DONNET, Fern., in: *Inventaris der kunstvoorwerpen... Prov. Antwerpen*; 2e afl. blz. 16-21. - SNEYERS, Edw., *Bij den Inventaris van de Kunstvoorwerpen in de Openbare Gestichten der Provincie Antwerpen*, Retie; in: *De Zuiderkempem*, 1943, blz. 49.
- (13) Dit artikel verscheen in het *Aenkondigingsblad van Turnhout*, XVIIe Jg., nr 47 (23.XI.1850). Het werd overgedrukt in *Brepols' Huisorgaan*, IIIe jg., Decembern. 1950 onder de kronijk: «Honderd jaar geleden schreef men...»

restauratie had toevertrouwd was deze van de Turnhoutse beeldhouwer, Hendrik Peeters, die als schepper van verdienstelijke 19de eeuwse kerkmeubelen, zeker een ruimere waardering verdiende dan zulks tot nu toe het geval is geweest (14).

In 't kader van de iconographische wapenschouw, die in de loop van dit artikel zal worden beproefd, zal men meermaals kunnen vast stellen dat de symbolen elkaar niet meer logisch opvolgen en kris kras door elkaar zijn geworpen. Maar het is goed mogelijk dat de omstandigheden zodanig waren, dat de restaurateur hieraan niet veranderen kon zonder vooraf tot nogal wijdlopende afbraak over te gaan.

Of heeft men geen erg gehad in de logische samenhang? Ook in later tijd werd deze niet vermoed. Zo geeft Welvaarts ons een beschrijving uit 1880 die enige verschillen aantoon met 't tegenwoordige plan (15). Niet alleen werden in 't begin van de 20ste eeuw enkele beschotten opgeruimd samen met de beide altaren die zich toen nog aan de ingang van het hoge koor bevonden en het vrije uitzicht op het hoogaltaar belemmerden, maar ook werden later nog de hermenbeelden van de Liefde en de Hoop van hunne plaats weggenomen om te worden gebruikt aan een klein tabernakel naast het hoofdaltaar. Met de H. Communie die aldaar wordt bewaard en het Geloof verzinnebeeldt, vormen zij er een nieuw symbolisch geheel der drie Goddelijke Deugden.

DE SAMENSTELLING VAN HET KORSENDONKSE GESTOELTE.

Zoals we het koorgestoelte thans kennen, telt het dorsaal aan iedere zijde nog vijf en een halve travee (deze laatste

- (14) Hendrik Peeters-Divoort werd te Turnhout geboren op 19.IV.1815. Aan de Antwerpse Academie volgde hij de lessen van beeldhouwer vander Neer. Hij vestigde een beeldhouwatelier te Turnhout in 1839, doch ging zich later, in 1866, te Antwerpen vestigen. De predikstoelen van Turnhout en Mol zijn van zijn hand.
- (15) WELVAARTS, Ign., o.c., d. II, blz. 201. - Zie het grondplan en de daaraan volgende opsomming der verschillende voorstellingen.

achteraan ingevoegd). Ze worden van elkaar gescheiden door een pilaster, waartegen een hermenbeeld werd aangeleund. Elke travee is versierd door een medaillon met afhangende decoratieve tros. Twee grote z.g. «wangen» - rolwerk van gestyleerd gebladerte waarin een tweetal engelenhoofden zijn verwerkt, telkens op de uiteinden van het gestoelte aangebracht, - sluiten beide beschotten tot een afzonderlijk geheel samen (16).

Op de bovenrij telt het gestoelte 11 zitplaatsen, terwijl er op de benedenrij één minder is, terwille van een doorgang naar de bovenste rij. De zitplaatsen zijn van elkaar gescheiden door z.g. «spondae» die op de zijvlakken met velerlei symbolen en emblemen zijn versierd. Deze plaatsingswijze, samen met het feit dat deze spondae zich bijna constant in een verhullende schemering bevinden, leidt ertoe dat hunne rijke symbolische uitdrukking meestal aan de aandacht ontsnapt.

De bovenzijde der spondae, de eigenlijke «armleuning» (bedoeld wordt de laagst gelegen leuning die bij het zitten werd gebruikt, niet de hogere die bij het staan werd benut), is meestal met decoratieven opgetooid. Hier en daar echter, ontwikkelen zij de symboliek der spondae nog verder, zoals dit o.m. het geval is bij de sponda waar de rekenkunde wordt uitgedrukt. De armleuning draagt aldaar een versiering die gevormd wordt door de cijfers van ons tiendelig stelsel. De handgreep of knop die er bij aansluit, meestal toch decoratief opgevat, kreeg hier en daar een symbolische uitwerking.

Indien we dat alles even in zakelijke cijfers willen samenvatten, dat blijkt het dat het tegenwoordige gestoelte nog 10 medaillons bezit, waaraan 2 medaillons moeten worden toegevoegd die thans deel uitmaken van een muuraltaar in de Zondagschool, 2 medaillons die tegenwoordig de binnendeur

(16) We geven hier enkele afmetingen van het gestoelte:

Het is in zijn huidige opstand nog 8.40 m. lang bij een hoogte van 3,35 m.

De medaillons, samen met de afhangende trofee, hebben ongeveer de zelfde lengte als de hermenbeelden, namelijk 1,25 m.

De versierde zijvlakken der spondae meten gemiddeld $0,26 \times 0,25$ m.

der sacristij versieren, alsmede één medaillon met de afhangende decoratieve tros dat tegen de westelijke sacristijmuur hangt.

Bij de 10 pilasterbeelden of hermen van het gestoelte dienen er nog de twee aan toegevoegd van het reeds genoemde muuraltaar der Zondagschool, alsmede twee andere die aan een rust-tabernakel, terzijde aan de evangeliekant van het hoofdaltaar, werden verwerkt.

Wat de spondae aangaat, hiervan telt men er nog 48 aan het gestoelte, waaraan nog twee andere moeten worden toegevoegd die aan een ampullen-tafeltje, aan de epistelkant van het hoofdaltaar, werden vertimmerd. In deze 50 spondae vinden we het honderdtal zinrijke symbolen waarvan, in het vervolg van dit artikel, de iconographische verklaring zal beproefd worden.

De «zitterkens» of «miséricordes», nog 40 in getal (17), kunnen onbesproken blijven. Hun decoratieve opvatting noodzaakt geen verdere opheldering. Wat zij nog aan iconographisch gehalte bevatten, is zo gering dat het gerust kan worden terzijde gesteld, zonder de volledigheid te schaden.

Schuilt er mogelijk een aanwijzing, wat de volledigheid van het gestoelte betreft, in het volgende? Acht medaillons geven een frontale voorstelling; de vijf overige zijn in profiel gezien. Er rekening mede houdend dat deze profielen derwijze waren opgesteld dat zij het gelaat naar het altaar wendden, bevinden er zich drie onder hen die aan de evangeliezijde hebben gestaan; de twee overige, er is er waarschijnlijk één te kort, aan de epistelzijde. Van deze profielen zijn er thans nog slechts twee in gebruik. Daar men bij de Cock een streven naar rhythmische afwisseling kan opmerken, ligt het voor de hand dat hij aan iedere zijde 4 frontalen zou hebben geplaatst, telkens gescheiden door 3 profielen. Het aantal der 14 hermenbeelden stemt daarmee overeen. De spondae op zelfde basis berekende, zou men 4 rijen van 16 spondae hebben gehad, of een totaal van 64. Het verloren gegane moet dan wor-

(17) Aan de laatste zitplaats van elke bovenrij ontbreekt een «zitterke». Er zijn dus 42 zitplaatsen, doch slechts 40 «zitterkens».

den begroot op: een profiel-medaillon (epistelzijde) en 14 spondae.

We geloven dan ook niet dat zo heel veel verloren ging. In elk geval te weinig om bv. in de kerk van Retie, nog van enige redelijke toepassing te kunnen zijn.

Voor deze overtuiging vinden we steun in een reeks maketten die zonder enige twijfel de voorstudie van ons koorgesteelte hebben uitgemaakt en die behoren tot de verzamelingen van de Kon. Musea voor Schone Kunsten te Brussel (18).

Wat de hermenbeelden betreft, men vindt ze, op de voorstelling na van de «Barmhartigheid», geheel in deze makettenreeks terug. Bij de 15 maketten der medaillons kunnen er nog 12 thuis gewezen worden, nl.: deze van de H. Albinus, H. Guarinus, H. Rupertus, H. Petrus, H. Chilianus, H. Augustinus, H. Engelbertus, H. Paulus, O. L. Vrouw (met scepter), H. Paus Gregorius II, Christus en een heilige die misschien de H. Carolus Borromeus voorstelt (19).

De drie overblijvende maketten stellen voor :

1) een heilige-martelaar, bekleed met de mozetta, een zwaard dat hem de schedel kliëft, en dragend op de rechterhand een kerkgebouw; mogelijk de H. Thomas van Canterbury (20).

(18) DEVIGNE, Marg., *Catalogue de la sculpture au Musée royal des Beaux-Arts de Belgique*. Bruxelles, 1922; p. 15.

Deze maketten, in terra-cotta, meten voor wat de modellen der hermenbeelden betreft, 0,30 m. hoogte; de medaillons meten ongeveer 0,16 op 0,15 m.

(19) Bij de bespreking der medaillons wordt op de kwestie nog terug gekomen.

(20) De identificatie dezer heiligen is niet zo eenvoudig te doen. Enkelen kan men terug vinden in het Martyrologium der heiligen van de reguliere kanunniken. Vermoedelijk moet er ook nog een andere bron zijn geweest die meer Windesheims was gekleurd. Noch in de hagiographische, noch in de iconographische bronnen is veel over hen te vinden. De attributen waarmede zij zijn uitgerust zijn dikwijls zo weinig karakteristiek dat het ondoenlijk wordt één naam vooruit te zetten.

2) een eveneens met de camail getooide heilige, lezend in een boek; wel wat te weinig gegevens om één naam vooruit te zetten;

3) een paus in dispuut met een man in tunica en de antieke kroon dragende. Moet men hierin misschien een variant zien op de voorstelling van Paus Gregorius II met keizer Leo de Isaurius? Een voorstelling van Paus Leo de Grote (komt in het Martyr. der Reguliere Kanunniken voor) met Stilla? Of is het de achteraf gewijzigde voorstudie voor de afbeelding van paus Gelasius die men op een der medaillons van het gesteelte aantreft?

Daartegenover staat, dat bij de maketten twee figuren ontbreken die bij de overgeleverde medaillons (Zondagschool) nog voorhanden zijn (21).

Uit de confrontatie van de maketten met hunne uitvoeringen, komt eens te meer vast te staan dat zekere gedeelten aan ons gesteelte ontbreken; doch anderzijds menen we uit het gering aantal verschillen, dat tussen beide groepen bestaat, te mogen afleiden dat het verlies wel zeer beperkt moet zijn gebleven.

Ondertussen blijft het een onoverkomelijke moeilijkheid om nu precies de omvang van het verlorene nader te bepalen. Zelfs langs iconographische weg is dit slechts ten dele gelukt. Maar al te veel mogelijkheden, iconographische niet het minst,

Onderhavige maket, die haar weerga niet bezit tussen de medaillons, stelt misschien de H. Thomas van Canterbury († 1770) voor die tijdens de vespers in zijn kathedraal werd vermoord. De devotie tot deze heilige was te Turnhout bekend. Na de grote brand van 1687 had het magistratuur zelfs een jaarlijkse mis te zijner eer gesticht om voortaan van brandgevaar bevrijd te blijven. Deze heilige komt ook voor in het Martyrologium der heiligen van de kanunniken regulieren.

De H. Alto, abt van Beieren († 760) en de H. Laurentius van Brindisi († 1619) worden volgens *DOERING-HARTIG*, o.c. op gelijkaardige wijze met gekloven schedel voorgesteld. Men kent ook het beeld van de H. Petrus Martyr door van Bourscheit de oude voor de St. Pauluskerk te Antwerpen. Geen enkele van hen schijnt hier echter in aanmerking te kunnen komen.

(21) Zie bespreking der medaillons nrs 14 en 15.

leiden naar een doolhof van velerlei al te onvruchtbare veronderstellingen, waardoor elke kans op succes wordt uitgesloten.

ICONOGRAFIE EN SYMBOLIEK VAN HET GESTOELTE.

Bij de waardering van een kunstwerk geldt niet uitsluitend de vorm of de wijze waarop de artistieke idee werd vertolkt. Het komt er ook op aan door te dringen in dat wat het kunstwerk ons mededelen wil, niet enkel op het esthetische, doch zelfs op het didactische plan. Het «wat» is immers steeds mede verantwoordelijk voor de vorm.

Van dit laatste uit gezien, krijgt ons koorgestoelte zelfs een merkwaardig relief. Het bezit niet enkel kunsthistorisch belang, maar het is tevens een iconografisch curiosum.

De moderne mens is de universele taal der symbolen geheel ontwassen. Zij spreken niet meer tot zijn gemoed en tot zijn verstand. Hun poëzie ligt gedooft onder de moderne, critisch-koude wetenschappelijkheid. « De middeleeuwse mens », schreef Timmers (22), - en dat mag ook nog ruimschoots voor de achttiende eeuw tellen, - « had een geheel andere opvatting van de wetenschap dan wij, aangezien hij de wereld rondom hem met een geheel ander oog beschouwde dan de moderne mens. De bestudering van de dingen op zich had voor hem geen zin ». Hoe zou dat ook anders kunnen, vraagt Mâle, « puisque le monde était conçu comme un discours du Verbe, dont chaque être était une parole ».

Natuurlijk kan de rake typering van de franse grootmeester der iconografie niet zonder meer op de 18e eeuw worden toegepast. Tussen de middeleeuwen en de pruijken tijd ligt een te grote afstand die niet zonder vervlakking noch maniërisme kon worden overbrugd. Doch het blijft niettemin waar dat de symboliek een taal sprak die zowel de ongeletterde als de geleterde naar het hart ging. Ons koorgestoelte brengt daarvan een sprekend bewijs.

(22) TIMMERS, J.J.M., *Symboliek en iconographie der christelijke kunst*. Roermond, 1947. Blz. 733.

De bron bij uitstek waaraan de kunstenaar van destijds zijn symbolische materiaal putte was Ceasare Ripa's veelvuldig uitgegeven *Iconologia ofte uytbeeldinghe des verstants* (23), en waaraan de kunstenaar van ons gestoelte, voor een niet gering deel, al evenzeer schatplichtig is gebleven. Wel is de barokke overdaad van Ripa hier versoberd en werd er al eens geput aan meer eigentijdse begrippen, zoals bijvoorbeeld die der natuurwetenschappen, meer bepaaldelijk de optica. Tevens treedt een meer nuchter-cerebrale geest aan het licht.

Opmerkenswaardig blijft, en men gelieve daar voortdurend op te letten, het cyclusverband in de symbolenreeks, welke een rijper voorstudie verraaft. Het zou zelfs helemaal geen verwondering hoeven te baren indien een of ander bedachtzame monnik van het Korsendonker convent er de hand had in gehad.

Vooraleer we thans naar de iconographische ontleding van het gestoelte overschakelen, weze een kleine afwijking van het onderwerp toegelaten. Ze is overigens onontbeerlijk voor een juist begrip van zaken.

Bij de stichting van Korsendonk in 1394, was de voorliefde van Maria van Brabant gegaan naar een kloostergemeenschap

(23) RIPA, Cesare, *Iconologia of uytbeeldingen des verstands: waer in verscheiden afbeeldingen van Deughden, Ondeughden, Genegentheiden, Menschlijke Hertztochten, Konsten, Leeringen, Sinlijckheden, Elementen, Hemelsche Lichamen, Landschappen en Italien, Revieren van alle deelen des Werrelts, en alle andere ontallijcke stof-fen, met hare verklaringen werden verhandelt*. Vertaling van D. P. PERS. Amsterdam, 1644.

KNIPPING, J.B., *De iconographie der Contra-Reformatie in de Nederlanden*. 2 D. Hilversum, 1939-40.

DOERING, O. & M. HARTIG, *Christliche Symbole*. Freiburg in Breisgau, 1940.

Broeder LEOPOLD, *Oude en nieuwe iconographie*. Brussel, 1937.
DROULERS, Eug., *Dictionnaire des attributs, allégories, emblèmes et symboles*. Turnhout, (1949).

CLOQUET, L., *Eléments d'iconographie chrétienne*. Lille, 1890.

POOT, Hubert Corneliszoon, *Het groot natuur- en zedekundigh werelttoneel of Woordenboek van meer dan 1200 aeloude Egyptische, Grieksche en Romeinsche zinnebeelden of beeldenspraak*. 3 D. Delft, 1743.

in dewelke het gebed de hoofdakte zou vormen. Zo was aanvankelijk de keuze open gelaten tussen de Kartuziers ofwel de Reguliere kanunniken van de H. Augustinus. Tenslotte hadden de geestelijken die zich met deze stichting hadden ingelaten, hun keuze laten vallen op deze laatsten en zich aangesloten bij de Windesheimse richting, een kind van Geert Groote en diens «Broeders van den gemeenen leven». Windesheim nu, was een klooster van reguliere kanunniken geknipt naar het patroon van het terecht befaamde Groenendaal-klooster dat eveneens Augustijns van inslag was en tot de orde van de kanunniken van St. Viktor behoorde. Het officie of koorgebed was het centrale kernpunt waaromheen de kloosterlijke beleving zich bewoog. Om zich deze gebedsgeest toe te eigenen waren de broeders van Korsendonk twee aan twee in de leer gegaan in het klooster Eemstein, een Groenendaalse stichting, waar ook Windesheim de eerste lessen had genoten (24).

Dit even bedenkende, wordt het duidelijk waarom men in de heiligen-medailles van het gestoelte in de eerste plaats de geheiligden van het koorgebed ontmoet, veelmeer dan heiligen van een orde. Sommigen onder hen vindt men terug in het Martyrologium van de heiligen der reguliere kanunniken: de H. Augustinus, H. Guarinus, H. paus Gregorius II, de H. Albinus, de H. Gelasius, naast zekere feestdagen van de Verlosser en de H. Maagd en de overbrenging van de hoofden van St. Pieter en Paulus naar St. Jan van Latranen (12 April) (25). De andere uitgebeelde heiligen komen evenwel niet voor in dit Martyrologium en een H. Rupertus bijvoorbeeld behoorde alvast tot de Benediktijnerregel.

Typisch is ook dat verschillende heiligen tot de Rijnlandse en andere Duitse gebieden behoren, wat mogelijk kan verklaard worden uit het feit dat juist in deze streken Windesheim zijn getrouwste adepten had gevonden en dat zulks niet zonder weerslag is gebleven op de heiligenverering in de Orde.

(24) PRIMIS, FL., O. L. Vrouw priorij Korsendonk. (Campinia Sacra-reeks, d. VII). Antwerpen, 1947.

(25) CARNANDET, J. & J. FEVRE, *Le martyrologe romain*. Lyon, 1866.

1. Ter weerszij wordt de heiligenrij geopend door het beeld van Christus met de wereldbol, als *SALVATOR MUNDI* (evangeliezijde), en aan de overzijde door dat van de H. Moeder Gods. De versiering onder het medaillon, of de trofee, is in essentie gevormd door de verstrengelde naamletters van Christus. De plaatsing van Christus tegenover O. L. Vrouw is de welhaast klassieke manier om de heiligenrijen aan de gestoelten in te leiden.

2. Na Christus volgt begrijpelijkerwijze de H. *AUGUSTINUS* († 430). Boven hem zweeft het Tetragram, hier een zinnebeeld van de H. Drievuldigheid, waarnaar hij schouwend opziet, de veder in de hand klaar om zijn ingevingen te boek te stellen. Augustinus is gekleed met een koorhemd en met de mozetta (schoudermantel). De trofee geeft twee mensenhoofden te zien met ezelsoren en welke door een hamer getroffen worden. Zij verbeelden de ketterse Manicheërs, de Donatisten of Pelagiërs, die door de heilige werden bestreden.

3. Paus *GELASIUS I* († 496), op het volgende medaillon, was één van de belangrijkste pausen van de Ve eeuw. Hij staat bekend als de auteur van gewaardeerde «brieven» en werd lange tijd gehouden voor degene aan wie men de catalogus van de H. Schrift, apocriefe en orthodoxe, had te danken. Het reeds vermelde Martyrologium eert hem als de hervormer van de reguliere kanunniken onder de regel van de H. Augustinus, en stipt aan dat hij in Afrika tot de orde behoorde.

De Paus draagt een koorhemd onder de pluviële die hem over de schouders hangt. In de handen draagt hij de tekenen zijner hoge waardigheid: de pauselijke staf en de tiara. In de trofee die onder het medaillon neerdaalt zijn een paar brandende boeken verwerkt, deze van de Manicheërs, een rijk bewerkte geldbeurs die een toespeling is op 's pausen grote liefdadigheid ten opzichte van de armen, alsmede een aantal perkamentstroken die wellicht zijn geschrift aanduiden.

(26) De hier gevolgde orde is deze van het huidige gestoelte, beginnende van aan de evangeliezijde bovenrij, daarna de benedenrij om dan aan de overkant, aan de altaarzijde, met bovenrij voort te gaan.

4. Paus GREGORIUS II, († 731), neemt het volgende medaillon in. De houding waarin hij wordt voorgesteld is hoogst eigenaardig. Getooid met de tiara en bekleed met een rijk bewerkte pluviale - men merkt op het borduursel nog de figuur van de H. Petrus -, drukt hij met de gehandschoende linkerhand een gestalte neder die een keizerskroon draagt; hij bedreigt deze met een vlammenschicht die hij in de geheven rechterhand draagt. De neergedrukte figuur, het is de iconoclast, keizer Leo de Isauriër die eens over Byzantium heerste, poogt met uitgestrekte armen de bedreiging af te weren. Om zijn onhebbelijk gedrag werd deze keizer door een banvloek getroffen, hetgeen hier wordt uitgedrukt. Het feit staat vermeld in het Martyrologium dat tevens aanhaalt dat Gregorius, vóór zijn pausschap tot de geestelijkheid van St. Jan van Latranen behoorde.

Tussen de maketten waarover we het reeds hadden, vinden we de zelfde voorstelling terug. Doch er is nog een tweede voorstudie, die waarschijnlijk een meer beheerste, een meer gematigde versie van het geval geeft. Deze maket stelt een pauzenfiguur voor, gezien in profiel, is dispuut met een personage dat met een antieke kroon is getooid.

De opdrachtgevers hebben klaarblijkelijk de voorkeur gegeven aan de meest pathetische der beide voorstellingen sterk typerend voor de kunstmaak van het laat-barok en rococo.

5. Als laatste in de rij, komt de Augustijnermonnik GUARINUS die na 40 jaar streng kloosterleven tot kardinaal-bisschop van Palestrina werd verheven in 1144. Men zal opmerken dat, naast het accent op de koordienst, bij meer dan een gelegenheid tevens een nevenklemtoon op de christelijke milddadigheid ligt. Het is trouwens een deugd geweest die te Korsendonk in hoge eer stond. Daarvan is een echo nagebleven in de mooie legende van de onuitputtelijke graanzolder (27).

In de versiering onder het medaillon bemerkt men twee dooreen gevlochten cornucopiae waaruit een aantal muntstukken te voorschijn komen. Deze munten zijn uiterst zorgvul-

(27) WELVAARTS, *Ign., o.c.*, deel I, blz. 202.

dig gestoken zodat de beeldenaar en randschrift kunnen ontcijferd worden. Er zijn zelfs enkele munten onder die het randschrift van Koning Willem III van Engeland dragen. In feite anachronismen, zijn zij door de kunstenaar daar aangebracht ter herinnering aan de werken die hij voor deze vorst aan diens kasteel te Breda had uitgevoerd (28).

6. O. L. VROUW opent de rij aan de epistelzijde. Alhoewel zij de koninklijke kroon draagt is haar houding met de over de borst gekruiste handen, deemoedig als een Dienstmaagd des Heren. De scepter, waarmede zij op de maket werd voorgesteld, heeft klaarblijkelijk moeten wijken voor dit tweevoudig begrip. Het verstrengelde Maria-monogram, lelietakken en kwasten vervolledigen de afhangende versierselen.

7. De H. ALBINUS († 1006) volgt de tweede in de reeks. Bekleed met koorhemd en pluviale, de mijter op het hoofd, leunt hij met beide handen zwaar op zijn bisschopstaf. Het Martyrologium verhaalt dat hij zich aan het hoofd bevond van een kapittel van reguliere kanunniken in het klooster van Cincilla toen hij bisschop werd. In dit ambt was hij een vader voor de armen, wat in de trofee verzinnebeeld wordt door een eigenaardige met banden beslagen offerblok die aan een dwarsstaaf is opgehangen. Een geheimzinnige hand die uit een wolk daalt, steekt een geldstuk in de gleuf.

Doch deze offerblok bezit ook nog een gans bijzondere waarde vermits hij de naam van de beeldhouwer onthult. Hij draagt de letters : I. C. DE COCK, op één der wanden. Bij ontstentenis van elk document, is dit derhalve een kostbare aanduiding nopens de kunstenaar die het kunstwerk schiep. Zij laat niet de geringste twijfel.

8. Andermaal zeer pathetisch in de voorstelling, is het medaillon van de H. ENGELBERTUS († 1225), aartbisschop van Keulen. Het hoofd is hem van de romp gescheiden terwijl het bloed uit de halsaders spuit. Onder de rijk geborduurde

(28) PEETERS, *Raym.*, Een wegbereider tot het neo-classicisme: de Antwerpse beeldhouwer Joannes Claudius de Cock; in: *Jaarboeken, Vereniging van de Oudheidkundige en Geschiedkundige Kringen van België, XXXIIe zitting, Congres van Antwerpen 1947, deel I. Antwerpen, 1950. Blz. 278-288.*

pluviale ziet men het naakte en ontvelde lichaam van de martelaar, in de harde bewogenheid van zijn spierbundels. In de handen houdt hij de afgestroopte huid waarin het slappe ge-
laatsvel met de baard, een akelig grimas vormt (29).

In de decoratieve trofee vallen enkel twee palmen, de zef-
getekenen van het martelaarschap, als symbolische uitdruk-
king aan te stippen.

9. De *H. CHILIANUS* of *KILIAAN* († 689) van het volgende
medaillon, was de apostel van Frankenland en vervolgens
bisschop van Würzburg. Hij werd destijds als koorheer be-
schouwd en is daarom ook afgebeeld met koorhemd en ca-
mail of schapenvacht, de beschutting tijdens de winternach-
telijke officies. Een zwaard steekt hem door de keel. In de
achtergrond een bisschopsmijter en een rond romeins tempelt-
je met een vrouwenfiguur die een wassenaar op het hoofd
draagt. Misschien is dit figuur de hertogin Geila die de
heilige deed vermoorden en krankzinnig, of wat het zelfde is,
maanziek (de wassenaar) werd. Evenmin als de *H. Engelber-*
tus, komt hij in het Martyrologium voor.

10. In de *H. RUPERTUS* († 718?) hebben we tenslotte een
Benediktijn die vroeger door de reguliere koorheren als één
der hunnen werd aangezien. Hij was koorbisschop van
Worms, apostel en bisschop van Salzburg en patroon van Bei-
eren. De Bollandisten leggen bijzondere nadruk op zijn ge-
bedsijver.

Hij houdt het gelaat als in beschouwing omhoog geheven
en is bekleed met het koorhemd en de mozetta. Van zijn bis-
schoppelijke waardigheid valt geen enkel teken te bespeuren,
tenzij misschien het borstkruis dat hij draagt. Boven zijn
rechter schouder rijst een kruisbeeld uit. In de trofee zijn
twee engelenhoofdjes verwerkt, die elkaar zoënen.

(29) *WELVAARTS*, *Ign.*, o.c., deel II. - Blz. 220, in voetnoot 9, ver-
telt de auteur dat Engelse deskundigen er een gelijk gewicht aan
goud voor hadden geboden. Al vinden we het geboden bedrag vrij
fantastisch, zo spreekt dit bericht toch van een merkwaardige waar-
dering van het kunstwerk.

De vijf volgende medaillons zijn tegenwoordig van het ge-
stoelte gescheiden, en zijn verspreid over verschillende af-
hankelijkheden van St. Pieterskerk.

11 en 12. De beelden van de *HH. PETRUS en PAULUS* ver-
sieren heden de panelen ener dubbele deur in de sacristij. De
eerste houdt twee sleutels in de greep van de rechterhand en
schetst met de linker een oratorisch gebaar dat ten hemel
wijst. De tweede torst in de linkerhand het zwaard en strekt
de andere met een bezwerend gebaar uit het beeldvlak.

De aanwezigheid van beide leidende figuren onder de apos-
telen, heeft een bijzondere betekenis die waarschijnlijk in
verband moet worden gebracht met de bulle «*Cum ex ordi-*
num» van Paus Pius V, waarin werd gezegd dat de reguliere
kanunniken hun oorsprong vonden bij de apostelen en op-
nieuw voor de wereld werden gebaad door de hervormingen
van de *H. Augustinus*, hun hersteller (30).

13. Het beeld van een gebaarde heilige die op het hoofd
een kardinaalshoed draagt, versiert de westmuur van de zelf-
de sacristijkamer. Hij schijnt zich te buigen over een kruis-
beeld dat hij met beide handen steunt. In de rechter houdt
hij bovendien een klein gebedenboek, de vinger geschoven
tussen de bladzijden waar hij zijn vrome lektuur had gestaakt.
We zijn geneigd in hem de *H. CAROLUS BORROMEUS*
(† 1584) te zien. Temeer daar de karakteristieke neus van de-
ze heilige - op de maket meer dan op het medaillon - niet
schijnt te ontbreken. Doch behalve zijn ijver voor het gebed,
begrijpen we niet recht zijn aanwezigheid in dit gezelschap.
De trofee draagt de attributen die de idee kruisoffer - misof-
fer uitdrukken. Het zijn, een kelk met kruisje, de doornen-
kroon, een lans en de edikspons op een stok gestoken.

14. Een heilige die eveneens met roket en mozetta is be-
kleed, ter linkerzijde van een altaartje in de Zondagschool

(30) Aangehaald in de inleiding van het hoofdstuk over *Le martyrologium*
des saints des chanoines réguliers et des religieuses ou chanoinesses
du même ordre (p. 318) in het reeds geciteerde *Le martyrologe*
romain: «..... (qui) tirèrent leur origine des apôtres et furent de
nouveau engendrés par la voie d'une réformation due à St. Augus-
tin leur restaurateur...». De bulle dateert van 14 kal. Januari 1570.

(Pl. V, 1). Hij ziet op naar een kelk waaruit een naakt, zegenend Jezuskindje, oprijst.

Zonder dat we dienaangaande volle zekerheid konden verkrijgen, menen we dat hier de *H. HUGO*, bisschop van Lincoln († 1200) kan zijn voorgesteld. Zijn opvoeding genoot hij bij reguliere kanunniken en hij trad later in bij de Kartuizers. Tijdens de H. Mis moet hij herhaaldelijk de vertroosting hebben gekend dat het Kind Jezus hem verscheen, feit dat er aanleiding toe gaf dat hij aldus in de iconographie werd voorgesteld. Bij de hier besproken voorstelling missen we echter de kentekenen van zijn bisschoppelijke waardigheid wat misschien kan verklaard worden uit een trek die in zijn levensverhaal staat opgetekend. Hij zou namelijk uit nederigheid nagelaten hebben de bisschoppelijke gewaden, behalve de ring te dragen en zich enkel met het gewone ordeklee hebben vergenoegd. Die ring missen we echter in de voorstelling (31).

15. Zijn tegenhanger, die het borstkruis niet te na gesproken, op gelijke wijze is gekleed, laat zich volstrekt niet identificeren. Hij houdt het gelaat naar de hemel geheven en spreidt de linkerhand in een gebaar van aanbidding en bewondering uit. Met de rechter houdt hij een mijter tegen zich aangedrukt (Pl. V, 2). Dat is alles, zelfs de trofee, die zuiver decoratief werd gehouden, voert geen nieuwe elementen aan. Men stuit hier op een woud van mogelijkheden die het identificeren vrijwel uitschakelt indien geen nieuwe, meer bepalende gegevens komen opdagen.

Al is, ook thans nog niet, de laatste nevel geweken, toch staan deze heiligenrijen reeds veel dichterbij ons. Onder goddelijke, Mariale, apostolische en Augustiniaanse aanvoering zijn zij de geheiligden van het koorgebed en de meditatie, de patronen in dewelke de Windesheimer vroomheid is gekonkretiseerd; zijn zij, tot een wekkend voorbeeld, de belichaming van de milddadigheid en naastenliefde (HH. Gelasius, Guarinius, Albinus), het martelaarschap (HH. Engelbertus, Chilianus), de verdediging van de rechten der Kerk

(31) GUERIN, Paul, Les petits Bollandistes. Vies des Saints. Bar-le-Duc, 1874. Tome XIII, pp. 482-486.

(HH. Paus Gregorius, Engelbertus), de overweging van Christus' lijden (HH. Rupertus, Carolus Borromëus).

Het zijn kapitale thema's waarvan men de verre oorsprong reeds aantreft bij de geestelijke vader van Windesheim, in Geert Groote's spiritualiteit (32).

B. - DE HERMENBEELDEN.

Wanneer de kunstenaar onpersoonlijke wezens of abstracte begrippen, zoals bijvoorbeeld Deugden, gestalte wenste te geven, dan nam hij meestal zijn toevlucht tot hermenbeelden, dit is, menselijke gestalten waarvan de onderste ledematen in een soort koker over gingen.

Zulke beelden van Deugden zijn in het Korsendonker gestoelte aangebracht tegen de pilasters die de met medaillons versierde grote panelen van elkander gescheiden houden. Het zijn gracieuse, sierlijk gedrapeerde, jonge vrouwengestalten in de meest verscheiden houdingen waarbij de bezielde, de «animistische» gelaatsexpressie bijzonder opvalt. Bij ieder van hen is het kokervlak telkens met allerlei emblemen opgetooid die de uitgedrukte hoofdidee steeds herhalen of ze ondersteunen.

Beginnende aan de evangeliezijde, is daar allereerst het beeld van de

1. *MISERICORDIA* (Barmhartigheid). Ze houdt, met beide handen tegen zich aangedrukt, het beeld van de pelikaan die zijn jongen met het eigen bloed der geopende borst voedt. Onder de cartouche en op het kokervlak, verschijnt een hand die een geldbeurs omschudt in een bedelzak. Eens te meer zijn ook weer hier de beeldenaars der munten met geraffineerde zorg weergegeven.

2. *THEOLOGIA* (Godgeleerdheid). Zij was de kennis van het Hoogste en derhalve heft zij in de rechterhand een bordje waarop het Tetragram, de naam van Jahwe in hebreeuw-

(32) BEER, K.C.L.M. de, Studie over de spiritualiteit van Geert Groote, Brussel, 1938.

se letters, tevens het symbool van de H. Drievuldigheid. Op de koker ziet men een geopend boek, de studie, alsmede de schrijfkoker met de daaraan bevestigde inktpot van de oude schrijfmeester, die op het gewijde auteurschap duidt.

3. *JUSTITIA* (Gerechtigheid). De voorstelling met de weegschaal en het zwaard ligt geheel in de traditie. Maar de bedachtzame trek op haar jonkvrouwelijk gelaat en de saamgestrikte perkamentbundels of rechtsgeschriften op de koker, zetten aan het begrip nog groter nadruk bij.

4. *FORTITUDO* (Sterkte). Haar hoofd is met de lauwer, het loon voor de sterkste, omkransd. De leeuwenhuid van Hercules is haar luchtig om de schouders geknoopt. Met de rechterhand steunt ze op de Herkuliaanse knods, terwijl ze de andere met rustige kracht in de zijde plant. Haar achteleos spel met de pootstomp van de dierenhuid is daarbij een pittig detail. Op de schacht prijken andermaal emblemen van de Sterkte: een vestingskroon die op de versterkingen der steden doelt, een slottoren die de woonst is van de Sterkte en tenslotte een keten die eens te meer het zelfde begrip uitdrukt.

5. *FIDES* (Geloof). Hoofd en schouders zijn bedekt door een sluier. Schuchter slaat zij de ogen neer, dragende een kruis en een kelk die zij boven het hoofd heft. Volgens Ripa zijn deze attributen haar toegevoegd om te beduiden dat Christus' kruisdood en het H. Sacrament «*het voornaemste van 't Gelove is*». De koker is versierd met een beeld van de H. Geest onder de gedaante van een duif, daar Hij het is die de genade van het geloof schenkt. Daaronder ziet men een gevleugeld hart waaruit een vlam opslaat. Is het misschien de gelovige ziel die door de genade van het Geloof ontstoken, opwiekt tot de Godheid? Timmers kent het als een symbool van het Gebed.

Aan de epistelzijde staan achtereenvolgens :

6. *CASTITAS* (Kuisheid). Het fraaie, door een sluier omwapperde hoofd, wendt zich hemelwaarts. Met de rechterhand legt ze een lelietak op de schouder. Het parelsnoer dat om de koker is gewonden kan wel niet misbegrepen worden.

De waarde ervan hangt immers van de graad van zuiverheid af.

7. *OBEDIENTIA* (Gehoorzaamheid). Op de tengere schouders drukt het harde jukhout. Doch naar de overige attributen die Ripa haar toekende zoeken we tevergeefs. Als een bijkomend attribuut houdt ze in één van haar over de borst gevouwen handen een kaatsbal... die bij Ripa het attribuut is van de nederigheid. Hoe harder de bal tegen de grond wordt gesmakt, des te hoger wipt hij op; aldus het evangeliewoord illustrerende, dat, wie zich vernedert, zal verheven worden. In het concept van de bedenker dezer symboliek was de gehoorzaamheid, meer speciaal de kloosterlijke, gegrondvest in de nederigheid, wat men wel voor specifiek Windesheims mag houden. In de koppeling van beiden zindert nog iets na van de vijf graden van de nederigheid uit Groote's spiritualiteit (33).

Het motief van doeken en hangende bloemruikers op de koker, is, naar alle waarschijnlijkheid, zuiver decoratief.

8. *CONSTANTIA* (Standvastigheid). Ze wordt voorgesteld met een gegroefde kolom in de armen, wat als een weinig voorkomende wijze van uitbeelden mag worden aangezien, daar de kolom meestal aangewend werd om de Kracht uit te beelden. De kloosterlijke toepassing van de hier verbeelde deugd wordt duidelijk gemaakt door een geloftekoord met vijf ringen of knopen dat haar uit de hand glijdt. De koker is versierd met een palmboom, die terwille van zijn eeuwig-groen gebladerte eveneens de standvastigheid symboliseert. We kunnen echter niet gissen wat de teerlingetjes beduiden die op de palmkruin schijnen neer te hagelen.

9. *PRUDENTIA* (Voorzichtigheid). In de greep van haar rechterhand knelt ze een slang, naar het woord van de H. evangelist Matheus (10, 16): «Weest voorzichtig als de slangen». Zij neigt het fraaie hoofd naar een spiegel die ze in de linkerhand houdt, wat bij Ripa als een teken van zelfkennis wordt verklaard: «*konnende niemand zijne eygene saecken*

(33) BEER, K.C.L.M. de, o.c., blz. 175 e.v.

rechten, soo hy zijne eygene gebreken niet kent» (34). Op de schacht werd een Janus Bidfrons, een jeugdig en een baardig gelaat, wat bij Ripa betekent: «*de overweging van de verlede en toekomstige dingen*». Het ziet er naar uit alsof men Voorzichtigheid en Wijsheid voor analoge begrippen hield. Het caduceus, of slangenstaf van Mercurius, heeft vele verscheidene bedienissen. Ripa kent hem ook als een symbool van wijsheid (35).

10. *CONCORDIA* (Eendracht). Ze kon wel een tweelingszuster zijn van de voorgaande en draagt een bundel ongelijke stokken die door een olijfrank, een vredessymbool, stevig tot een hechte eenheid worden samen gesnoerd. Op de schacht vindt men twee in elkaar gelegde handen door een wolkenkrans omkrinkeld en daaronder twee harten die met een strik werden samen gesnoerd.

Aan het rustaltaar dat aan de evangeliezijde van het hoogaltaar staat opgesteld, vindt men twee andere hermenbeelden terug :

11. *CHARITAS* (Liefde). Een der mooiste figuurtjes van de reeks, met grote innigheid neerkijkend op een naakt en mollig wicht dat speels haar hoofddoek heeft gegrepen. Ripa brengt het kindje in verband met het Christuswoord: «*Wat ghy den minsten hebt gedaen dat hebby my gedaen*». Op de schacht, een omstrikt en vlammend hart, want, zegt alweer Ripa, het hart wordt geheten te branden wanneer het bemint.

12. *SPES* (Hoop). Ze heeft het hoofd bedekt met een soort tulbant. In de rechterhand houdt ze een anker, als een «*noot-hulp in 't grootste gevaer van de fortuyne*» volgens Ripa. De linkerhand is zwaar gehandschoend naar de manier der valkeniers. Op de vuist zit een valk met een kapje, dat hem verblindt, over de kop getrokken. Dit embleem van de hoop komt niet bij Ripa voor, alhoewel het te onzent zeker niet

(34) *RIPA*, C. o.c., blz. 621 e. v. - De verklaring staat aldaar niet op haar plaats. Men moet ze zoeken onder «*Wijsheyt*» en niet onder «*Voorsichtigheyt*».

(35) Aldus op blz. 152 onder hoofding «*Algemeene Gelucksaligheyt*», wat een weinig gelukkige vertaling is van «*Felicitas Publica*».

onbekend was. De Brusselse drukkers Mommaers gebruikten reeds vanaf 1590 een dergelijke valk als merk, met in het randschrift de veelzeggende tekst: «*Post tenebras spero lucem*» of in het Nederlands: «*Naer 't duyster hop' ick 't licht*» (36). In een streek waar de valkerij van ouds gans bijzonder beoefend was geworden, moest dit beeld wel zeer klare taal spreken.

Twee andere hermen, thans staande aan een altaarversiering in de Zondagschool, dienen aan deze reeks nog te worden toegevoegd. Het mooie eikenhout is hier echter onder een laag witte verf verdwenen, terwijl sommige attributen werden verguld. Het zijn :

13. *RELIGIO* (Godsdienst). In de handen draagt zij een walmend wierookvat, symbool van eredienst en gebed. Op de koker vindt men verder een bidsnoer waarmede twee gebedenboeken worden bij elkaar gehouden (Pl. VI, 2).

14. *TEMPERENTIA* (Matigheid). Met beide handen houdt zij een paardenbreidel met teugel om daardoor de beteugeling van de passies uit te drukken.

C. - DE ALLEGORIËN DER SPONDAE.

Wanneer de koorheer bij het officie rechtop stond, vond hij, voor de armen, steun op de gladde bovenzijde van de spondae. Bij het Korsendonkse gestoelte is zij gevormd door een geprofileerd bovenstuk dat architraafsgewijze de gebeeldhouwde zijvlakken afdekt. Aan de voorkant komt dan telkens een hoofdje dat op de manier der schraagbeelden het vooruitstekende uiteinde van dit bovenstuk komt ondersteunen. Gezien van op de voorzijde, buigt vervolgens een verbrede rand naar beneden, culminerend in een sierlijke knop die tegelijkertijd als handgreep dienst doet bij het zitten, om desnoods daar onder, nog altijd versierd, door te lopen.

De gebeeldhouwde zijvlakken waarnaar de aandacht hier vooral zal gaan, hebben gemiddeld slechts een oppervlakte

(36) *WAUTERS*, Alph., in *Biographie Nationale*. Bruxelles, 1899. Tome XV, p. 88.

van 26 bij 25 cm. De voorstellingen zijn dan ook zeer kernachtig-beknopt maar scherp lineair bewerkt (37). Beginnen de aan de bovenrij langs de evangeliezijde, daarbij telkens de beide vlakken onderscheidende in a) en b), vindt men aldaar:

1. a) een omgekeerde overvloedshoorn waaruit een druiventros rolt en b) een wolkenspel waartegen een waagschaal afsteekt. Men herkent in hem het vruchtensymbool en het zodiak-teken waardoor de maand *SEPTEMBER* wordt aangeduid. Op het zijvlak van de handgreep krijgt men overigens het overeenkomstige schriftteken nogmaals te zien.

2. Ter weerzij van het mollige kinderhoofd trossen van de meest verscheiden vruchten waartussen we a) de peer, granaatappel, perzik en mispel herkennen; b) de boon, sinaasappel, wortel en appel (Pl. VII, 2). Deze vruchtenverscheidenheid bespeelt het zeer gevariëerde register van de *SMAAK*.

3. Een met allerlei bloemen omkranste kinderhoofd. 'n Bloesemtak is - ondeugend en veelzeggend - uit de rij gebroken tot onder het kinderneusje. Op de zijden treft men a) een antieke walmende reukbrander aan (Pl. VII, 1); op b) een wolkend wierookvat. Al deze attributen van de natuurlijke en kunstmatige geuren doelen op het zintuig van de *REUK*.

4. Het kinderkopje zet in angst en pijn een keel op, daar het aan beide zijden door een in sierlijk beweeg verkrampende, maar desniettemin kwaadaardige slang, in de wangen gebeten wordt (Pl. VII, 3). Het is klaar dat hier het *GEVOEL* wordt uitgebeeld.

5. Een reeks van zeer verscheiden muziekinstrumenten suggereren het *GEHOOR*. Op a) herkent men een dubbelfluit en het zogenaamde serpent als speeltuig. Op b) de lier, blokfluit, schalmei en hoorn (Pl. VII, 4).

(37) De hierbijgaande reproductie's zijn slechts een beperkte keuze uit de mooie reeks foto's die we danken aan de heer H. Godin, fabriekbestuurder te Beerse, die met evenveel toewijding als kunde, deze detailopnamen heeft gemaakt. Wegens het schemerige licht waarin zij haast bestendig staan verdoken, gaat men meestal deze details onopgemerkt voorbij.

6. Karakteristiek voor de achttiende eeuwse smaak is de verzameling optische instrumenten waarmee het *GEZICHT* wordt uitgedrukt. Op a) een paar gekruiste kijkbuizen waarop een spiegel en een kwadrant dat bij het gebruik een scherp zicht eist en hier in de plaats treedt van de door Ripa aanbevolen adelaarsblik; op b) een bril, een zonnewijzer en een gladde bol waaronder een kort staafje met één dwarsarm komt uitpiepen. Beiden kunnen we niet thuis wijzen (Pl. VIII, 2).

7. Over het slapende hoofdje met ster op het voorhoofd, is een wade gedrapeerd, bezaaid met enkele sterren (Pl. VIII, 1). Het is de *NACHT* die hiermede wordt voorgesteld.

8. Een sluimerend kindje met wassenaar op het voorhoofd. In a) een deugdelijk ingebonden foliant met sloten, waarop een uil is neergestreken, doelende op het feit dat de *AVONDSTOND* het meest geëigend is voor de lectuur en de studie. In b) een brandende antieke olielamp.

9. Het kinderhoofdje met de bladerkrans en de stralende zon op het voorhoofd, symboliseert de *DAG*. In a) twee gekruiste en gebonden fakkels, de ene met de vlam omlaag, de andere omhoog. In b) een laaiende pekton op gaffel, kruisende over een fakkel die neerwaarts brandt, waardoor uitgedrukt wordt dat de dag begrepen ligt tussen het opgaan en het dalen van de zon. De kunstenaar wijkt in deze dagdelen nogal sterk af van Ripa's modellen.

10. Op de volgende sponda wordt de *DAGERAAD* vertoond. Het kind draagt bloemen in het haar gestoken. Met de ster Lucifer, dat is «Lichtdrager» en de zwaluw op a) en b) de uit de wolken kantelende amfora waarvan de inhoud op bloemen neerstroelt, belanden we weer in Ripa's vormtaal (Pl. IX, 1).

11. Aan de volgende sponda kijkt het kinderhoofdje ons aan met een gramme frons op het voorhoofd. Het wordt in a) geflankeerd door een gevederde en geciseleerde helm met daaronder een paar wegschietende bliksemflitsen; in b) door een eveneens geciseleerde wapenrusting waardoorheen een zwaard steekt waarvan de heft op een vogelkop uitloopt...; en

in het opgerolde acanthusblad van de handgreep zit een doodshoofd verscholen. Het zijn allen symbolen van de OORLOG, een geesel die op het tijdstip waarin ons gestoelte ontstond, wel zeer actueel was (Pl. IX, 2). Een ogenblik hadden we gedacht aan een mogelijk symbool voor de maand Maart, die aan de oorlogsgod Mars was toegewijd. Doch in tegenstelling met alle andere maandsymbolen valt hier het schriftteken van de zodiak nergens te ontdekken.

12. In a) een baardig, naakt mannenfiguur dat in de wolken zetelt. Met de rechterhand houdt hij een kantelende urn waaruit water stroelt. Het is de Waterman van de dierenriem, het symbool voor de maand *JANUARI* (Pl. IX, 3).

De keerzijde b) draagt de afbeelding van een nuchtere slijpsteen met tafel en waterbak, met op de achtergrond een spade. Slechts deze laatste kent men bij Ripa als één der attributen waarmee de *LANDBOUW* wordt bedoeld. De slijpsteen, naar het ons wil voorkomen, wijst op een actief gebruik en het zou derhalve niet zo dwaas zijn te veronderstellen dat hier meer bepaaldelijk het landbouw- en ontginningswerk van de Korsendonker kloostergemeente moet worden verstaan.

De benedenrij aan de evangeliezijde, en steeds van het altaar vertrekkende, biedt achtereenvolgens :

13. Een meisjeshoofd met vlechten dat a) geflankeerd wordt door een uitkomende leeuw, het symbool voor de maand *JULI*. Op de keerzijde b) een kentaar met pijl en boog, symbool voor de maand *NOVEMBER*.

14. Een dikwangige negerknaap met vreemdsoortige pluimenkroon getooid, wordt geflankeerd door a) de kop van een olifant; in b) door de ontzielde kop van een gedode leeuw. Dit alles is het zinnebeeld voor het werelddeel *AFRIKA* (Pl. X, 1).

15. *AZIE* wordt vertegenwoordigd door het gladgeschoren hoofdje van een Turkse knaap, in a) begeleid door een tulband; in b) door een verzameling Turkse wapens zoals de bekende «paardenstaart», de bannier met de halve maan, het kromzwaard en een soort van breedbladige hellebaard (Pl. X,

2). Deze voorstelling wijkt volledig af van wat men bij Ripa vindt, en het is dan ook niet uitgesloten dat bijvoorbeeld het wereldpolitieke gebeuren een woordje heeft mee gesproken. Men herinnere zich dat de Islam voortdurend het spookbeeld was voor een zich van bedreigde voelende christenheid en dat in de jaren 1710-11, de Zweedse vorst van de legendarische overwinningen, Karel XII, de Turken had betrokken in de strijd met zijn ervijanden, Rusland en Polen.

16. Een weldoorvoed kinderhoofdje met op de beide spondavlakken een paar wreede taferelen. In a) een afgesneden voet en arm, aan een braadspit geregen en roosterend boven een houtvuur. In de achtergrond een doornagelde hand (Pl. X, 3). b) Stelt een dood knapenhoofd voor, doorboord bij middel van een pijl-nekschot. Op de achtergrond enkele vreemdsoortige wapentuigen waarvan één met een kromme hecht, waaraan een touw is bevestigd. Het doorschoten hoofd is ontleend aan Ripa's zinnebeeld voor *AMERIKA*, daar zij door hem werden gehouden voor menseneters die hun verslagenen en slaven opaten.

17. Op de volgende sponda prijkt een dubbel symbool. Enerzijds heeft men in a) een keizerskroon, rustende op een zwaard en scepter; in b) de pauselijke tiara op twee, kruisgewijze geplaatste sleutels. Onder de handgreep ziet men nog twee dooreen gevlochten overvloedshoorns met een overvloed van vruchten. In zijn geheel is het de uitdrukking van *EUROPA* dat bij Ripa onder meer wordt gekarakteriseerd als de zetel van het gezag en boven alle andere werelddelen vruchtbaar. Maar door de nadruk die door de afzondering, op elk van hen komt te liggen, is hier nog iets meer uitgedrukt, namelijk de *GEESTELIJKE* en *BIRGERLIJKE WET* die de wereld regeren. Ook Ripa kent hen als dusdanig (Pl. X, 4).

18. Naast het kinderhoofdje dat niets ongewoons aan zich heeft, ziet men in a) een pot gevuld met bonen, een paar kersen, een braam. Zeer waarschijnlijk doelt dit alles op de vruchtenwinning in *MEI*. Bij Ripa althans wordt gesproken van kersen en andere vruchten welke in die maand voor de dag komen. 10 Mei was de gebruikelijke bonenplantingsdag, terwijl de Meikersen de eerste in hun soort zijn. Op het

tweede vlak b) ziet men twee naakte kindertjes die elkaar zoenen. Het is de Tweeling, het teken uit de Dierenriem die de Meimaand aanduidt.

19. Een fris kinderhoofdje, getooid met een krans van bloemen en bladeren. De beide zijvlakken dragen éénzelfde versiering bij middel van een fantastische, gestyleerde bloem. In de handgreep is een bloemknop verwerkt. De reeds zo veelvuldig aangehaalde «*Iconologica*» kent iets gelijkaardigs voor de *VRIENDELIJKHEID*, wat evenwel niet weg neemt dat we hier toch even aarzelen.

20. Het hoofdje tenemaal omrankt met een bloeiende kersetak, ziet men in a) een garve volrijpte tarwe waarin een sikkkel slaat (Pl. XI, 3); b) 'n samenvlechtsel van takken met tweërlei vruchten, waarvan de ene, met haar geribd oppervlak, aan een kauwoerde doet denken. Een vrucht die in Augustus rijp is. De handknop werd gevormd door verstrengelde, sierlijk verbogen aren. Het geheel stelt het jaargetijde van de *ZOMER* voor.

21. De druiventrossen op beide zijvlakken, samen met de wingerdkrans omheen het kinderhoofdje zijn de geijkte attributen van het jaargetijde van de *HERFST*.

22 en 23. Stellen ongeveer het zelfde gevleugelde engelenhoofdje voor. Op de vlakken dragen zij een louter decoratieve versiering. Vermoedelijk was het cyclus-geheel, dat men wenste uitgebeeld te zien, afgewerkt en beperkte men zich tot een decoratief dat thans wel enigzins mat aandoet in vergelijking met de andere spondae.

24. Tot een der fraaiste hoofdjes van de reeks, behoort ontegensprekelijk dit met ijzel overtogen kopje, met 'n korzellige trek op het gelaat en aan de hals kouwelijk ingeduffeld. De zogenaamde Friese schaatsen in a) en de brandende braseren van b), wijzen er ondubbelzinnig op dat hier het jaargetijde van de *WINTER* wordt bedoeld (Pl. XI, 2). De handgreep verbeeldt een woestuitziende Mongolenkop met een enorme snor die hem over de kaken afhangt.

De bovenrij aan de epistelzijde zet in met een dubbele voorstelling:

25. Het vrouwenfiguurtje met de bloementuil in a) is de Maagd uit de Dierenriem, het teken voor de maand *AUGUSTUS*. Het conventionele schriftteken op de handgreep bevestigt zulks. De keerzijde b) draagt een kreeft, waarvan men eveneens, op de keerzijde van de handgreep, het schriftteken aantreft, en de maand *JUNI* betekent.

26. De *MEETKUNDE* is hier in a) vertegenwoordigd door, een ellemaat die de vlakke ruimte meet; een zogenaamd «herdersuurwerk» dat de tijd meet; een armillaarsfeer met meridiaan-, evenaar- en lengtecirkel voor de aardmeting. Op het andere vlak b) ziet men een paar rollen perkament waarover een zogenaamde «Jacobsstaf» en astrolabium zijn heen gelegd (Pl. XI, 1). Vermits deze instrumenten gebruikt werden bij het berekenen van de sterrenstand, moet men hier het symbool zien van de *STERREKUNDE*. De handgreep verbeeldt een wereldbol met 'n gordel waarop de Zodiaktekens.

27. Kenmerkend voor de rationele geest van de kunstenaar, is de manier waarop hij de *REKENKUNDE*, aan de volgende sponda, heeft in beeld gebracht. a) Toont ons een ouwerwets, langwerpig rekenboekje. Het ligt geopend en over de bovenrand krult een perkament, waarop te lezen staat: «*4° 1713*». Deze «tijdrekening» is een kostbare aanduiding voor de datering van het kunstwerk die op gelukkige wijze het ontbreken van archivalische gegevens goed maakt.

Op de geopende bladzijden van het rekenboekje leest men beurtelings een optellen en een aftrekking, beiden telkenmale voorzien van de proefbewerking (Pl. XII, 2). De afdalende rand van de sponda is, over de handgreep heen, versierd met de cijfers van 1 tot 10: de lof van het decimaal stelsel. Geheel daaronder, zodat men het gemakkelijk voorbij ziet, vindt men een deling met proef, uitgewerkt op een strookje dat daar als achteloos, schijnt vastgeprikt.

b) De keerzijde is ingenomen door een omraamde schoollei. Spons en schrijfstift zijn er met touw en lint aan vastgebonden. En hier vindt men dan de vierde van de rekenkundige bewerkingen, de vermenigvuldiging met, nauwgezet en sécuur, de proef van... negen.

28. Vervolgens komt de beurt aan de *MUZIEK*. Ze wordt verzinnebeeld door enerzijds in a) 'n muziekboek, vedel en fluit; anderzijds in b) een zangrol en doedelzak (Pl. XII, 3).

29. Een zeer geslaagd negerkopje, aan de hals getooid met een kraag van vederen, is ter weerszij begeleid door éénzelfde motief, namelijk de gevleugelde vuurbal waaruit vlammen en schichten wegschieten (Pl. XII, 4). In de handgreep is een laaiende vlam verborgen terwijl de versiering van de bovenrand uit vuur- of ketsijzers is opgebouwd. Het is het eerste symbool van één der elementen, namelijk het *VUUR*.

30. Een meisjeshoofd, met onder de kin samengeknoopte tressen, is te erkennen als de uitbeelding van de *ARCHITECTUUR*. Zij is in a) vergezeld van een winkelhaak, een schietlood tevens waterpas, het basement van een kolom; in b) een metserspasser, 'n ionisch kapiteel en steenhouwersgereedschap.

31. Op de volgende wordt de *SCHILDERKUNST* gesymboliseerd. Op het eerste vlak a) allerlei ingrediënten die bij de voorbereiding te pas komen: een breedbuikige olie(?)-fles, verschillende kleine buideltjes, aan een koord opgehangen, die de toe bereide verven moeten inhouden, een bakje voor de grondstoffen en een perkament of schetsblad. De andere zijde b) draagt een palet met allerlei penselen en verfkwasten.

32. Daarna volgt de *BEELDHOEWKUNST*. Aan de voorzijde a) een gehele reeks werktuigen, in hoofdzaak gebruikelijk bij het houthouwen in steen. Men herkent erbij: de zware hamer, de drillboor, gorsen, beitels en andere. De andere zijde b) vertoont werktuigen die bij het houtsnijden en het boetseren dienst doen: 'n passer, 'n steekbeitel, 'n kwast en een boetserstok.

33. Het kinderhoofdje dat de *DICHTKUNST* inleidt onderscheidt zich van zijn soortgenoten doordat het vleugeltjes aan de slapen draagt, wat bij Ripa een attribuut is van de «Inbeeldinghe».

Op de voorzijde a) is een lauwerkrans met 'n lier, kruiswijze over een zwaard die men in de «*Iconologia*» aantreft onder de attributen van het lier- en heldendicht. De keerzijde b) draagt een ontrold perkament waarop een blok-

fluit en een schalmel, waardoor het herderdicht wordt bedoeld. Het toneelmasker kan dan niet anders zijn dan de dramatische poëzie (Pl. XIII, 1).

34. De dichte haardos van de knaap die aan de volgende sponda de wacht houdt, is doorzaaid van sterren, evenals de wolken op de voorste zijde a) waarbij men eveneens de maan aantreft. Ter keerzijde b) een stralende zon die de wolken terug drijft. Wolken en zon behoren tot de rekwisieten waarmee het element *LUCHT* in de «*Iconologia*» is toegerust.

35. Wellicht het fraaiste hoofdje van de ganse verzameling, is datgene waardoor uitdrukking gegeven wordt aan het element *WATER*. Het is tenemaal omstrengeld met lis en lisdoden. Het begrip wordt nog ondersteund door de uitgebeelde waterdieren; in a) een krab met enkele zeeschelpen (Pl. XIII, 4); in b) door schildpad en kreeft. De handgreep is gevormd door een zich oprichtende zeeslang met vinnen aan de kop.

36. De laatste sponda van de bovenrij is zeer waarschijnlijk gewijd aan het ambacht van de *VISSERIJ* (Pl. XIII, 3). De voorzijde a) draagt twee spelende dolfijnen, terwijl de keerzijde een anker en 'n kruisnet te zien geeft. Er valt hier niet te denken aan de oud-christelijke symbolische betekenis van de dolfijn, welke geheel ligt buiten de lijn van wat tot hertoe aan het gestoelte werd uitgesteld. Daarentegen dient in aanmerking te worden genomen dat het moniale leven, met zijn talrijke vastendagen, het kweken van vis op de vestgrachten en vijvers tot een noodwendigheid maakte (38). Trouwens is er meer dan één handwerk der Korsendonker monniken, dat zijn plaats heeft gekregen aan het gestoelte. Daarover straks nog meer.

(38) In een hertogelijk privilege van 1433, voor het graven van verbindingsgrachten met de Wamp, (uitgegeven door *Fl. Prims* in *Bijdragen tot de geschiedenis van het aloude hertogdom Brabant*, 3e Reeks, I, 1949, blz. 48) wordt gezegd dat die verbinding noodzakelijk was niet enkel «aen» de gezondheid der monniken, maar ook «aen haren visschen inden voorseiden grachten sijnde». Op de gravure die *WELVAARTS* in zijn meermaals vermeld werk over Korsendonk heeft ingelast, en die dus niet ouder is dan 1880, zijn, aan de grachten, twee kruisnetten te zien welke identiek zijn met hetgene dat op het gestoelte staat afgebeeld.

Tenslotte blijft nog de benedenrij aan de epistelzijde - tevens de lastigste - over, alwaar men achtereenvolgens nog aantreft:

37. Een slapend kind met hoofddoek. Op het eerste vlak een schaal met ondefinieerbare vruchten; op de verso, een steenbok die in de dierenriem het beeld is van *DECEMBER*. Op de handgreep staat trouwens het overeenstemmende schriftteken.

38. Een lachende nar, getooid met 'n zotskap waarop enkele vogelveren zijn vastgehecht. De zijwangen dragen éénzelfde S-vormige voluut als decoratieve vulling. Dit figuurtje, waarvan in de zelfde rij nog 'n gelijkaardig dito aanwezig is, levert wel enkele moeilijkheden op. Misschien toch, wordt hier de DWAASHEID ten tonele gevoerd. Ripa kent bijvoorbeeld voor de onmatige lach het beeld van 'n jongetje dat op het hoofd 'n bonnetje draagt dat met veren is versierd, die de lichtheid en de ongestadigheid vertolken. Hij brengt er overigens ook nog de spreuk bij te pas dat «*de mond der sotten is vol lach*». En de S-vorm der voluut? Dient daar niet méér achter gezocht dan een gewoon decoratief? Met die letter begint toch het woord «sot»!

39. Een kopje dat met een hoofdsliert is bedekt en de ogen luikt. Aan de beide zijwanden krijgt men een ontsteken fakkel te zien welke bij middel van linten, die over de hals van het figuurtje heen lopen, aan elkaar zijn gestrikt. Denkelijk moet in dit ogenluiken, die sliert en brandende fakkels, de *INWENDIGE GOEDSVRUCHT* of *INGETOGENHEID* worden gezien, de inwendige devotie, de meditatie, wat in Groote's schriften alreeds genoemd wordt: «*het sluiten van mond en hart en ooren voor al wat buiten ons is...*» (39).

40. Met de volgende sponda staan we weer op veiliger terrein. Het hoofdje is dit van een Arabier, wiens hoofd en hals gewikkeld is in 'n gestreepte burnou. De zijwanden dragen het symbool van twee over elkaar gekruiste vissen, wat het dierenriemteken is voor de maand *FEBRUARI*. Het overeenkomstige schriftteken komt hier ook weer op de handgreep voor (Pl. XIV, 1).

(39) BEER, K.C.L.M. *de*, o. c., blz. 163.

41. Het zwaar gehelmde hoofdje wordt in a) geflankeerd door een samengesnoerd zwaard en scepter (Pl. XIV, 2); in b) door 'n strijdbijl en speren. Vooraan op zijn helm, draagt het figuurtje twee pluimen, wat zijn misleidende krijgshaftigheid doet onderkennen als het symbool van de *DIALECTIEK*. Ripa spreekt van een witte en zwarte pluim omdat de «Redenkavelinge» een kunst is die zowel het waarachtige als het valse met bewijsgronden verdedigt. Daarom heeft zij ook het tweesnijdige zwaard. De scepter en de speren echter, wijzen op een meer samengesteld begrip, want zij zijn de attributen van RHETORICA en rede. Nogmaals Ripa, kent aan deze laatste de scepter toe omdat zij heerst over de gemoederen en de speer beduidt dat de rede een koningin is die het rijk der mensen bestuurt. Tegen de rand van de sponda klimmen twee monsterachtige slangen op die zich daardoor onderscheiden, dat zij drakenkoppen hebben en de muil breed en dreigend open sperren. We vragen ons af of dit soms niet werd gelicht uit het versneden beeld van Ripa's Chimera die drie aspecten van Rhetorica bedeedde, en waarvan het drakendeel de afwisseling der argumenten alsmede de bochten en omwegen die voor de overreding van node waren, te kennen gaf.

42. Het meisjeshoofdje draagt een geplisseerd hoofddekseel. De voorzijde van de sponda wordt ingenomen door een korfje met noten, braambessen, hazelnoten. Op de andere zijde door een schorpioen die het teken is voor de maand *OKTOBER*. Het schrijftteken is traditie-getrouw op de handknop herhaald.

43. Het kopje is bedekt met een hoofddoek. Zoals z'n tweelingbroer van nr 39 heeft het de ogen geloken, wat op innerlijke concentratie schijnt te wijzen. Het voorste paneel wordt gevuld met een paar bidsnoeren en even zoveel gebedenboeken. De andere zijde door een geopend boek waarop 'n kruis en 'n bidsnoer met medaille liggen uitgespreid. Zoals bij z'n tegenhanger van nr 39 gaan onwillekeurig de gedachten naar Geert Groote die reeds sprak van een inwendige en uitwendige werken van godsvrucht die het ideale gebedsleven voor

zijn volgelingen moest uitmaken (40). Misschien kan hier nog het best de term *UITWENDIGE GODSVRUCHT* worden gebezigd om de uiterlijke gebedshandeling te onderscheiden van het begrip « Ingetogenheid » dat meer de inwendige gebedshandeling weergeeft.

44. Op de beide vlakken van de sponda vindt men een eekhoorntje dat, zittende op een gebladerde tak, de voorpootjes vertrouwelijk heeft gelegd op de schouders van het schragende kinderkopje. De iconographische litteratuur schijnt het diertje schier niet te kennen. Doch Cloquet (41) citeert het als gezelschap der eremijten, omwille van zijn mensenschuwheid. Naar ons gevoelen zou de idee van de monakale *WERELDSCHUWHEID* wel op haar plaats zijn.

45. De hier geboden voorstelling is, op weinig na, identiek met deze van nr 38. De zotskap van deze nar is echter niet met pluimen versierd, doch wel met franje's. Nogmaals de *DWAASHEID*?

46. De gehele sponda wordt ingenomen door een sfinksachtig figuurtje met de vormen van een vrouw tot aan de borsten, om vervolgens de vorm van een drakenstaart aan te nemen; de armen eindigen op leeuwenklauwen en aan de schouders bezit het kleine monster vleermuisvlerken. Ze is het symbool van het *KWAAD*, de bekoring, de duivel.

47. Het bekoorlijke meisjeshoofdje aan deze sponda, wordt geflankeerd aan de voorzijde door eikenloof en een overvloedshoorn die uitpuilt van de bloemen. De keerzijde verbeeldt een strookorf waartegen een mirtetak oprankt. Men heeft hier dan ook met het symbool van het jaargetijde der *LENTE* te doen.

48. Dit hoofdje behoort tot de meesterwerkjes van de serie. Als hoofdbedekking draagt het de leeuwenhuid van Hercules. De voorzijde van de sponda is versierd met het caduceus, de slangenstaf van Mercurius. Deze staf bezat de bijzondere eigenschap om het onverzoenlijke te verzoenen. Eens, toen Mercurius twee vechtende slangen zag, wierp hij hun zijn staf toe

(40) *Id.*, blz. 161-162.

(41) *CLOQUET, L. o.c.*, p. 324.

en terstond wikkelden zij er zich verzoend rond. Vandaar dat het wel eens als vredesteken in de iconographie voorkomt. In ons koorgestoelte zou het, als het symbool van de *VREDE*, een tegenhanger vormen met nr 11 dat de Oorlog verbeeldt.

De keerzij geeft een knods te zien waarover het slappe en levenloze lichaam van een slang te bengelen hangt. Zij horen bij de leeuwenkop als attributen van Hercules, die nog zeer jong zijnde, eens een slang doodde. Dit alles is, volgens Ripa, het symbool van de *DAPPERHEID*, de manhaftigheid zowel van lichaam als van gemoed.

Behalve deze spondae, die nog altijd deel uitmaken van het gestoelte, kennen we nog twee andere die verwerkt werden tot een soort kredenstafeltje voor de ampullen, staande aan de epistelkant van het hoofdaltaar. Het zijn:

49. Een kinderhoofdje met mooi gekrulde lokken, hebbende op het voorste zijvlak een broodspaan en een braadrooster wat op het ambacht van de *KOK* duidt: op de keerzijde een hakmes en een splijtbijtel, beide gereedschappen van de *HOUTHAKKER*.

Zij vormen samen met de symbolen van de Ontginning (nr 12) en van de Visserij (nr 36) een sluitend geheel waardoor de handenarbeid der monniken wordt uitgedrukt.

50. Tenslotte is het allerlaatste motief uitgebeeld door een kinderhoofdje dat een stedenkroon draagt. De flanken der sponda zijn versierd met vruchten-trofeën. Enerzijds ziet men druiventrossen, 'n granaatappel, ananasvruchten en tarwearen; op de keerzijde, maïskolven, tarwearen, enz. Dat alles is het symbool van de *AARDE* met haar steden en haar rijke vruchtenwasdom.

*
* *

Zeer waarschijnlijk was, bij de oorspronkelijke opstelling van het gestoelte, een meer logische en een meer hiërarchische volgorde der symbolen in acht genomen geweest, waardoor de bij elkaar horende geledingen in nauwere samenhang waren gegroepeerd dan tegenwoordig wel het geval is. Toch is hier omzichtigheid geboden, vooral wanneer men kan op-

merken dat twee elkaar niet opvolgende maanden aan één en de zelfde sponda staan verbonden (nr 26).

Maar vermits het er meer om te doen is, de geest te achterhalen die uit deze baaierd van symbolen, der hermen en der spondae, tot de toeschouwer spreekt, willen we ons liefst zetten aan de reconstructie - op papier - van de wereldomvattende cyclus die hier te ontdekken valt. Als zodanig is de hier geboden cyclus zeker geen noviteit; doch het ongewone, het speciale, is precies daar in gelegen dat het gebodene, als geheel, en al draagt ook volkomen een achttiende eeuwse stempel, feitelijk meer thuis hoort in een tijd die drie of vier eeuwen vroeger ligt. Het vermoeden is dan ook gewettigd dat de monnik, die ervoor verantwoordelijk is, bij oude bronnen te rade ging.

Wanneer de monniken van het koorgebed, bij dag of nacht-officie, het koor betraden en plaats namen in de warmtonige stalles van het gestoelte, dan pas kreeg dit laatste zijn opperste en diepste betekenis. Daar stond de monnikenschaar als opgenomen in de hemelse gemeenschap der geheiligden van het koorgebed, en deszelfde hoge aanvoering.

Aan de pilasters verschenen hen de drie *Goddelijke Deugden*, Geloof, Hoop en Liefde, waar de vrome ontwerper, naar de opvatting des tijds, ook nog de Goddelijke deugd van Godsdienstigheid zal hebben bij gedacht; de vier *Kardinale Deugden* van Voorzichtigheid, Gerechtigheid, Sterkte en Matigheid; de *Morele* van Barmhartigheid, Kuisheid, Gehoorzaamheid, Standvastigheid, de Eendracht, de Vriendelijkheid en de Dapperheid. In deze deugdenrijen stond de gehele gedragsregel uitgestippeld die de verhoudingen tot het Opperwezen en tot de medemens regelde en op het eeuwige afstemde.

Aan de spondae zagen zij de tekenen van het *Kwaad* en van de menselijke *Dwaasheid*, als de synthese van het demonisch-vijandige dat de persoonlijke heiliging in de weg trad.

Ook lazen zij daar de veelvuldige tekenen van de geschapen en zichtbare wereld :

de *vijf zinnen*, waarin de ganse menselijke ervaring lag besloten;

de vier elementen waaruit al 't geschapene was opgebouwd;

de vier werelddelen en zelfs de vreemde volkeren, vertegenwoordigd door negertjes, 'n Turk, 'n Arabier en 'n Mongool;

de gang van tijd en leven, van natuur en mens, in de bestendige wenteling der vier seizoenen; doorheen het eigen uitzicht van elk der twaalf maanden (42); zelfs van de vier gedeelten van 'n etmaal, morgenstond en dag, avond en nacht

de wetenschappen waarbij de Godgeleerdheid, als kennis van het goddelijke, stellig vooraan ging met de zeven vrije kunsten in haar gevolg (43);

de schone kunsten: muziek, architectuur, schilder-, beeldhouw- en dichtkunst;

Daar waren eveneens de symbolen van geestelijk en burgerlijk gezag, die in Goddelijke opdracht, de samenleving regeerden, alsmede de betekenisvolle allegoriën van oorlog en vrede.

En eindelijk ook de symbolen van wat hun kloosterlijke staat nog nader betrof: de handenarbeid van het ontginningswerk, de visserij, het houthakken, de keuken; het gebedsleven met zijn uiterlijke zowel als inwendige godsvrucht; de wereldschuwheid van hun aardse onthechting en claustrale afzondering.

Als zij dan, in schemerlicht of kleurige stralenvall, vol van de plechtige ernst van het ogenblik, hun recitatief of psalmodiërend gebed door de hoge beuken stuwden, dan waren zij niet enkel meer dat kleine aantal vrome mannen, maar de stem van gans de geschapen wereld, besloten in de hen omringende symbolen-gestalten en haar tol van aanbidding en lof bracht aan de Almachtige.

(42) Bij de maanden ontbreekt Maart en April.

(43) Men vindt nog enkel de Dialectiek, Rhetoriek, Meetkunde, Sterrenkunde en Rekenkunde. De Gramatica schijnt te ontbreken.

Wat de Muziek betreft, welke oudtijds tot de Vrije Kunsten behoorde, werd deze mogelijk door onze kunstenaar tot de Schone Kunsten gerekend. In het huidige gestoelte volgt zij althans in laatstgenoemde rij.

DE KUNSTENAAR EN HET KUNSTWERK.

In de medaillon-trofee van de H. Albinus (nr 7) is de naam van de kunstenaar, die aan dit gestoelte gestalte heeft gegeven, bewaard gebleven. Het is een werk van Joannes Claudius de Cock, een tot dusverre onderschatte figuur uit de Antwerpse beeldhouwersgeneratie die te paard zit op het einde van de 17de en het eerste deel van de 18de eeuw. De laatste tijd valt er evenwel een groeiende belangstelling voor deze kunstenaar waar te nemen (44). Het jaartal der voltooiing, 1713, bevindt zich aan de sponda van de Rekenkunde (nr 27).

De Cock werd te Brussel geboren op 6 Februari 1667 uit ouders wier afkomst naar Antwerpen wijst (45). Zeer waarschijnlijk behoorde zijn vader eveneens tot het beeldhouwersambacht.

Als vijftienjarige was Joannes Claudius evenwel in de leer op het befaamde atelier van Pieter Verbruggen, de zoon van Artus Quellin de Oude. Op zijn 22ste jaar, in 1689, behaalde hij aldaar de meestertitel van het ambacht, doch bleef voorlopig het atelier der Verbruggen's getrouw, waarvan de leiding, gaandeweg, bij de niet minder vermaarde zoon, Hendrik Frans Verbruggen, zou gaan berusten (46).

Einde 1692 zag de Cock zich met een buitengewone opdracht belast, die hem en zijn medewerkers, 'n viertal jaren zou bezig houden. Koning Willem III, Stadhouder van Nederland en Koning van Engeland, droeg hem namelijk de versiering van het verbouwde Prinsenhof te Breda. Bij gele-

(44) JANSSEN, Ad. & Ch. Van HERCK, *Kerkelijke kunstschaten*. Antwerpen 1949. - Men vindt aldaar, blz. 26-29, een bondig overzicht van de evolutie der gestoelten. Het begeleidend plaatwerk, van afb. 165 tot 194.

BAUDOUIN, Frans, *Bouw-, beeldhouw. en schilderkunst*; in: *Antwerpen in de XVIIIe eeuw*. Antwerpen, 1952. Blz. 20j.

WIJNGAERT, Frank van den, *Teken- en Prentkunst*; in: *Antwerpen in de XVIIIe eeuw*. Antwerpen, 1952. Blz. 237.

(45) PEETERS, R., o.c.

(46) HERCK, Ch. van, H. F. Verbruggen; in: *Jaarboeken van Antwerpens Oudheidk. Kring*, 1940, blz. 14-80.

genheid van dit werk is onze beeldhouwer in aanraking gekomen met het classicisme van bouwmeester Jacob Roman en tevens met het soepeler classicisme van 's konings Franse bouwmeester, Daniël Marot, die vooral de hand moet hebben gehad in de opsmuk van het slot-interieur.

Die samenwerking heeft zeker haar weerslag gehad op de persoonlijke stijl van J. C. de Cock. Uit zijn geschriften - hij heeft ook enkele gedichten nagelaten - kennen we hem als een bewonderaar van sommige beelden der klassieke oudheid en als een enthousiast voor de kunst van de Vlaamse Romein, François Duquesnoy, inzonderheid voor diens weergaloze beeld van de H. Suzanna.

Ook als voortreffelijk tekenaar heeft de Cock zich doen kennen, wat zich overigens zeer duidelijk in zijn beeldhouwwerk laat aanzien.

Hij overleed te Antwerpen in het begin van 1735.

Het Korsendonkse gestoelte aanzien we als zijn meesterwerk, stammende uit zijn rijpste periode. Martin Konrad (47) was in 1923 de eerste die er de aandacht der kunsthistorici op vestigde en het aanwees als een culminatiepunt in de evolutie van de Antwerpse beeldhouwkunst naar een strengere, het classicisme toeneigende opvatting, waarbij aan de architectuur van het meubel - overwassen als zij was door het decoratieve element - opnieuw een eigen waarde en een eigen leven werd terug gegeven. En al is deze opvatting thans niet meer volkomen te verantwoorden, zo blijft het toch een betekenisvol feit dat Konrad meende, op stijlcritische gronden, ook het beroemde gestoelte van Wouw aan de Cock te mogen toeschrijven.

Tegenwoordig weet men, aan de hand van archivalia, dat dit gestoelte rond 1699 gemaakt naar de tekening van architect J. B. Bouvart van Antwerpen en door niemand minder

(47) CONRAD, Martin, *Antwerpener Binnenräume im Zeitalter des Rubens*; in: *Belgische Kunstdenkmäler*, Teil II. München, 1923. S. 226 u.v.

werd uitgevoerd dan door Lodewijk Willemsens (48), Arius Quellin de Jonge (49) en deels ook door Hendrik Frans Verbruggen (50). Doch indirect, heeft Konrad's vergissing een zeer goede zijde. Zij plaatst de Cock's kunst onmiddellijk naast die van de bijzonderste figuren onder zijn oudere tijdgenoten, wat eigenlijk niet zo'n klein persoonlijk succes is voor onze beeldhouwer.

De originaliteit van het architectonisch ontwerp zoals we dat kennen van het Korsendonker gestoelte laat zich voorlopig nog niet tenemaal ophelderen. Er is vooreerst het koor-gestoelte in de O. L. Vrouwekerk te Temse, van de hand van de lokale kunstenaar Egidius Adriaan Nijs (1683-1771), dat, wat het bouwkundige beworp alleen betreft, nagenoeg overeen stemt met het Turnhoutse en dit zelfs met enkele jaren (1710) vooraf gaat (51), wat blijkt uit de ingebeitelde datum op de voorkant van het gestoelte. Men mag het zo goed als uitgesloten achten dat dit werk van enige invloed is geweest op het Korsendonkse kunst-

- (48) BROECKX, J. L., *Lodewijk Willemsens. 1630-1702. Antwerpsch beeldhouwer*; in: *Gentsche bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 1941. Blz. 227-235.
- (49) KEHRER, Hugo, *Ueber Artus Quellin den Jüngerer*; in: *Belgische Kunsdenkmäler*, T. II. München, 1923. S. 259-280.
- (50) CASIER, Joseph, *Notes au sujet du mobilier de l'ancienne abbaye cistercienne de Saint-Bernard sur l'Escaut*; dans: *Ann. Acad. royale d'archéol. de Belgique*, 1921, p. 162-191.
- (51) SCHELTJENS, L., *De kunstenaarsfamilie Nijs. Temse, 1934.* - Werd ook gepubliceerd, zonder illustratie, in de *Annalen van den Oudheidk. Kring van het Land van Waas*, d. 43, 2 (1931), blz. 19-36; d. 44, 1 (1932), blz. 5-21; d. 45, 1 (1933), blz. 5-13; Bijvoegsel in d. 46, 1 (1934), blz. 73-78.

Men zie over dit werk de recensie van Ad. JANSEN in *Belgisch tijdschrift voor Oudheidk. & Kunstgeschiedenis*, XII, 1942, blz. 271.

De medaillons van het gestoelte te Temse stellen de twaalf apostelen voor waaraan de HH. Laurentius, Amandus, Amelberga en Rodunus zijn toegevoegd.

De hermenbeelden verpersoonlijken: Gratia Divina, Virtus, Bonitas, Favor Dei, Fortitudo, Temperentia, Spiritus Scientiae, Oratio, Contemplatio, Modestia, Fides, Spes, Caritas, Justitia, Prudentia, Spiritus Pietatis, Liberalitas, Nobilitas.

Voor deze inlichtingen zijn we dank verschuldigd aan de heer H. Brijs te Temse.

werk, dat het gewrocht van Nijs, in artistieke waarde overigens te boven gaat. Men vergelijke alleen even de medaillons om aan te voelen welk een afstand beide werken scheidt. Tegenover de sierlijke verhoudingen en de levendigheid van de Cock's «halflijven», stelt Nijs slechts een eenvoudige, ietwat gedrukt rond medaillon, waarop het afgebeelde hoofd en schouders van 'n apostel, alle ruimtelijkheid mist.

Beide gestoelten zouden evenwel reeds een precedent hebben gehad in het voormalige gestoelte der Minderbroeders te Antwerpen, dat omstreeks 1682-1684 werd gemaakt door de beeldhouwers Lodewijk Willemsens en Artus Quellin de Jonge, doch thans niet meer bestaat (52) en waarvan vermoedelijk slechts een enkel iconographisch document is over gebleven. De

- (52) TRALBAUT, M. E., *De Antwerpse «Meester Constbeeldhouwers» Michiel van der Voort de Oude (1667-1737), zijn leven en werken.* Brussel, 1949.

De bedoelde tekening, die ongesigneerd is, wordt aldaar afgebeeld onder nr 148 en besproken op blz. 339 e.v. De auteur schrijft ze toe aan M. van der Voort. Zijn bewijsvoering is niet overtuigend en bevat zelfs enige tegenspraak. Wanneer echter, ook nog een vermeende tekening voor het St. Agnesklooster te Tienen erbij betrokken wordt, tekening die door de auteur eveneens aan van der Voort werd toegeschreven, dan wordt het geval zeker twijfelachtig. Deze laatste tekening, het staat onomstootbaar vast, is een werktekening van J. C. de Cock voor het altaar ter ere van de H. Amantius in de abdijkerk te Bornhem, aldaar door de Cock geplaatst in 1712.

Op deze laatste tekening vinden we inderdaad de eigenaardige ge-laatstekening terug die we ook op de eerstgenoemde tekening aantreffen.

Nog een andere tekening die betrekking heeft met ons koor-gestoelte wordt vermeld onder nr 125 bij HERCK, C. Van & Ad. JANSEN, *Archief in beeld. Het meubilair van onze abdijen en kloosterkerken (naar oude tekeningen)*; in: *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, X, 1947, blz. 60.

Aan de medaillons is duidelijk te zien dat aldaar koorheiligen zijn afgebeeld. Ook de vorm ervan biedt grote overeenkomst met deze van Turnhout. De veronderstelling dat deze tekening een project voor Korsendonk zou zijn geweest van de hand van de Tem-senaar Nijs, is niet waarschijnlijk. Het eigen werk van Nijs mist de sierlijkheid der hier afgebeelde medaillons. Deze zijn bij hem van een niet zeer geslaagde, drukkende cirkelvorm die het erop aan-brachte beeldhouwwerk als het ware beklemmt.

Het is evenmin een tekening van de hand van de Cock. We achten het meest waarschijnlijk nog, dat men hier te doen heeft met

uiterst summiere schets waarop deze veronderstelling steunt, afb. nr 148 in het geciteerde werk van Tralbaut, geeft één hermenbeeld alsmede een half paneel met médaillon en trofee te zien, die inderdaad van zeer nabij gelijkenis bieden met wat voor Temse en Korsendonk werd verwezenlijkt. Het is kennelijk meer een pictogramatische nota als hulp voor het geheugen, dan wel een feitelijke tekening. Het bijschrift: «gestoelte op de wijs gelijk bij de minderbroeders», waarop met een klein wit verder nog volgt, «al de leysten daer de alflijven op rusten sijn van verscheyde omtrecken», onderstreept eveneens dit noterende, - in tegenstelling met ontwerpende - karakter. Toekenning van 'n dergelijke overhaaste krabbel, aan een of andere kunstenaar, zich steunende op stijlcritische gronden is dan ook een zeer hachelijke onderneming.

Voorlopig komt het er voor ons minder op aan om te weten of het wel degelijk een schets is van Michiel vander Voort - wat we betwijfelen - en of het inderdaad wel voor de St. Michielskerk te Gent heeft gediend. De hoofdzaak blijkt te zijn, dat men hier van 1682 tot 1713 een neiging aan de gang ziet welke aanstuurt op soberheid en evenwichtiger verhouding tussen architectuur en beeldhouwwerk.

Een andere vraag is evenwel of zij in essentie een zuivere stijlbeveging is geweest, dan wel door eerder toevallige omstandigheden in de hand werd gewerkt. Zo is het toch opvallend dat het oudste aan Minderbroeders, een bedelorde bij welke geen praal past, toebehoorde; dit van Wouw aan Cisterciënsers en dat van Turnhout aan Windesheimer monniken. Van beide laatsten is genoeg bekend dat de ordestatuten voor kerkenbouw en meubilering, eenvoud en soberheid

een tekening van de Turnhoutse beeldhouwer Hendrik Peeters (zie voetnoot 14) rond 1850 het gestoelte restaureerde en zich in 1863 te Antwerpen ging vestigen. In de rechter benedenhoek is, met inkt, een naam onleesbaar gemaakt. We menen nog het bovenste deel van een P, en iets verder 'n stukje van de t te kunnen lezen.

voorschreven (53).

Toegegeven dat men, op het tijdstip dat ons bezig houdt, niet meer met de oorspronkelijke gestrengheid aan die stelregel hield, kan een bepaalde, opgelegde reserve, toch ook weer niet helemaal worden weggecijferd.

Waar men, bij vergelijking van de voorhanden kunstwerken en ter beschikking staande documenten, voornamelijk op te letten heeft, is de manier waarop, de geest waarin verschillende kunstenaars de hun toevertrouwde opdracht hebben uitgevoerd. Hoe beknopt de vermeende tekening van het Minderbroedersgestoelte ook mag zijn, toch bevat zij tal van elementen ter gelijking, in de aangegeven pilasterprofielen over het niet getekende hoofdgestel, van het pilasterbeeld zelf, zowel als van het paneel met médaillon en omlijsting. Zo vallen dan ook, bij nadere instudering, dadelijk enkele stijlverschillen op, ondanks het feit dat het algemeen opzet ongeveer gelijk is.

Was het hoofdgestel, van het Minderbroedersgestoelte door de drukke profilering meer picturaal, dan treedt bij de Cock weer meer, ofschoon niet helemaal zuiver, de klassieke indeling in kroonlijst, fries en architraaf aan het licht. Al evenzeer blijkt uit de paneelbehandeling een gewijzigd stijlbeveging. Bij het eerstgenoemde gestoelte speelt de vlakke paneelachtergrond bijna geen rol, samengedrukt als hij is tussen 'n breder geprofileerde omlijsting en het aan z'n basis zwelende médaillon met de daaruit afhangende trofee. Bij de Cock berust de indeling op een meer geometrische grondslag: médaillon en trofee vormen te samen één omgekeerde spitse driehoek, die op z'n top rustende, steun vindt op het sluitstuk aan de onderrand van de paneellijst. Aldus verkreeg het rechthoekige paneelvlak meer openheid en meer architectonisch effect.

(53) Voor Citeaux kan een verwijzing naar het artikel van A. MENS in *Winkler Prins*, d. VI, 1949 (blz. 105) reeds volstaan.

Voor Windesheim, zie men BEER, *K.C.L.M. de; o. c.*, blz. 182 en MOREAU, *Ed. de, Histoire de l'Eglise en Belgique. T. IV. L'Eglise aux Pays Bas sous les ducs de Bourgogne et Charles-Quint.* Bruxelles, 1949. P. 286.

Het lijstwerk waarin de medaillons werden gevat, was bij de Minderbroeders «van verscheyde omtrecken»; aan het Turnhoutse gestoelte beperkte de Cock zich echter tot twee types: een met uitronddende zijden, afwisselend met een type dat zich karakteriseert door rechthoekige uitsprong, wat een rustig rythme in de medaillon-reeks schept. Doch zelfs aan het sierlijk-strak verloop der omlijsting, is 'n zekere meetkundigheid niet vreemd gebleven.

Het is ondenkbaar dat een man als de Cock, wiens kunst van het «ordonneren», het ontwerpen en het inkleden van een thema, door Jacobus van der Sande (54), werd geroemd, zich tot deze navolging zou hebben geleend indien hij de vrije keuze had gehad. Hij heeft zich, vrijwel zeker, moeten schikken naar de dwingende wensen van zijn opdrachtgever die het Antwerpse Minderbroeders-gestoelte voor ogen had. Indien ons dit thans wel vreemd aandoet, doordrenkt als we zijn van het absolute zelfrecht van 's kunstenaars artistiek concept, dan moeten we ons bijtijds realiseren dat zulks in de Cock's tijd nog niet het geval was. De kunstenaar voelde zich altijd nog voor 'n deel de beoefenaar van een ambacht, zij het dan ook een ambacht dat zo roemwaardig was als dat der kunst.

Maar hoezeer hij ook gebonden lag aan een vooropgesteld model, toch heeft de Cock z'n taak op zulk een eigen wijze geïnterpreteerd dat een positief classicistische klemtoon kwam te liggen, en op bepaalde elementen van het architecturale, en op zekere gedeelten van het versierende beeldhouwwerk. Bijna overal is een niet nader te bepalen statisch gevoel aanwezig, dat, hoe paradoxaal ook, zelfs de bewegingen schijnt binnen te sluipen. De instantané-flits van de barok, het object verrassende op het hoogtepunt van de actie, is hier reeds weer voorbij gestreefd.

Wat kenmerkend is voor de Cock's stijl, en bij nadere instudering en kontaktnaam met het kunstwerk, de bewondering en waardering doet toenemen, is die gedegenheid van

(54) SANDE, Jac. van der, *Oud Konst Toneel van Antwerpen*. Handschrift berustende op het Stadsarchief te Antwerpen. Deel III, blz. 293 e.v.

omtreklijn en tekening, zuiver gehouden van alle spectaculaire of gewilde verwikkeling; is dit minutieuze en zorgvuldige modelé, meer tectisch-plastisch dan picturaal, waarin ambachtelijk kunnen en artistieke bezieling tot gave eenheid zijn versmolten; is die heldere en ordenende ratio, die overal aanwezig is, en vorm en inhoud op elkaar afstemmend, de eisen van het decoratief niet voorbij ziet; is die onovertroffen toewijding die zich uitstrekt tot het aller geringste detail, als bijvoorbeeld de beeldenaar van een muntstuk; is de wonderbare gevoeligheid die de geheime kunst verstond, de stomme materie op zulk een peil te herscheppen, tegelijk tot ademend vlees en soepele draperij die slechts haar leven ontvangt van het verhulde lichaam.

De Cock's classicistische neiging treedt nog het meest aan 't licht bij de hermenbeelden. Men beschouwe slechts de hermen van Pl. VI, die kennelijk naar klassieke voorbeelden terug wijzen. Doch anderzijds zijn er andere aan te wijzen (Fides, Misericordia e.a.) die met hun hoge distinctie en de vergeestelijkte glans op het fraaie gelaat, aan Duquesnoy's Suzanna herinneren. Deze tweevoudige beïnvloeding kan geenszins verwonderen wanneer men weet dat Jan Claudius de Cock, in de «Venus van Cleomenos», thans bekend als de Venus der Medici, de hoogste belichaming zag van het ideale vrouwenschoon, daar zij «alles overtreft van levende modellen», en dat hij de Suzanna van François Duquesnoy, die enkel bij «frij Antiquen» kon vergeleken worden, ja zelfs alle geklede Antieken voorbij streefde, een warme bewondering toedroeg:

*«omdat besonderlijk is wonder schoon geplant
en 't kleetsel vlack en eël 't profiel volgh't 't alle kant...»*

(55). Onder zijn plaasteren modellen bezat hij trouwens van deze Suzanna een afgietsel.

De tengere, zuiver gracie van de Cock's vrouwenbeelden, zoals men die kent van het Turnhoutse gestoelte, staat in het Antwerpse beeldhouwersmidden van zijn tijd, enigszins op

(55) Uit een gedicht van de Cock: «Eenighe voornaemste en noodighe regels van de beeldhouveryen», gepubliceerd door J. H. MERTENS in Zuid en Noord, 1865; blz. 38 en 39.

zichzelf. Daar ging de voorkeur meer naar een schoonheid van iets kloeker, vleziger, steviger gehalte, ofwel naar het overslanke laat-barok type met het naar verhouding kleine hoofd. Beiden echter, komen bij de bekende werken van de Cock niet voor. Wel menen we, naast deze van de Venus en der Suzanna, ook nog 'n vluchtigere invloed, komende uit franse bron, aan te voelen; een vermoeden dat steun vindt in de maket voor de «Concordia» met 'n kenmerkende Lode-wijk XIV-haartooi, die echter bij de uitvoering werd wegge-laten.

Tegenover een bewust klassicerend streven, dat tévens een reactie was tegen barokke overdaad, staat aan de andere kant, dat onze kunstenaar, niettegenstaande, gebonden blijft aan de Antwerpse Laat-Barok. Zulks laat zich nog duidelijk aanzien in een paar medaillon- en hermenbeelden, welke, met barok temperament, uitbreken uit de begrenzing van het eigen vlak of blok; dit spreekt nog overtuigend uit de heftige pathetiek, zoals die van de toornende paus Gregorius en van de gruwzaam ontvelde martelaar Engelbertus.

Deze dualiteit, dit zich bewegen tussen twee tegenpolen, met een kennelijke neiging naar klassieke betugeling en maatgevoel, treedt, in de Cock's werk, scherper en hardnekkiger op de voorgrond dan bij zijn onmiddellijke tijdgenoten. In het geschiedkundig verloop onzer nationale beeldhouwkunst, is het werk van Jan Claudius de Cock dan ook een onmisbare schakel, en het Turnhoutse gestoelte zijn meest representatieve werk.

† Louis Grietens (1887-1952)

De 5e Februari 1952 overleed te Meerhout de heer Louis Grietens, Ere-directeur van de centrale gemeenteschool en gekend beoefenaar van de Kempische geschied- en oudheidkunde.

Deze bescheiden, minzame, beginselvaste en begaafde man heeft méér dan veertig jaren lang zijn vrije tijd besteed aan de studie van zijn dorp en van zijn duurzame Kempen. De uitslag van deze vruchtbare activiteit legde hij vast in een aantal gedegen publicaties, die getuigen van zijn wetenschappelijke ernst en van zijn vaardige pen (1). Onder deze uitgaven dient gans bizonder vermeld en geprezen zijn «Beknopte geschiedenis van Meerhout» (1935), voor schoolgebruik, het éérste boekje van die aard dat in ons land verscheen. Het gemeentebestuur zorgde er voor dat al de grote leerlingen van de zes scholen een exemplaar ervan in de hand kregen. Telkens in de vaderlandse historie een tijdvak behandeld was, werd nu het boekje van «Meester Grietens» bovengehaald en lazen de scholieren de geschiedenis van hun dorp in die tijd.

Louis Grietens was een trouw lid van Taxandria en in de jaargangen 1919 en 1922 van het tijdschrift vinden we bijdragen van zijn hand. Tijdens de periode 1944-1948 maakte hij zelfs deel uit van het bestuur van de Koninklijke Kring.

Deze stille werker was mijn vriend. Hij is schoon gestorven. Hij rustte in de Vrede Gods.

Edward Sneyers.

(1) De meesten daarvan werden opgenomen in de jaargangen van «De Zuiderkempen».

Inhoud.

	Blz.
<i>E. Heer. J. R. Verellen.</i> - Klokken en klokgieters te Herentals.	3-27
<i>Drs. Fr. Verbiest.</i> - De oude (oudste?) cijzen te Noorderwijk.	28-36
<i>P. Petrus B. De Meyer.</i> - Archief van de Pastorij van Meerhout.	37-40
<i>Jos. Hendrickx.</i> - Oude Turnhoutse Familiën. De Familie Mallants.	41-62
<i>Raymond Peeters.</i> - Het XVIIIe eeuwse Koorgestoel- te der St. Pieterskerk te Turnhout. Een ge- wrocht van Joannes Claudius de Cock anno 1713.	63-110
<i>Edward Sneyers.</i> - † Louis Grietens (1887-1952).	111